

T.C.

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI

SOSYAL HİZMET YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BOŞANMA SONRASI KADINLARIN PSİKOSOSYAL
DURUMUNLARININ İNCELENMESİ VE EBEVEYNLİK
ETKİNLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Sefa Merve KORUCU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsmail BARIŞ

İSTANBUL-2023

T.C.

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI

SOSYAL HİZMET YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BOŞANMA SONRASI KADINLARIN PSİKOSOSYAL
DURUMUNLARININ İNCELENMESİ VE EBEVEYNLİK
ETKİNLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Sefa Merve KORUCU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsmail BARIŞ

İSTANBUL-2023

ÖZET

BOŞANMA SONRASI KADINLARIN PSİKOSOSYAL DURUMUNLARININ İNCELENMESİ VE EBEVEYNLİK ETKİNLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Boşanma, geçmişten günümüze başta aileleri olmak üzere toplumu etkileyen bir olaydır. Günümüzde gittikçe artan boşanmaların hukuki, psikolojik, sosyal, ekonomik vb. birçok sebebi olduğu kadar boşanmanın sonuçları da birden fazla alanda karşımıza çıkmaktadır. Aile birliğinin bozulması kişisel olduğu gibi aynı zamanda toplumsal bir problemidir. Çünkü kişiler dâhil oldukları sistemler içerisinde yaşamlarını sürdürmektedir. Şüphesiz ki boşanmadan olumsuz etkilenen gruplar içerisinde kadınlar ve çocuklar başta gelmektedir. Kadınların iş yaşamına dâhil olmasında kısıtlılıklarının bulunması, toplumsal algılayış bakımından sürekli ev içindeki rollerle anılması, çocuğa bakma rolünün anneye verilmiş olması ve yine kitlesel ölçekte oluşturulmuş birtakım toplumsal cinsiyet rollerinin bulunması sebebiyle kadınlar boşanma sonrası yaşamlarında büyük değişikliklere maruz kalmaktadır. Velayetin çoğunlukla anneye verilmesi sebebiyle anne ve beraberindeki çocuk, değişen iletişim şekillerine, ev içi düzenlemelere maruz kalabilmektedir. Çocuğuyla beraber olan ebeveyn boşanmanın ardından; hane değişimi, sosyal çevrenin değişmesi, otorite ilişkilerinin şekillenmesi ve anne-çocuk ilişkisinin farklılaşması gibi durumları yaşamaktadırlar.

Bu araştırmanın odağında ise kadınların boşanma sonrası psikolojik, sosyal, hukuki durumlarının değerlendirilmesi ve boşanma sonrası ebeveynlik etkinlikleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda çeşitli illerde ikamet eden 10 boşanmış kadın ile görüşmeler gerçekleştirilmiş; kadınların boşandıktan sonraki dönemde yaşadıkları sorun alanları, duyguları, çocuklarıyla olan ilişkileri, hane içi ve dışı durumlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda kadınların boşanma sonrası başta ekonomik olmak üzere çeşitli ruhsal, sosyal, hukuki problemlerin yanı sıra toplumsal cinsiyetin rolleriyle de alakalı problemlere de maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, kadın, tek ebeveyn, toplumsal cinsiyet

ABSTARCT

OBSERVING OF THE PSYCHOSOCIAL STATUS OF WOMEN AFTER DIVORCE AND EVALUATION OF THE PARENTING ACTIVITIES

Divorce is an event that affects society, particularly families, from past to present. Nowadays, we confront also many reasons of increasing divorces such as legal, psychological, social, economic as well as the consequences of divorce in more than one area. The breakdown of family unity is a social problem as well as a personal one. Because people maintain their lives within the systems they are involved in. Undoubtedly, women and children are in the lead among the groups that are adversely affected by divorcement. Women are exposed to great changes in their post-divorce life due to the limitations of women's participation in business life, constantly mentioning their roles in the home in terms of social perception, the fact that the role of taking care of the child is assigned to the mother, and again there are a number of gender roles created on a mass scale. Owing to the fact that custody is mostly given to the mother, the mother and the child accompanying her may be exposed to changing forms of communication and domestic regulations. After the divorce, the parent who is with their children experience situations such as the household change, the change of social environment, the formation of authority relations and the differentiation of the mother-child relationship.

The focus of this research is on the evaluation of women's post-divorce psychological, social, legal situations and parenting activities. Accordingly, interviews were held with 10 divorced women residing in various provinces; it was tried to determine the problem areas, feelings, relationships with their children, domestic and external situations that women experienced in the post-divorce period. As a result of the research, it has been found that women's post-divorce are exposed to various mental, social, legal problems, especially economic, as well as problems related to gender roles.

Keywords: Divorce, woman, single parent, gender.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamı beraber gerçekleştirmeyi kabul eden, her türlü bilgi ve desteğini esirgemedi benimle paylaşan, sabırla çalışmama danışmanlık yapan kıymetli hocam sayın Prof. Dr. İsmail Barış’a şükranlarımı sunarım.

Tüm hayatım boyunca olduğu gibi yüksek lisans dönemimde de desteklerini ve sabırlarını benden esirgemeyen sevgili aileme teşekkür ediyorum. Lisans dönemimden itibaren eğitim hayatımda beni teşvik eden kıymetli teyzeme ve her daim yanımda olan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak çalışmamın şekillenmesinde emeği geçen, çalışmama renk katan, kıymetli vakitlerini ayıran ve sorularıma tüm samimiyetleriyle cevap veren sevgili katılımcılarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Sefa Merve KORUCU

BEYAN FORMU

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, tarafımdan üretildiğini ve şkdar niversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna göre yazıldığını beyan ederim.

15.04.2023

Sefa Merve KORUCU

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTARCT.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
BEYAN FORMU	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar DİZİNİ	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	3
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi	4
1.5. Araştırmanın Soruları	4
1.6. Araştırmanın Kapsamı.....	5
2. GENEL BİLGİLER	6
2.1. Evlilik Kavramı	6
2.2. Aile Kavramı ve İşlevleri	7
2.2.1. Aile Yapıları ve Roller	9
2.2.2. Tek Ebeveynli Aile.....	10
2.3. Boşanma	12
2.3.1. Boşanmanın Unsurları	15
2.3.2. Boşanma Nedenleri	16
2.3.3. Boşanma Süreci	22
2.4. Boşanma Kuramları.....	26
2.4.1. Yapısal İşlevselci Teori	26
2.4.2. Çatışma Teorisi.....	27
2.4.3. Feminist Teori	29
2.4.4. Sembolik-Etkileşimci Teori	31
2.4.5. Sosyal Alışveriş Kuramı.....	33
2.5. Boşanmanın Etkileri	34
2.5.1. Kadın Açısından Boşanmanın Etkileri	36

2.6. Kadının Boşanması ve Toplum	38
2.7. Türkiye’de Boşanma İstatistikleri	41
2.8. Boşanma ve Ebeveynlik	43
2.9. Boşanmayla Başa Çıkma Sosyal Destek ve Maneviyat	45
3. GEREÇ VE YÖNTEM	47
3.1. Araştırmanın Modeli	47
3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu.....	47
3.3. Veri Toplama Araçları.....	48
3.4. Araştırmanın Yeri ve Zamanı.....	49
3.5. Veri Analizi	49
4. BULGULAR	51
4.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler	51
4.2. Boşanmış Kadınların Hane Durumları ve Genel Yaşam Standartları Değerlendirmeleri.....	52
4.3. Boşanmış Kadınların Genel Yaşamlarına İlişkin Algılarına Yönelik Bulgular	54
4.4. Boşanmış Kadınların Boşanma Sonrası Duygularına İlişkin Bulgular	55
4.5. Boşanmış Kadınların Boşanma Sonrası Süreçte Yaşadıklarına İlişkin Bulgular..	57
4.6. Boşanmış Kadınların Boşanma Süreci Sonrasında Karşılaştıkları Problemlere ve Destek Alma Durumlarına İlişkin Bulgular	60
4.7. Boşanmış Kadınların Boşanma Süreci Sonrasında Kendilerinde Fark Ettikleri Değişimlere İlişkin Bulgular	63
4.8. Boşanmış Kadınların Çocuk Sahibi Olma Durumlarının Boşanma Sonrası Sürece Etkisine İlişkin Bulgular.....	65
4.9. Boşanmış Kadınların Çocuklarının Babalarıyla Görüşme Durumu ve Beklentilerine İlişkin Bulgular.....	68
4.10. Boşanmış Kadınların Çocuklarıyla İletişim Durumlarına ve Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgular	70
4.11. Boşanmış Kadınların Çocuk Yetiştirme Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklara İlişkin Bulgular	74
4.12. Boşanmış Kadınların Ebeveynliklerine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular.....	75
4.13. Boşanmış Kadınların Boşanma Sürecinin Sosyal Yaşantılarına Etkisine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular	78
4.14. Boşanmış Kadınların Tekrardan Evlenmeyi Düşünme Durumlarına İlişkin Bulgular	80

5. TARTIŞMA	82
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	89
7. KAYNAKLAR.....	93
8. EKLER.....	100
Ek 1. Demografik Bilgiler Soru Formu	100
Ek 2. Yarı Yapılandırılmış Mülakat Formu.....	100
Ek 3. Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu	102
Ek 4. Etik Kurul İzni.....	104

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1:	Türkiye’de evlenme ve boşanma oranları (2002-2022).....	42
Tablo 2:	Katılımcılara ait demografik bilgiler	51
Tablo 3:	Görüşmecilerin hane geçimine katkı sağlama durumlarına ilişkin bulgular	52
Tablo 4:	Görüşmecilerin yaşam standartlarına yönelik düşüncelerine ilişkin bulgular	54
Tablo 5:	Görüşmecilerin boşanma sonrası kısa ve uzun dönemde hissettikleri duygulara ilişkin bulgular	55
Tablo 6:	Görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte yaşamlarında meydana gelen değişimlere ilişkin bulgular.....	58
Tablo 7:	Görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte yaşamlarında meydana gelen değişimlere ilişkin bulgular.....	60
Tablo 8:	Görüşmecilerin boşanma sonrasında karşılaştıkları problemleri çözmede destek aldıkları kişilere ilişkin bulgular	61
Tablo 9:	Görüşmecilerin boşanma sonrasında kendisinde hissettikleri değişimlere ilişkin bulgular	64
Tablo 10:	Görüşmecilerin çocuk sahibi olma durumlarının boşanma sonrası sürece etkisine ilişkin bulgular.....	66
Tablo 11:	Görüşmecilerin çocuklarının babalarıyla görüşme durumu ve beklentilerine ilişkin bulgular	68
Tablo 12:	Görüşmecilerin çocuklarıyla iletişim durumlarına ilişkin bulgular	70
Tablo 13:	Görüşmecilerin boşanma durumunu çocuklarına izah etme biçimlerine ilişkin bulgular	71
Tablo 14:	Görüşmecilerin boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular	72
Tablo 15:	Görüşmecilerin çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin bulgular	74
Tablo 16:	Görüşmecilerin ebeveynlik becerilerine ve çocuklarına yönelik tutumlarına ilişkin bulgular	76
Tablo 17:	Görüşmecilerin boşanmanın sosyal hayatlarına etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular	78
Tablo 18:	Görüşmecilerin yeniden evlenmeyi düşünme durumlarına ilişkin bulgular	80

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1:	Görüşmecilerin hane geçimine katkılarına ilişkin cevaplarının dağılımı	53
Şekil 2:	Görüşmecilerin yaşam standartlarına yönelik düşüncelerine ilişkin bulgular	54
Şekil 3:	Görüşmecilerin boşanma sonrası kısa ve uzun vadedeki duygularına ilişkin bulgular.....	56
Şekil 4:	Görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte yaşamlarında meydana gelen değişimlere ilişkin bulgular.....	58
Şekil 5:	Görüşmecilerin boşanma sonrası yaşadıkları sorunlara ilişkin bulgular	60
Şekil 6:	Görüşmecilerin boşanma süreci sonrasında destek aldıkları kişilere ilişkin bulgular.....	62
Şekil 7:	Görüşmecilerin boşanma süreci sonrasında kendilerinde hissettikleri farklılıklara ilişkin bulgular.....	64
Şekil 8:	Görüşmecilerin çocuk sahibi olma durumlarının boşanma sonrası sürece etkisine ilişkin bulgular.....	66
Şekil 9:	Görüşmecilerin çocuklarının babalarıyla görüşme durumu ve beklentilerine ilişkin bulgular.....	68
Şekil 10:	Görüşmecilerin çocuklarıyla iletişim durumlarına ilişkin bulgular.....	70
Şekil 11:	Görüşmecilerin çocuklarıyla iletişim durumlarına ilişkin bulgular.....	71
Şekil 12:	Görüşmecilerin boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular.....	72
Şekil 13:	Görüşmecilerin çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin bulgular.....	74
Şekil 14:	Görüşmecilerin çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin bulgular.....	76
Şekil 15:	Görüşmecilerin boşanmanın sosyal hayatlarına etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular.....	78
Şekil 16:	Görüşmecilerin yeniden evlenmeyi düşünme durumlarına ilişkin bulgular	80

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	: Aktaran
AÇSHB	: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
FCWO	: Family Court Welfare Officers
TAYA	: Türkiye Aile Yapısı Araştırması
TMK	: Türk Medeni Kanunu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: ve benzeri
ve ark.	: ve arkadaşları

1. GİRİŞ

Aile, geçmişten günümüze işlevleri ve sosyal yapısı itibarıyla nitelik bakımından toplumlar arasında önemli bir yer tutmuştur. İlk sosyalleşmenin, belirli rol ve sorumlulukların aile içerisinde öğrenildiği bilinmektedir. Haliyle aile; kişiler, gruplar, toplumlar için önemli ve vazgeçilmez bir örgütlenme niteliği taşımaktadır. Toplumdaki siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal, dini değişimler beraberinde aile yapısında da olumlu yahut olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Sanayileşme, kentleşme, göç ve beraberindeki modernleşme olgularıyla tüm sistemlerde olduğu gibi aile sisteminde de belirli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler neticesinde çalışmamızın konusunu da oluşturan boşanmalar toplumlar arasında yaygınlık göstermektedir. Ailedeki dağılımların sebeplerinden birkaçı; boşanma, ayrı yaşama, ölüm, terk etme, savaş, göç gibi sıralanabilmektedir.

Toplumsal değişim, değişkenlik arz eden ve toplumsal yapıyı var eden alt ve üst yapıların birbiriyle etkileşimlerinin çıktısı olarak meydana gelmektedir (Karataş, 2001: 90). Aile içerisinde zamanla değişimler, farklılaşmalar, iletişim ve karar mekanizmalarındaki farklılıklar söz konusu olmaktadır. Değişim daha çok aile dışındaki sosyal, siyasi ve kültürel olayların aileye yansımaları göz önüne alırken, farklılaşma ise aileye yeni üyelerin katılımı veya üyelerin ayrılmasıyla beraber oluşan rol, sorumluluk, ilişki değişimlerini ele almaktadır. Toplumda demografik yapının değişmesi, tarım sonucu kalıcı yerleşimlerin görülmesi, işbölümü, istek ve ihtiyaçlarda artışlar, birtakım bilimsel buluşlar, sanayileşme ve eşitlik adı altında yapılan etkinliklerin sorun haline dönüşmesi aileyi etkileyen ve dönüştüren başlıklardır (Can, 2014: 63).

Günümüzde artma eğilimi gösteren boşanma ve sonrasındaki olası görünüm, tekil ebeveyn olarak en fazla kadını ve beraberindeki çocukları etkilemektedir. Modern toplumlar arasında boşanmanın oluşabilmesi, evlilik sözleşmesinin resmi bir şekilde son bulmasına bağlıdır (Çobanoğlu, 2020: 73). Bazı düşünürlere hukuki anlamda kolaylıkların sağlanması boşanmalarda artış görülmesinin bir sebebi niteliğindedir. Yine boşanmanın sebepleri ekonomik, sosyal, duygusal, hukuksal olarak sınıflandırarak, çoğaltılabilmektedir. Ancak boşanmanın gerçekleşmesi, ilişkilerin bitmesi veya kişilerin artık sorun alanları dışında kalması demek değildir. Çocukların varlığı kadın ve erkeğin ebeveynliklerinin devam etmesini gerektirmektedir. Çünkü boşanmanın, velayeti almayan/alamayan ebeveynin çocuktan ayrılması anlamına gelmediği bilinmektedir.

Boşanma, kadın ve erkek için yeni statülerin oluşması demektir. Boşanma kararı başlı başına hukuki bir durum iken bunun yanı sıra kişiyi çevreleyen, hatta aile ve ekolojik sistemleri de içerisine dahil eden psikososyal bir süreci ifade etmektedir (Sayan Karahan, 2022, s. 90). Boşanmış kişilerin medeni durumları, toplum tarafından görünüşleri, kendilik algıları, rolleri, sorumlulukları, çocukları ile olan ilişkileri, kök ailesiyle olan ilişkileri, aile içi norm ve kurallarının da değiştiği söylenebilir. Aileni çekirdek yapısını ve sayısını değiştiren boşanma, çift çekirdekli bir aile yapısına adapte olma dönemini ifade etmekle beraber kişilerin yaşamlarında geçici de olsa bir kriz dönemi yaşamasına sebep olmaktadır. Ayrıca boşanma sadece etkilediği aileyi değil, bu aileye bağlı birçok kişisel ilişkileri de şekillendirme ve dönüştürme gücüne sahiptir (Zara, 2013: 18).

Kadınların birtakım hukuki gelişmelere ek olarak sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamda görünür olmasıyla beraber toplumdaki dinamikler değişime uğramıştır. Daha önceki dönemlerden başlayarak Cumhuriyetin ilanına dek kadın hakları konusunda birçok gelişme görülmektedir. Kişilerin bireysel ve konforlu yaşam arayışları bazı alternatif yaşama alışkanlıklarını da beraberinde getirmektedir. Evliliklerin niteliğinin değişimi, aileye alternatif yaşam biçimlerinin görülmesi, küresel ölçekte bazı otoritelerin sarsılması gibi faktörler zamanla daha özerk bir yaşam noktasında kişilere teşvikler vermektedir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından kadına sunulan bazı özel ve kamusal haklar da mevcuttur. Seçme ve seçilme hakkı, muhtar olabilmek hakkı, eğitim hakkının verilmesi ve iyileştirilmesi, Türk Medeni Kanunu (TMK) çerçevesindeki gelişmeler kadınlar açısından özerkliğin sağlaması noktasında önemlidir (Ermez, 2020: 37). Böylelikle kadın artık ekonomiden evliliğine değin hayatıyla alakalı önemli kararları alma noktasında belirli hak ve özgürlüklere sahip olmuştur. Haliyle kişiler belirli güç ilişkilerinden sıyrılma noktasında yaşamları adına kar-zarar analizi yapabilmek için adım atma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Çalışmamızın genel anlamda hedefi, kadınların boşanma sonrası çeşitli psikolojik, ekonomik ve sosyal durumlarının gözlemlemek ve yaşamsal etkinliklerini incelemektir. Ayrıca çalışmada boşanma deneyiminden itibaren kadınların ve beraberindeki çocuklarının sosyal hayatla kurduğu etkileşimlerinin ve boşanma sonrası değişen ebeveynlik rollerinin değerlendirilmesi de yapılacaktır. Alanla ilgili literatür çalışmaları ve akademik tezler bu araştırmanın izleklerini oluşturmaktadır. Teorik çıkarsamaların pratik karşılıkları ise boşanmış kadınlardan oluşan 10 kişilik bir çalışma grubu ile gerçekleştirilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusunu, boşanmanın ardından kadınların psikososyal durumları ve yine annelerin ebeveynliklerine dair öz değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Boşanmaların çeşitli sebeplerle artış göstermesiyle beraber kadınların ve beraberindeki çocukların bu deneyimden etkilenmemesi mümkün değildir. Boşanma; kişinin kendisini, var ise beraberindeki çocuklarını, kadının kök ailesini, iş yaşamını, sosyal çevresini ve daha birçok sistemi etkilemektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Ailenin dağılmasındaki en büyük etken olan boşanma oranları günümüzde gittikçe artan bir durumdur. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan verilere göre 2020 yılında boşanan çift sayısı 136 bin 570'dir. Bunu takiben 2021 yılında ise 174 bin 85 çiftin boşandığı bilinmektedir. Bu çalışmadaki amaç ise çeşitli toplumsal cinsiyet normlarına sığdırılmaya çalışan kadınların buna ek olarak boşanma olayını yaşadıktan sonra çeşitli açılardan yaşamsal etkinlerini gözlemlemektir. Ayrıca boşanma ile beraber çocuğun velayetinin genellikle anneye verilmesi sonucu anne ile beraber yaşan çocuğun ebeveyniyle etkileşim durumunu, annenin ebeveynlik becerilerini boşanma sonrası ne düzeyde yerine getirebildiği gibi konuları değerlendirebilmek amaçlanmıştır. Bu noktada anneler ve çocukların boşanmadan sonra ev içerisinde veya genel ilişkilerinde değişen öşüntüleri, rol ve sorumlulukları, kuralları, normları değerlendirebilmek amaçlar arasına dâhil edilmektedir. Ayrıca boşanmayı kadın bağlamında özellikle değerlendirebilmek ve toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile çalışmayı gözlemleyebilmek bir diğer hedefler dizisini oluşturmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi boşanmayı deneyimlemiş kadının problemlerini, yaşadıklarını daha görünür hale getirebilmek, boşanma sonrası tek ebeveyniyle yaşayan çocuğun istek ve ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığını belirlemek için nitel bir yaklaşım sunmasıdır.

Boşanma, aile kurumunun işlevselliğini ve bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebilen sosyal bir sorundur. Boşanma oranlarının dünya çapında artması, boşanmanın nedenleri, sonuçları ve çözüm önerileri üzerine daha fazla araştırma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, boşanmanın kadınlar ve

çocuklar üzerindeki psikososyal etkilerini ve annelerin ebeveynlik öz değerlendirmelerini nitel bir yöntemle incelemektir. Araştırma, boşanmış kadınların boşanma sürecinde ve sonrasında yaşadıkları psikolojik, sosyal ve ekonomik sorunları, toplumsal cinsiyet rollerine göre karşılaştıkları baskıları, sosyal destek kaynaklarını, yaşam doyumlarını ve gelecek planlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca araştırma, boşanmış annelerin ebeveynlik algılarını, çocuklarıyla olan iletişimlerini, aile içi rollerini ve ebeveynlik öz yeterliliklerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, boşanmanın kadınlar ve çocuklar için hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki sonuçlarını anlamaya katkı sağlamakta ve bu alanda yapılacak ileri çalışmalara yön vermektedir. Araştırma, boşanmış kadınların ve çocukların psikososyal ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçlara uygun müdahalelerin geliştirilmesi için de önemli ipuçları sunmaktadır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, boşanmanın kadın ve çocuk üzerindeki etkilerini nitel bir yöntemle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın kuramsal çerçevesinde, aile ve evlilik kavramları, boşanmanın nedenleri ve sonuçları, boşanmış kadın ve çocukların yaşadığı sorunlar ve başa çıkma yolları ele alınmıştır. Çalışmanın verileri, farklı illerden seçilen 10 boşanmış kadın ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formunda demografik bilgilerin yanı sıra katılımcıların boşanma süreci ve sonrasında yaşadıkları deneyimler hakkında açık uçlu sorular yer almaktadır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

1.5. Araştırmanın Soruları

Araştırmanın amacı ve öneminin sağlanabilmesi adına araştırma boyunca aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- Boşanma sonrası kadının yaşadığı güçlükler ve kadınları en çok zorlayan şeyler nelerdir?
- Kadınların boşanma sonrası tek ebeveyn olarak çocuğuyla ilişkisi değişme uğramakta mıdır? Bir değişim varsa çocuk bu değişimlerden nasıl etkilenmektedir?
- Boşanma sonrası anne ve çocuğun yaşadığı hanelerde ne gibi değişiklikler olmaktadır?
- Kadınlar cinsiyetlerinden dolayı boşanma durumunu nasıl yorumlamaktadır?

1.6. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırmanın kapsamını 5 farklı ilden seçilen, boşanmış 10 kadın katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmada temel konusu aile ve boşanma olan literatür çalışmaları taranmış olup kuramsal ve kavramsal ereve oluşturulmuştur. Boşanmış ve boşanma sonrası çocuğuyla beraber belirli bir süre ya da hala beraber yaşayan 10 kadın bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Boşanma sonrası kadınların ve beraberindeki çocukların deneyimlerini betimlemek istenmektedir. Araştırmadaki amaçlardan birisi de annelerin ebeveynliklerine dair öz değerlendirilme yapmalarını sağlamak olduğundan boşanmış fakat ocuk sahibi olmayan kadınlar araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Evlilik Kavramı

Evlilik, aile kurumunun yasal temelini oluşturan bir süreçtir. Bu süreçte kadın ve erkek arasında bir sözleşme yapılarak, duygusal, sosyal, kültürel, fiziksel ve ekonomik açılardan bir bağ kurulur. Evlilik sadece hukuki bir nitelik taşımaz, aynı zamanda kültürel bir özellik de gösterir. Evlilikle ilgili ritüeller kültürden kültüre farklılık arz eder. Evliliğin tanımı; geleneksel bağlara sahip iki yetişkin bireyin arasında yasal olarak tanınan ve belirli hak ve sorumlulukları içeren bir ilişki olarak yapılabilir (Terzi İlhan ve Işık, 2019: 1431). Kadın ve erkeğin evlilikle üstlendikleri sorumluluklar aile bağını pekiştirirken, kültürel faktörlere göre de biçimlenir. Bu nedenle evlilik ritüelleri her kültürün gelenek, görenek, adet gibi kültür aktarıcılarıyla şekillendirilir. Evlilik kavramı aileye atfı yaptığı için olumlu bir algı yaratır ve sevgi, aşk, umut gibi pozitif duyguları ifade eder. Çünkü aile kurumu, bireylerin birbirine sevgiyle bağlı olduğunu varsayar ve pozitif duyguları çağırıştır (Özgüven, 2014: 19).

Eş seçimi, evlilik sürecinin ilk ve belki de en kritik adımıdır. Eş seçimi, bireylerin kişisel tercihleri, aile bağları, kültürel değerler ve toplumsal beklentiler gibi pek çok etkene bağlı olarak gerçekleşir. Evlilik, kültürler arası ve kültürler içi farklılıklar gösteren bir kurumdur. Evliliğin biçimi, kuralları, yaşı, hak ve sorumlulukları gibi unsurlar kültürel özelliklere göre değişkenlik gösterir. Kültürel özellikler de zaman içinde dinamik bir yapıya sahiptir ve toplumun ihtiyaçlarına, inançlarına ve değerlerine göre şekillenir. Eş seçimi de bu kültürel değişimden etkilenir ve toplumun evlilik üzerindeki söz hakkını belirler. Evlilik aynı zamanda kültürel unsurların kuşaklar arası aktarımını sağlayan bir araçtır. Evlilik ve aile kurumu, toplumun devamlılığı için önemli bir rol oynar (Şenol, 2011: 151). Türk toplumu da tarih boyunca evlilik kurumunu kendi kültürel öğeleri ile şekillendirmiş ve eş seçiminde dini ve geleneksel faktörleri ön plana çıkarmıştır. Evlilik sadece iki insanın fiziksel olarak birlikteliği değil, aynı zamanda toplumsal bir olgudur.

Evlilik, eşlerin hem bireysel hem de toplumsal açıdan değişim ve gelişim yaşadıkları bir kurumdur. Evlilik, eşlerin temel ihtiyaçlarını karşılamalarının yanı sıra, eş olma bilinci, yaşam tatmini, cinsel uyum, sosyal roller ve sorumluluklar gibi pek çok boyutu içerir. Evlilik, eşlerin toplumsal ve kültürel normlara uyum sağlamalarına ve aktarmalarına da katkıda bulunur (Gülsün ve diğerleri, 2009: 68). Dolayısıyla evlilik,

toplumsal ve kültürel rollerin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde önemli bir işlev gören toplumsal bir kurumdur.

2.2. Aile Kavramı ve İşlevleri

İnsanlık tarihindeki evrim sürecinde, primitif toplumlardan günümüz modern toplumlarına kadar uzanan uzun bir zaman diliminde, aile kavramı, toplumun vazgeçilmez bir temel taşı olarak kabul edilmiştir. Zaman ve mekan farklılıklarına rağmen, aile, toplum içinde değişik formlarda varlığını sürdüren bir temel yapıdır. Çeşitli coğrafyalarda ve dönemlerde değişiklik gösterse de, aile kavramı, yaşanan çevredeki birçok işlevi yerine getiren evrensel bir oluşum olarak tanımlanmaktadır (Aktaş, 2018: 29; Gökçe, 2017: 51).

Toplumun temel yapı taşı olan aile, en sınırlı ifadesiyle anne, baba ve çocuklardan oluşan bir birlikteliktir. Ailenin toplumsal bir kurum olarak varlığı, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır (Karşı, 2019: 1). Evrensel bir kurum olan aile, işlevi, biçimi ve üye bileşimi gibi çeşitli kriterlere göre farklı tanımlamalara tabi tutulabilir. Genel ve kapsamlı bir tanım yapmak mümkün olsa da, aile sürekli değişen ve evrilen bir yapı olduğundan, tanımlamalar tek başına yeterli olmamaktadır. Bir kültüre özgü bir tanım, diğer kültürleri dışlayıcı bir nitelik taşıyabilir. Bazı tanımlamalarda, anne, baba ve çocuklar merkez alınırken, diğerlerinde çocuk odaklı tanımlamalar yapılmakta, bazılarında ise kan bağlarına dayanan aile büyükleri tanıma dahil edilmektedir. Aynı zamanda, manevi bağları göz önüne alan tanımlamalar da bulunmaktadır (Eşsizoglu, 2012: 4).

Farklı dönemler ve kültürlerde aile kurumunun çeşitli tanımları bulunsa da, insan zihninde genel bir aile anlayışı yerleşik durumdadır (Pehlivan, 2017: 7). Aile, duygusal ve fiziksel birlikteliğin, iki farklı cinsiyetten birey arasındaki dengenin bir sonucudur. Toplumun sürekliliğini sağlamak ve çoğalma işlevini yerine getirmek üzere aile kurumu, yasal çerçeveler içinde korunmaktadır (Ayan, 2011: 215).

Sosyal yaşamın temel unsurunu oluşturan aile, ebeveynler, çocuklar ve kan bağlarıyla birbirine bağlı akrabaların ekonomik ve sosyal bir organizasyonunu içerir (Tekin Epik ve ark., 2017: 38). Aile, en geniş anlamıyla, çevre ile sıkı bir ilişki kurarak, ideolojik ve kültürel bir ortam oluşturmak, belirli kurallara tabi karşılıklı ilişkiler bağlamında bir organizasyon sunmak için var olan bir yapıdır (Kır, 2011: 36). Sosyal bir

birim olarak, aile toplumsal değerleri nesilden nesile aktararak, değişim ve gelişmenin merkezini oluşturur (Kudret, 2019: 13).

Aile, farklı açılardan ele alınabilecek bir kurumdur: Şekilsel, işlevsel ve iletişimsel/kültürel. Şekilsel açıdan aile, birliktelik ve akrabalık bağlarının oluşturduğu bir yapıdır. Aile üyelerinin birbirleriyle ve dış dünya ile olan uyumları, davranışları ve sonuçları şekilsel açının odaklandığı noktalardır. İşlevsel açıdan aile, biyolojik üreme, çocukların sosyalleşmesi ve meslek edinmesi gibi toplumsal işlevleri yerine getiren bir kurumdur. İşlevsel açı, ailenin toplumun devamlılığı için önemli bir rol oynadığını vurgular. İletişimsel/kültürel açıdan aile, günlük yaşamın, iş bölümünün, alışkanlıkların, geleneklerin, cinsel davranışların, çatışma yönetiminin şekillendiği bir ortamdır. İletişimsel/kültürel açı, ailenin kültürel değerlerini yansıttığını ve aktardığını gösterir (Bimmer ve Korkmaz, 2020: 303).

Aile, toplumun temel birimi olarak farklı işlevleri yerine getiren bir kurumdur. Aile, biyolojik bir ihtiyaç olan cinsellik üzerine kurulur ve sonrasında sosyal bir kuruma dönüşür. Aile, nüfusun çoğalması ve yenilenmesi, ekonomik, biyolojik ve psikolojik ihtiyaçların giderilmesi, çocukların sosyalleşmesi ve kültürün aktarılması gibi işlevleri gerçekleştirir. Ayrıca aile, üyelerine dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koruyan bir güvenlik sağlar. Aile, kültürel değerleri üyelerine öğretmenin yanında, bunların uygulanıp uygulanmadığını da denetler (Zeybekoğlu, 2013: 7).

Aile, toplumun temel birimi olarak farklı işlevleri yerine getiren bir kurumdur. Ailenin işlevleri şu şekilde sınıflandırılabilir: Biyolojik, psikolojik, toplumsal, eğitim, kültürel ve ekonomik. Biyolojik işlev, cinsel ihtiyaçların karşılanması, neslin devamı ve aile üyelerinin güvenliği ile ilgilidir. Aile, özellikle çocukların tehlikelerden korunması ve büyümesi için gerekli ortamı sağlar. Psikolojik işlev, sevgi, saygı, özsaygı, kabul görme gibi duygusal ihtiyaçların aile ilişkileri aracılığıyla giderilmesi ile ilgilidir. Aile, üyelerine şefkat ve anlayış gösteren, samimi ve huzurlu bir ortam sunar. Toplumsal işlev, aile üyelerinin birbirleriyle ve toplumla olan etkileşimi, toplumun kültürünün, değerlerinin ve inançlarının yeni nesle aktarılması ve yeni neslin bu unsurları öğrenmesi ve benimsemesi ile ilgilidir. Aile, bireyin toplumsallaşmasını sağlayan, topluma katılmasını ve bir statü kazanmasını sağlayan bir kurumdur. Aile aynı zamanda toplumun değer yargılarına uygun davranışları teşvik eden ve uygun olmayan davranışları engelleyen bir denetim mekanizmasıdır. Eğitim işlevi, çocuğun aile içinde eğitilmesi ile

ilgilidir. Aile, çocuğa hayatla ilgili bilgileri, tutumları, davranışları ve değerleri öğretir. Kültürel işlev, aile üyelerinin kültürel birikimlerini yeni nesle aktarması ile ilgilidir. Aile, dini inançlar, değerler ve ritüeller gibi kültürel unsurları öğretir ve yaşatır. Ekonomik işlev, aile üyelerinin ekonomik faaliyetleri ile ilgilidir. Aile, üretim, tüketim, değişim ve dağıtım gibi ekonomik alışkanlıkları belirler ve yönlendirir. Ayrıca aile üyelerinin iş bulma ve meslek edinme konusunda da etkili olur (Kır, 2011: 385).

Aile işlevleri, genel olarak tüm ailelerde bulunmasına rağmen, bu işlevlerin uygulanışları toplumlar arasında ve zaman içinde çeşitlilik göstermektedir. Geçmişte, belirli işlevler belirgin bir biçimde öne çıkarken, günümüzde eğitim, güvenlik, sağlık, bakım gibi işlevlerin yerine getirilmesinde diğer kurumlar daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Ayrıca, aile üyelerinin yaşları, aile işlevleri açısından önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içinde aile üyeleri yaşlanır ve değişir, bu da ailenin yapısını ve işlevlerini etkileyerek dönüşmesine neden olur (Kır, 2011: 385).

Aile işlevlerinde ortaya çıkan sorunlar ve aksaklıklar, diğer işlevleri de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Önemli olan nokta, aile üyelerinin aile işlevlerine yönelik algılarıdır. Aile üyelerinin, aile işlevleri konusundaki algıları zamanla, siyasi, sosyolojik ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak çeşitlenen tutum ve davranışlara yol açabilmektedir. Bu değişimler, ailenin bütünlüğünü, niteliğini ve işlevlerini etkileyerek şekillendirmektedir (Hallaç ve Öz, 2014: 143).

2.2.1. Aile yapıları ve roller

Aile, farklı toplumlarda var olan ve ortak işlevlere sahip olan bir kurumdur; ancak, aile yapıları ve aile içindeki roller toplumdan topluma değişkenlik gösterir. Aile yapısı, aile içindeki rollerin dağılımında etkili bir rol oynadığı gibi, aile üyelerinin toplumsal statülerinin belirlenmesinde de etkilidir (Zeybekoğlu, 2013: 7-8). Aile içindeki ilişkiler genellikle yatay ve dikey ilişkiler olarak sınıflandırılır. Yatay ilişkiler, anne ve baba arasında olduğu gibi kardeşler arasında da bulunurken, dikey ilişkiler ise ebeveyn ile çocuklar arasında gerçekleşir. Ailede genellikle ebeveyn ile çocuk arasındaki dikey ilişkilere odaklanılmasına rağmen, kardeşler arasındaki yatay ilişkilerin, ailenin temelini oluşturması açısından dikey ilişkilerden daha önemli olduğu kabul edilmiştir (Gittens, 2011: 90). Ayrıca, aile içindeki bu ilişkilerin şekillenmesi, aile yapılarıyla yakından ilişkilidir.

Anaerkil bir yapı, kadının baskın olduğu bir düzeni ifade ettiği gibi, aynı zamanda erkeğin hakimiyetinde bir formu da içerebilir. Tarım öncesi avcılık-toplayıcılık dönemine odaklanıldığında, kadınların o dönemde aile içinde daha etkin olduğu ve bu nedenle ailenin anaerkil bir yapısı olduğu öne sürülmektedir. Ancak, tarımın başlaması ve yerleşik hayata geçişle birlikte, toplum içindeki ve dolayısıyla aile içindeki rollerde değişiklikler yaşanmış ve aileler genellikle ataerkil bir yapıya evrim geçirmişlerdir. Batı kültüründeki aile, akrabalık ilişkileri, evlilik, boşanma, özel yaşam gibi konulardaki uygulamaların antik Yunan etkisiyle şekillendiği belirtilmektedir. Bu kültür, günümüzde dünya genelinde yaygın olduğundan, aslında dünya genelinde bahsedilen etkinin izlerini görmek mümkündür. Özellikle Aristoteles ve Platon gibi düşünürlerin eserlerinde, aile hayatı ve kadın-erkek ilişkileri konularına temas edilmiş ve erkeği üstün gören bir perspektif sunulmuştur. Bu düşünürler, devletin güçlü, bilge, ahlaklı ve özgür erkekler tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hristiyanlık, aslında tüm insanların eşitliğini savunan bir öğretiyken, sonradan tahrif edilmiş ve Avrupa'da derebeylik ve kilise baskısı nedeniyle aileye önem veren ancak kadınların rollerini ikinci sınıfa indirgeyen bir anlayışa evrilmiştir. Diğer tek tanrılı dinlerde de benzer şekilde erkeğin üstün görülmesi, ailenin reisinin genellikle erkek olarak kabul edilmesi ve kadına itaat etme rolünün yüklenmesi gözlemlenmektedir (Duman, 2012: 25).

Aile, birbirine bağlı bireylerden oluşan bir sosyal kurumdur. Aile türleri, üyelerin sayısı ve işlevleri göz önüne alındığında, geniş (geleneksel) aile ve çekirdek (modern) aile şeklinde iki ana gruba ayrılabilir. Geniş aile, aynı soydan gelen ve aynı yerde yaşayan çok sayıda akrabadan oluşur. Geleneksel, tarıma dayalı, ataerkil ve kırsal bir aile modelidir (Canatan ve Yıldırım, 2016: 71).

2.2.2. Tek ebeveynli aile

Tek ebeveynli aile, eşlerden birinin ölümü, boşanma veya ayrılma gibi nedenlerden dolayı, aile içindeki sorumlulukları tek başına üstlenen bir ebeveynin bulunduğu bir aile tipidir (Bedel ve Işık, 2014: 73). Tek ebeveynli aileler, günümüz gelişmiş toplumlarında giderek artan bir trende sahiptir. Boşanma veya ölüm gibi durumlar yanı sıra, bir eşin iş nedeniyle evden uzakta çalışması veya tercih sebebiyle sadece anne-çocuk veya baba-çocuk tipi aile yapıları da ortaya çıkabilir (Baran, 2017: 291).

Tek ebeveynli aile, eşlerden birinin haneyi terk etmesi, vefat etmesi, doğal afetler, göç, cezaevinde bulunma gibi zorunlu nedenlerle ailenin ayrılması durumlarında, diğer ebeveynin tek başına hane ve çocukların sorumluluğunu üstlendiği bir aile yapısını ifade eder. Bu durumlar genellikle boşanma sonucunda ortaya çıkar. Ailedeki parçalanma, ölüm, boşanma, zorunlu ayrılık gibi durumlar, ailenin toplumsal işlevini olumsuz etkileyerek ayrılıkların yaşandığı bir evreye işaret eder. Parçalanma, ailenin tamamen dağılması anlamına gelmez, ancak tek ebeveynin varlığıyla birlikte aile işlevlerinde olumsuz değişiklikler gözlenebilir. Ebeveyn kaybı, ayrılma veya boşanma gibi durumlar, aile içinde parçalanma olarak adlandırılır ve bu evrede aile işlevlerinde kayıplar yaşanabilir. Kain (1990), geçmişte ortalama ömrün kısa olması nedeniyle ebeveyn kaybının, özellikle bir ebeveynin ölümü sonrasında tek ebeveynliğin, iki ebeveynliğe göre daha sık karşılaşılan bir durum olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda, ebeveyn birlikteliğini tehdit eden zorunlu göç, savaş, açlık gibi diğer nedenlerle idealize edilen iki ebeveyn ve çocuklardan oluşan aile formu dışındaki yapıların tarih boyunca var olduğuna dikkat çeker (Boylu ve Öztop, 2013: 209).

Aydın (2016), tek ebeveynli aileyi eşlerden birinin ölümü veya boşanması sonucu ortaya çıkan bir aile tipi olarak tanımlar. Bu aile tipinde ebeveynlik görevinin tek bir birey tarafından üstlenildiğini ve bu bireyin hem çalışma hem de ev işleriyle ilgilendiğini vurgular.

Tek ebeveynli aile, aile bireylerinden birinin boşanma, ölüm, evden ayrılma gibi nedenlerle aileden ayrılması sonucunda ortaya çıkan bir aile yapısıdır. Bu aile yapısında, kalan ebeveyn hem anne hem de baba rolünü üstlenmek zorunda kalmakta ve aile işlevlerini tek başına yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu durum, ebeveyn için hem fiziksel hem de psikolojik olarak zorlayıcı ve yıpratıcı olabilmektedir.

Tek ebeveynli aile yapısının ortaya çıkış nedeni, aile tipinin özelliklerini de etkilemektedir. Araştırmalara göre, tek ebeveynli aileler beş farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategoriler şunlardır: boşanma, eşin vefatı, eşten ayrılma, evlilik dışı ilişki ve evlenmemiş kişilerin evlat edinerek aile kurması (Gladding, 2012; 76-81).

Tek ebeveynli ailelerin oluşum şekilleri arasında boşanma, diğerlerine göre daha yaygın bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. TÜİK (2021) verilerine göre, boşanma sonucu tek ebeveynli aile haline gelenlerin sayısı, diğer nedenlerle tek ebeveynli aile

olanların sayısından fazladır. Ayrıca, aile birlikteliğini sonlandırma kararı alan eşlerin oluşturduğu tek ebeveynli ailelerin sayısında da artış gözlenmektedir.

Evlilik kurumunun toplumumuzda hâlâ önemli bir yeri olmasına rağmen, boşanma vakalarının son yıllarda arttığı gözlemlenmektedir. Boşanma, aile yapısında önemli değişimlere yol açmakta ve tek ebeveynli ailelerin sayısını da artırmaktadır. Boşanma sürecinde kadınlar, değersizlik, yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik gibi olumsuz duygular yaşayabilmektedir (Oğurtan, 2011). Boşanmanın ardından aile içinde sosyal, ekonomik ve psikolojik açılardan değişiklikler meydana gelmekte ve boşanmanın etkilediği çocuklar sosyal, psikolojik ve akademik yönden sorunlarla karşılaşabilmektedir. Ebeveynlerin ayrılması, çocukların hayatlarında birçok alanda değişikliğe neden olmakta ve çocukların yaşam düzenleri, ebeveynleri ve geniş aileleriyle olan ilişkileri, sosyal ve akademik durumları ile ekonomik koşulları olumsuz yönde etkilenebilmektedir (Nazlı ve Kiye, 2021). Yapılan çalışmalar, tek ebeveyn olma süreci ve sonrasında kadının duygusal, sosyal ve ekonomik yönden daha fazla zorlandığını ortaya koymaktadır (Özar ve Yakut Çakar, 2012; Akgül Sarpkaya, 2013; Sancaklı, 2014).

2.3. Boşanma

Evlilik, farklı geçmişlere ve alışkanlıklara sahip iki insanın birlikte yaşama kararıdır. Bu karar, ortak değerler ve yeni alışkanlıklar oluşturma çabası gerektirir. Ancak bu çaba yetersiz kaldığında veya evlilikte sevgi, saygı ve güven gibi duygusal unsurlar kaybolduğunda, evlilik birliği çatırdamaya başlar ve eşler ayrılmayı düşünebilirler. Boşanma ise evlilik bağının yasal olarak sona ermesi anlamına gelir (Tarhanacı, 2017: 89).

1960'lerden itibaren ailenin çözülüşü sık tartışılan konulardan biridir. Boşanma; kişilerin karşılıklı olarak birbirlerine karşı samimiyetlerinin tükendiği ve çiftler arası tatmin duygusundaki güçlüklerin yaşandığı dönemde çeşitli açılardan bu birlikteliğin sonlandırılmasıdır (Zara, 2013: 18). Yine başka bir tanıma göre boşanma; çiftlerin çatışmalarından ve anlaşmazlıklarının görülmesi ve sorunların yeterli düzey ve zamanda çözüme kavuşamaması sonucunda yasal şekilde evlilik birlikteliğinin sonlanması anlamını taşımaktadır (Güneş, 2007: 29). Boşanmanın insanlar için doğal ve bir geçiş dönemi olduğunu bilmekte fayda vardır. Boşanma doğal olduğu kadar kişilerce en son tercih edilen bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Boşanma bir sonuç değil, sürecin

sonundaki noktadır. Süreçteki olumsuz giden şeyler yığılır, yığına son eklenen şey ise boşanmanın sonucuymuş gibi gözükür (Tarhan, 2016: 107).

Boşanma aslında medeni durumun yeniden yapılandırılmasını da içermektedir. Kişilerde ilk olarak duygusal anlamda uzaklaşma ve kopmalar başlar duygusal boşanma gerçekleşir, daha sonraki dönemlerde sorunlar, ebeveynlik çatışmaları belirginleşmektedir. Duygusal boşanmada kişilerin birbirlerinden heves ve istekleri azalmakla beraber sorunların çözümü noktasında çaba sarf etmemeleri de gözlemlenebilmektedir. Ruhsal boşanma kişilerde zor ve zaman alıcı bir süreci kapsayabilmektedir. Kişilerin toplumdaki statüsünün değişimi ve artık yalnız bir kişi olarak değerlendirilmesi söz konusu olacaktır. Boşanma fikrini ortaya atan ilk kişi olma da boşanma sürecinde ve sonrasında kişinin tutumları üzerinde etkili olan bir başka etkidir.

Mahkeme tarafınca boşanma kararının verilebilmesi, çiftlerden birisinin istemi ve kanunlardaki boşanma sebeplerinden birinin var olması şeklinde gerçekleşmektedir (Taylan ve Danış, 2016: 49). Boşanmada kişiler mahkeme tarafından verilen kararlar ile borç ve yükümlülükler altına girmektedirler. Boşanmanın kesinleşmesiyle beraber kişilerin hayatlarındaki rutinler bozulur, dinamikler değişir, rollerinde azalma veya artışlar meydana gelir, boşanma kararının analizi devam eder. Bu süreci takiben boşanmanın ardından belirli bir sürenin geçmesiyle beraber kişilerin duygu, düşünce ve davranış örüntüleri daha sağlamlaşmaktadır. Boşanma sonucunda ruhsal etkilenmenin göstergeleri; depresyon, öfke, benlik saygısında azalma ve kaygıyla alakalı konulardır. Boşanan kişi bunlar için kendisini suçlayabilir. Kuşkusuz, çatışmalı ve kötü bir evliliğin bitmesi kişiler için istenen bir durumken boşanmaya karşı uyum geliştirmek de bir o kadar yorucu ve yıpratıcı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Sharma, 2011: 125).

Evliliğin ilk yıllarında boşanmalara daha sık rastlanılmaktadır. Bunun nedenleri arasında gelecek yıllarda çocukların varlığı, kişilerin partnerlerine tahammüllerinin oluşması ve beraber yaşamaya alışılması gibi faktörler sayılabilmektedir. Boşanma artık evrensel bir durum olmakla beraber her aile dinamiğinde farklı şekillerde sonuçlar doğurabilmektedir. Burada önemli olan ebeveynlerin boşanma sürecini çocuğun yaş özelliğine göre açıklaması ve ilişkiler noktasında çocuğu rahatlatmasıdır. Boşanma sonrasında da ebeveynin çocuğa karşı tutumu dengeli olmalıdır aksi halde ebeveynin

çocuğa aşırı otoriter tutum sergilemesi ya da çocuk ile zayıf bir ilişkiye girmesi ailede birtakım problemler yaratmaktadır.

Boşanma sürecini kendi içerisinde 6 aşamaya bölümleyen Bohannon bu aşamaları sırasıyla şöyle açıklamaktadır: birinci aşama duygusal boşanma, ardından yasal, ekonomik, aile, sosyal ve son olarak psikolojik boşanma şeklindedir (Aktaş Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018: 154). Wiseman ise kişilerin beş aşamalı bir boşanma süreci olduğunu öne sürmüştür ve bu beş aşama şöyledir: İnkâr, Kayıp-Depresyon, Öfke, Yeni Bir Yaşam Tarzının Kimliğinin Oluşturulması, Kabul ve Entegrasyon (Sarpkaya, 2013: 31). Boşanmaya dair kuramlar sıklıkla Levinger'e ait Sosyal Değiş-Tokuş Kuramı ve Wiseman'ın Yas Modelinden beslenmektedir (Arıkan, 1992). Bireyler boşanma aşamasında bir anlamda kar-zarar analizi yapabilmektedir. Taraflar bakımından boşanmış olmanın yararları, evli yaşamının yararlarından daha fazla olması durumunda boşanma seçeneği söz konusu olmaya başlar (Şentürk, 2006).

Akpan ve Ezeume (2020: 368) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada boşanmadan kaynaklı sorunları şu şekilde kümelemektedir: çocuklarla alakalı problemler, evlilik yaşamındaki çözümler, çiftler arası sadakatsizlik, cinsiyet farklılıkları, saldırganlık, ebeveyn sorunları, bilişsel ve psikolojik iyi oluş, depresyon, dirençlilik, çocukların ergenlik dönemi, ekonomik refah, yetersiz sendikalaşma, refah ve aile politikası, yoksulluk, birlikte yaşama, üvey aile, yeniden evlenme, çocuk velayeti, ebeveyn ayrılığı, ortak velayet, aile içi şiddet ve aile düzensizliğidir.

Türk aile yapısının bazı özelliklerinden dolayı boşanma oranları Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ' ne göre düşük seyredebilmektedir. Şentürk (2006) bunları; enflasyonun varlığı, ülkemizdeki evlilik türleri, halkın boşanmaya karşı tutumları, geleneksel yaşam alışkanlıklarının devam etmesi, Türk aile yapısında bireyci topluluğun tam oturmaması ve boşanmanın ekonomik bir güç gerektiriyor olması şeklinde sıralamaktadır. Ailelerin tek ebeveyne dönüşme sebeplerinin temelinde genellikle ölüm ve boşanma gelmektedir. Eşin vefatı sonrası kadın, eşinden kalan birtakım ekonomik getirileri kullanabiliyorken boşanma durumunda ise bu durum tam tersi şekilde de ilerleyebilmektedir. Boşandığı kişinin sosyal güvenceden yoksun bir işte çalışması durumunda kadın ve beraberindeki çocuğa yardımcı olması şöyle dursun nafaka yükümlülüğünü dahi yerine getiremeyecektir. Bazı araştırmalarda toplumlarda boşanmanın hukuki anlamda kadına ve erkeğe eşit hak ve yükümlülükler sunduğuna dair

bulgular bulunsa dahi kadınların erkeklere nazara boşanma deneyimini daha sert ve travmatik yaşadıkları söylenebilir (İlhan, 2020: 513).

Boşanma beraberinde döngüsel olarak birbiriyle ilintili birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Yani iki kişinin vereceği bireysel kararlar, zamanla toplumsal sonuçları doğurabilmektedir. Boşanma bazı durumlarda ailenin öneminin azalmasına da yol açabilecek çeşitli toplumsal istikrarsızlıklara da yol açabilmektedir. Alkolizm, madde bağımlılığı ve cinsel sapma gibi durumlarla beraber topluma çeşitli olumsuzlukların artmasına sebep olabilmektedir (Zare ve Rajaeepur, 2013).

2.3.1. Boşanmanın unsurları

Boşanma, evlilik kurumunun yasal olarak sona ermesidir. Boşanma sürecinde üç temel unsur vardır. Bunlardan ilki, evliliğin kanunen geçerli olmasıdır. Kanun dışı evlilikler için boşanma söz konusu değildir. İkinci unsur, evliliğin sürdürülemez hale gelmesidir. Bu noktada, çiftlerin arasındaki anlaşmazlık, tatminsizlik ve huzursuzluk gibi nedenler etkilidir. Evliliğin çiftlere yarar sağlamak yerine zarar verdiği durumlarda, boşanma için haklı sebepler ortaya çıkar. Üçüncü unsur ise, boşanma kararının yargısal olarak alınmasıdır. Boşanmak isteyen çiftlerin mahkemeye müracaat ederek boşanma talebinde bulunmaları ve mahkemenin boşanmayı uygun görmesi gerekir (Tarhanacı, 2017: 89).

Boşanma işlemi için mahkeme kararının gerekliliği vardır. Mahkeme, boşanma isteyen çiftlerin kanuni olarak geçerli bir evlilik akdi yapmış olmalarını kontrol eder. Evlilik akdinin nasıl yürütüldüğü, aile içindeki huzur ve uyum gibi hususlar mahkeme için belirleyici değildir (Battal, 2008: 22). Evlilik akdinin varlığı için resmi makamların onayını ve tasdikini almış olmak şarttır. Bu nedenle dini nikâh veya başka şekillerde gerçekleştirilen evlilikler resmi olarak kabul edilmez ve boşanma kapsamına girmez.

Boşanma, evlilikte sağlıklı bir ilişkinin sürdürülememesi durumunda son çare olarak başvurulmuş bir hukuki işlemdir. Medeni Kanunun 129 ile 134. Maddeleri, evlilikte sağlıklı bir ilişkinin bozulduğu halleri boşanma nedeni olarak saymaktadır. Ancak bu haller, gerçekçi olmayan veya menfaat odaklı evliliklerde gerekçe olarak gösterilebilir. Bu tür evlilikler, yabancı ülkelerde yaşamak, çalışmak veya vatandaşlık kazanmak gibi amaçlarla yapılan evlilikler veya eşlerin mal varlıklarını güvence altına almak için yalan boşanma yaptıkları evlilikler olarak ifade edilebilir (Battal, 2008: 23). Evliliğin sağlıklı

yürümediği iddiasıyla boşanma davası açmak için çiftlerin bu durumdan rahatsız olduklarını bildirmeleri ve bu durumun ispatlanabilir olması şarttır.

Boşanma, evlilik kurumunun yasal yollarla feshedilmesidir. Bu işlem için önce kanunen geçerli bir evlilik bağına sahip olmak gerekir. Evlilik, medeni halin değişimine yol açan bir birlikteliktir. Boşanma da medeni halin yeniden tespit edilmesini zorunlu kılan bir durumdur (Battal, 2008: 24). Evli olan eşlerin adli sicillerinde ‘boşanmış’ olarak görünmeleri için mahkemenin boşanma kararının kesin hale gelmesi gerekir. Mahkeme, aile bireylerinin artık resmi olarak birbirleriyle bağlantısı olmadığına karar vererek boşanmayı sonuçlandırır.

2.3.2. Boşanma nedenleri

Boşanma, evli çiftlerin yasal olarak evlilik bağlarını sonlandırmalarıdır. Boşanma, hem bireysel hem de toplumsal açıdan önemli sonuçları olan bir sosyolojik olgudur. Boşanmanın nedenleri, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilir. Bu faktörler arasında eşlerin kişilikleri, iletişim becerileri, yaşam tarzları, değerleri, beklentileri, uyum düzeyleri, çatışma çözme yöntemleri, ekonomik durumları, aile içi şiddet, sadakatsizlik, çocuk sahibi olma isteği ve sosyo-kültürel etkiler sayılabilir. Bu bölümde boşanmanın nedenlerine ve bunların bireylerin ve toplumun refahı üzerindeki etkilerine yer verilmiştir.

2.3.2.1. Toplumsal değişimlerin etkisi

Toplumun dinamik bir yapıya sahip olduğunu, toplumsal, siyasal ve kültürel değişimlerin sürekli devam ettiğini biliyoruz. Marshall’a göre, genel olarak toplumsal değişme ve modernleşme ile ilgili yaklaşımlar, Avrupa’yı etkileyen iki büyük değişim olayını- Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi açıklama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. 1789 Fransız Devrimi soylular ile köylüler arasında yaşanan çatışmanın sonucudur. Bu devrim öncelikle Fransa’da olmak üzere özellikle insan hakları ve demokrasi alanında büyük bir değişime ve ardından tüm dünyayı etkileyecek büyük bir değişimler zincirine sebep olduğu söylenebilir. Sanayi Devrimi ise, teknolojik ürünlerinden çok sosyal ürünleri önemlidir. Sanayi öncesi toplumlarda halkın büyük bölümü kırsalda iken bu devrimle birlikte nüfusun kentlere doğru hareket ettiği görülmüştür. Bu demografik değişimin, toplumsal değişimin bir boyutu olduğunu belirtmek mümkündür (Güngör, 2017: 9).

Toplumsal değişme, toplumun sürekli bir hareket halinde olduğu gerçeğinden kaynaklanan karmaşık bir olgudur. Zamanın akışı içinde hiçbir şey sabit kalmaz. Toplumlar da tarih boyunca farklı evrelerden geğmiş, avcılık ve toplayıcılıktan tarıma, geleneksel medeniyetlerden günümüzün son derece gelişmiş toplum yapılarına kadar değişim göstermiştir. Toplumsal değişmenin tanımı zor olsa da, bu süreci etkileyen üç temel faktör olduğunu söyleyebiliriz: politik yapı, fiziksel çevre ve kültürel unsurlar. Giddens da bu noktada toplumsal değişmenin ayrı bir fenomen olarak incelenemeyeceğini, toplumsal hayatın her yönünde potansiyel olarak var olan bir olasılık olduğunu, değişmenin süreklilik bağlamında ele alınması gerektiğini belirtir (Giddens, 2012: 77-79).

Sosyal değişme, toplumun yapısında ve işleyişinde meydana gelen dönüşümleri ifade ederken, sosyal çözölme ise toplumun bütünlüğünü bozan ve sosyal ilişkileri zayıflatan bir olgu olarak karşımıza çıkar. Sosyal bütünleşmenin tersine, sosyal çözölme, toplumun bir arada tutan bağların kopmasına yol açar. Bu durumda, toplumun bütüncül bir varlık olma niteliği azalır. Toplumun işlevselliği bozulur. Bireylerin ve sosyal grupların dünyaya bakış açıları arasında uyumsuzluklar ve ayrışmalar artar. Bu da, o toplumun ulusal kültüründen uzaklaşmasına sebep olur. Dolayısıyla, bir toplumu canlı tutan inanç ve değer sistemlerinin zayıflaması, sosyal kurumların yeni norm ve değerlere uyum sağlayamaması süreci, sosyal çözölmenin göstergeleridir. Sosyal problemler çözölmediği ve etkileri arttığı takdirde, sosyal çözölme kaçınılmaz olacaktır (Burhan, 2010: 11-14).

Sosyal çözölmenin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler arasında şunlar yer alabilir: Sosyal ilişkilerde ve aile yapısında karşılıklı güven, sevgi, saygı ve dayanışma duygularının zayıflaması, değerler ve normların anlamını kaybetmesi, kültürün aktarıcısı olan dilin yozlaşması, aydınların halkla bağlarını koparması ve iletişim eksikliği, ortak bir ideale sahip olmamanın getirdiği bölünmüşlük, sosyalleşme sürecinin yetersiz kalması, etnik taleplerin üst bir kimlikle uyumlu hale getirilememesi, din ve mezhep farklılıklarının çözölümü için yeterli çalışmaların yapılmaması, din ve vicdan özgürlüğünün engellenmesi, eğitim ve öğretimin millî karakterini yitirmesi, birey ve toplum çıkarlarının birbirine karşıt görülmesi, ekonomik istikrarın sağlanamaması, kültür ve sanat faaliyetlerinde toplumu bütünleştiren, barışçıl ve uyumlu mesajlar yerine sürekli olarak çatışma, anormallik ve ayrışma mesajlarının verilmesi, değişen sosyal yapıya uygun yeni

sosyal kurumların veya dengelerin oluşturulmaması gibi hususlar gösterilebilir (Türkkahraman, 2009: 9).

Paragrafı akademik bir dil ve üslupla özgün ve intihalsiz olarak yeniden yazmaya çalışacağım. Şöyle olabilir:

Geleneksel-modern karşıtlığı, özellikle hızlı değişme dönemlerinde belirginleşen ve sosyal çözülmeye yol açabilen bir durumdur. Ülkemizde yaşanan çağdaşlaşma veya batılılaşma eksenli modernleşme süreci, bu anlamda geleneksel-modern arasında bir ikilem içermektedir (Abuzar, 2003: 38). Yeni kültürel etkileşim ve tarımsal ekonomiden sanayi toplumuna geçiş sürecinde bölge insanının değişim ve gelişime uyum sağlaması gereken sosyo-ekonomik konumu değişmiştir. Bu hızlı değişim ve gelişim çok kısa bir sürede olduğu için yeni yaşam tarzı bir kargaşa yaratmıştır. Büyük şehirlere göçler sonucunda köy kültürü ile şehir kültürü arasında bir kaynaşma başlamıştır (Günen, 2017: 39).

1960’lardan sonra toplumun değişme hızı artmıştır. 1960’lardan itibaren toplum hem iç hem de dış etkenlerle değişerek yeni bir temel yapı kazanmış ayrıca metropolleşme süreci başlamıştır. Şehirleşme, nüfusun ücretli çalışmaya, işçiliğe yönelmesi, yeni iş düzeninin ortaya çıkması, kültürel bir boşluk yaratmıştır. Bu değişimden etkilenen birey, aile üzerinde çeşitli çelişkilere, karşıtlıklara ve zihinsel çatışmalara neden olmaktadır. Ve bu durum özellikle aile düzeninin büyük bir değişime maruz kalmasına ve geri dönülmesi mümkün olmayan (irreversible) yapısal bir değişimi tetiklemesine sebep olmuştur (Kaya Kuştemir, 2017: 17).

Sosyal çözülme, aile yapısını da etkileyen bir olgudur. Çünkü aile de, aile üyeleri arasındaki etkileşimlerle oluşan bir sosyal bağıdır. Bu yüzden ailede çözülme olduğunda, ya aile üyeleri arasındaki ilişkilerin aile birliğini bozacak düzeyde zayıfladığı ya da aile üyeleri arasında bir ilişki kurulamadığı anlamına gelir. Dolayısıyla bir ailede çözülme olduğunda, aile üyeleri arasında zayıf ilişkiler ve iletişimsizlik vardır ve bu ailenin sorun çözme yeteneği azalmış demektir (Beğlü Dikeçligil, 2019: 108-109). Sorun çözme yeteneği azalan ailelerde aile içi iletişimsizlik ve uyumsuzluk artmakta ve sonunda boşanma ile sonuçlanabilmektedir. Boşanma olgusu geleneksel aile tipinde de görülmektedir. Ancak modern dönemde önceki dönemlere kıyasla daha fazla olduğu gözlenmektedir. Ülkemizdeki boşanma oranları, Avrupa toplumları ve Amerikan

toplumlarına kıyasla daha düşük olsa da, son yıllarda giderek arttığı görülmektedir (Çapçioğlu, 2019: 28).

Türk ailesindeki sorunlar son yıllarda araştırıldığında, boşanma olgusunun nedenleri ve sonuçları açısından ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Nüfusun şehirlere yoğunlaşması, günlük yaşamın zorlaşması, temel değerlerin erozyona uğraması, iletişim teknolojilerinin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, bireysel değerlerin öne çıkması gibi faktörler, toplumların temelini oluşturan aileyi yıkıma sürükleyen aile içi şiddet ve boşanma olgusunu birey, toplum ve hukuk açısından giderek önemli bir olgu haline getirmiştir. Toplumsal, kültürel ve teknolojik değişimler ve bunların aileye etkileri, ailenin bu değişimlere uyum sağlayamaması, boşanmaların artmasının en önemli nedenleri arasında sayılabilir (Alkan, 2018: 26-27).

Yaşadığımız bu yüzyıl, ‘stres çağı’ olarak adlandırılmaktadır. Buna sebep olan bireysel stres kaynaklarının çoğalması, sabırsız kişilerin yetişmesi, tüketim hırısı, ailelerin sorumsuz kişiler yetiştirmesi (bebeerkil aile modeli), medyanın yarattığı değer kargaşası ve bunun sonucunda ortaya çıkan ahlaki çöküntü, evliliği maddi çıkarlar üzerine kurma eğilimi vb. gibi nedenler ülkemizde de son yıllarda boşanma oranlarının yükselmesine neden olmuştur. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü (NVI) verileri de bu durumu doğrular niteliktedir. Söz konusu veriler 2000li yıllardan bu yana boşanmanın hem sayı hem de oran olarak arttığını göstermektedir (Yurtkuran Demirkan ve ark., 2009: 8).

2.3.2.2. Aile içi çatışma ve geçimsizlik

Evlilik, iki bireyin kendi bakış açılarını, kişilik özelliklerini ve değerlerini bir araya getirdiği bir birlikteliktir. Bu nedenle, çok mutlu evliliklerde dahi eşlerin birçok sorunla karşı karşıya kaldığı bir gerçektir. Bazı çatışmalar büyük bir öfkeye yol açmasa da bazıları çok karmaşık ve yoğun olabilmektedir. Çiftler, sık sık çatışmanın içine düştüklerini ya da kendilerini korumak için birbirlerinden uzaklaştıklarını hissedebilmektedirler (Gottman ve Silver, 2019: 131). Bu uzaklaşma zaman içinde evli çiftlerden birinin veya ikisinin de karşı tarafı incitecek söz ve davranışlara başvurmasına neden olabilmektedir. Bunun sonucunda ara sıra aile içi kavgalar, gerginlikler ve sonunda boşanmalar ortaya çıkabilmektedir (Doğan, 2016: 991).

Boşanma, evlenmenin amaçlanan bir sonucu değildir. Farklı hayatlar sürdüren iki birey, belki ortak belki de farklı umut, hayal ve beklentilerle hayatlarını paylaşmaya karar

verirler. Evlilik sürecinde çeşitli nedenlerle uyumsuzluk ve çatışmalar ortaya çıkabilir. Bu normaldir. Çünkü her şeyden önce aynı evlilik birliği içinde farklı kişilikte iki insan vardır. Bu yüzden çatışmasız bir evlilikten bahsetmek mümkün değildir (Ercan, 2017: 14).

Cüceloğlu, bireyin iki ya da daha fazla karşıt güdü tarafından etkilenmesi durumunu çatışma olarak tanımlar ve çatışmanın güdülerin niteliğine, yoğunluğuna, gerçekleşme sıklığına bağlı olarak değiştiğini belirtir (Cüceloğlu, 2010: 282). Çiftler arasında yaşanan uyumsuzluk, tartışma ve anlaşamama halleri de çatışma kavramıyla açıklanabilir. Çatışma, kişinin bir engelle karşılaştığında duyduğu gerginlik olarak ortaya çıkar. Çatışma, hayatın her alanında karşılaşılabilecek bir olgudur. Farklı görüş ve kültür yapısına sahip insanlar, iş veya sosyal ortamlarda bir araya geldiklerinde ve ortak paydada bulunmaya çalıştıklarında çeşitli nedenlerle sorun yaşayabilirler. Aile içinde de bu tür çatışmalar görülebilir. Evlilik ilişkisinde, eşlerden biri diğerinin ilgi alanlarına, sevdiği şeylere karışması, sınırlarını belirlemesi veya engellemesiyle evlilik çatışması meydana gelir. Evlilik çatışması iki farklı şekilde ortaya çıkabilir. Bunlar; eşlerin bireysel isteklerine müdahale edilmesi sonucu doğan uyumsuzluk ve eşlerin birbirine uyanmayan istek ve beklentileri nedeniyle yaşanan uyumsuzluk olarak ifade edilebilir (Akıl, 2019: 8). Birbirine uyanmayan istek ve beklentiler, evlilikte denklik sorununu da gündeme getirir. Çünkü evlilikte denkliğin sağlanamaması veya farklı sosyo-kültürel düzeyden insanların evlenmesi, sosyal ilişkiler açısından çatışmaya yol açabileceği gibi eşler arasındaki uyumu da zedeleyebilir (Güngör, 2016: 76).

Boşanma, evlilik sürecinde karşılaşılan sorunların ve eşlerin arasındaki çatışmaların etkin bir şekilde giderilememesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Her aile, zaman zaman farklı sosyal, psikolojik, fiziksel, çevresel ve bedensel zorluklarla mücadele etmek durumundadır. Ancak aileler, bazı zorlukları aşabilirken bazılarını aşamamaktadırlar (Erbay ve ark., 2015: 141). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, yaşanan çatışmalarda tarafların bu duruma nasıl bir anlam yükledikleridir. Çünkü kişi, çevresinde meydana gelenleri anlamlandırmak zorundadır. Kişi, ancak bu sayede çevresine uyum sağlayabilir. Anlamlandırılmayan olaylar kişiyi yalnızlık duygusuna itebilir ve psikolojik bir gerilime neden olabilir. Çevremizdeki olayları öngörebilmek, tahmin edebilmek, belli bir düzeyde kavrayabilmemiz ve kontrol edebilmemize imkan vermektedir (Arkonaç, 2001: 131).

İnsanlar, çevrelerindeki olayları yorumlarken, olayların nedenlerine ilişkin kavramlar kullanırlar. Bu kavramlara ‘yükleme’ denir. Yüklemeler, insanların kendilerine ve başkalarına karşı tutumlarını belirler. Ayrıca, yüklemeler, olayların neden böyle olduğunu anlamaya ve güvenli bir dünya yaratmaya yardımcı olur. Bu bağlamda, yüklemeler, olayların algılanan nedenleri olarak tanımlanabilir. İnsanlar, kendi ve başkalarının davranışlarının nedenlerini açıklamak için yükleme yaparlar. Yüklemelerin önemi, inançları, duyguları ve davranışları nasıl etkilediğiyle ilgilidir (Gürses, 2008: 363-365). Güz, bu teoriye göre insanların olayları sadece gözlemlemediğini, aynı zamanda olayların sebeplerini bulmak için içsel bir motivasyona sahip olduklarını ileri sürmektedir. Burada “kontrolün kaynağı” kavramı önemlidir. Buna göre bir olayın nedeni “içsel” ya da “dışsal” olabilir (Soysal ve Yanık, 2017: 335). Aslında bireyler olaylardan değil olaylar hakkındaki düşüncelerimizden etkileniriz. Herkes kendisi ve hayatın sorunlarıyla ilgili bir “bakışa”, bir hayat çizgisine ve bir dinamik kanuna sahiptir (Adler, 2000: 23). Bu nedenle evlilik sürecinde çatışma yaşayan bireyler, bu çatışmanın nedenini bulmak için içsel ya da dışsal bir kaynağa başvurur. Çünkü kişi bu tür çatışmalar yaşarken hem bugünü kontrol etmek hem de geleceği tahmin etmek ister. Bu süreç bireyin özsaygısını etkileyen atıf sürecini başlatır (Kartopu, 2019: 381-382).

Aile konutu, eşlerin hayatlarını paylaştıkları, duygusal bağlarını güçlendirdikleri, mutlu ve zor zamanları birlikte geçirdikleri bir mekandır (İşleten, 2012: 381-382). Ancak bu mekanın huzur ve uyum içinde olması gerekir. Eğer eşler arasında çatışma ve anlaşmazlık artarsa, bu evlilikteki ‘ömür boyu birliktelik ve mutluluk’ idealine ters düşer. Bu da beklenmeyen ve olumsuz bir durumdur. Bu durum kişinin psikolojisinde bunalım yaratabilir. Bu bunalımı Piaget’in ‘denge’ kavramıyla açıklamak mümkündür. Bu kavram, bireyin zihinsel yapısının dengeli ve uyumlu olmasını ifade eder. Birey normalde denge halindedir. Yeni bir durum, olay ya da nesneyle karşılaştığında dengesi bozulur. Dengesini yeniden kurma çabası içine girer. Yeni durum, olay ya da nesneyi anladığında tekrar denge haline gelir. Bu sürece de dengeleme adı verilir (Bayraktar, 2017: 24).

Piaget, bireyin zihinsel gelişimini, doğuştan gelen ve özümleme ve uyum mekanizmalarını kullanarak bilişsel yapılarını dengeli tutmaya çalıştığı bir süreç olarak tanımlamaktadır. Birey, sürekli bir dengesizlik yaşamamak için çevresindeki durumları ve olayları anlamaya çalışır. Bu çabaya uyum (adaptation) adı verilir. Uyum, bireyin hayatta kalması ve çevresini yorumlaması için zorunludur. Ancak bazen karşılaşılan yeni deneyimler, mevcut şemalara uymayan nitelikte olabilir (Bayraktar, 2017: 25).

Bu bağlamda, olayların/krizlerin nedenleri hakkında bir değerlendirme yaparken yüklemeler önemli bir rol oynamaktadır. Yüklemeler, olayın/krizin kaynağının ve sürekliliğinin yerini ve niteliğini belirlemeye yönelik bir yargı içerir. Yer, olayın/krizin içsel ya da dışsal bir faktörden mi kaynaklandığını gösterir. İçsel faktörler, olayın/krizin bireyin ya da grubun kendisinden kaynaklandığını ifade eder. Dışsal faktörler ise olayın/krizin bireyin ya da grubun dışındaki bir etkenden kaynaklandığını ifade eder. Süreklilik, olayın/krizin nedeninin sabit mi yoksa değişken mi olduğunu gösterir. Sabit nedenler, olayın/krizin her zaman aynı sebepten kaynaklandığını ifade eder. Değişken nedenler ise olayın/krizin farklı zamanlarda farklı sebeplerden kaynaklanabileceğini ifade eder (Akbulut, 2016: 57).

Boşanma, kişinin hayatında öngörülemeyen bir durumdur ve kişide anlam verme güçlüğü yaratabilir. Bireyin zihni, bu durumla karşılaştığında dengesini kaybedebilir. Zihin, bu durumun nedenini anlamak için bir çözümleme yapmaya başlar. Bu çözümlemede bireyin yaptığı yüklemeler çok önemlidir. Birey, bu süreçte boşanmanın nedenini kendisinden ya da başkasından kaynaklanan bir faktöre bağlayabilir. Olayın nedeni olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirildiğinde ise zihin tekrar denge durumuna gelir.

2.3.3. Boşanma süreci

Hukuken boşanmanın gerçekleşmesine kadar ki geçen süre zarfında yaşananlardan yara almamak eşlerin tutumuna bağlıdır. Burada bahsetmiş olduğumuz davranış biçimi ya da biçimleri, geçmişte evlilik sürecinde yaşananların bir yansıması olmaktadır. Boşanma olgusu kendi içerisinde yol almaktadır. Boşanma kararı ile meydana gelen olayların bir örüntüsü bulunmaktadır. Bu örüntünün ilk basamağı duygusal gerilim aşamasıdır. Duygusal boşanma, eşlerin karar alma sırasında etkili olan bütün olay ve duyguları ifade etmek için kullanan bir terimdir. Burada yaşananların birikmesinin son raddeye varması görülür. Buradan sonra artık birey kendisini evlilikten uzaklaştırmaya başlar böylece duygusal boşanma gerçekleşmiş olur. Duygusal boşanma, evliliğin sona ermesi ve boşanmanı kesinleşmesinden sonra bile etkileri olan bir sürecin hem başlangıcı hem de devamlılığı niteliğindedir. Kişinin eşinden dolayı yaşadığı bütün kırgınlıklar kızgınlıklar bu dönemde iyice belirginleşir ve kişi bunları gün yüzüne çıkararak duygularının dışavurumunu gerçekleştirmiş olur. Buradan sonra aile bireyleri ile yeniden tanımlama süreci başlamış olur (Korkut, 2012: 99).

Boşanma çiftlerin yeni yaşamlarına ve yeni ilişkiler ağına geçişinin başlangıcıdır. Boşanma bir takım zorunlu geçişi ve yeniden şekillenen ilişkileri de beraberinde getirmektedir. Burada bireyler alışık ve aşinası olduğu kişilerin ve durumların sona ermesine tanık olmaktadır. Bilindik şeylerin yerini yeni ve bilinmedik, yabancı olunan şeyler almaktadır. Böylece boşanma çiftlerin yaşamlarının dönüm noktasını oluşturmaktadır (Korkut, 2012: 103). Boşanma süreci insan hayatında büyük bir travma yaratmaktadır.

Boşanma hem eşler açısından hem de çocuklar için zor bir süreçtir. Bu durum boşanmanın tanımında da olduğu gibi basit bir süreç değil çok komplike bir durumdur. Yani boşanmanın sadece mahkeme kararı ile evliliğin bitmesi olarak görülmemesini ve ardından yaşananların vahametini de anlamayı gerektirir. Bu sebeple boşanma, öncesi, sırası ve sonrası süreçte bireyde yıkıcı bir takım tahribatlar bırakan sosyal bir sorundur (Özgüven, 2001: 310). Boşanma ile eşler arasındaki tüm bağların kopması çocuk sahibi iseler mümkün olmamaktadır. Bu sebeple çocuğun velayetinin kimde kalacağı, diğer eşi ne kadar zamanda bir görebileceği genel hukuk kuralları ile belirlenmiştir. Eşlerin arasında varılan kararlara göre de sürecin bu kısmı yönetilebilir. Boşanmanın hukuken gerçekleşmesi ile birlikte eşler birbirleriyle iletişime devam etmek durumundadırlar. Çocuğun fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması için eşlerin bir ortak payda oluşturmaları zorunlu hale gelmektedir.

Boşanma, nedenleri ve sonuçları açısından karmaşık ve zor anlaşılır bir süreçtir. Bazı çiftler, evliliklerinde mutsuz olmalarına rağmen ilişkilerini sürdürebilirken, bazı çiftler ise evliliklerinde herhangi bir sorun olmadığı halde ani bir şekilde boşanma kararı alabilirler. Bu da evlilikteki sorunların evliliğin kalitesi ile bağlantılı olmadığını göstermektedir. Yani boşanmak isteyenler evlilik kalitesi ve doyumu düşük olanlar değildir demek yanlış olacaktır. Boşanma, psikolojik bir stres kaynağıdır ve Amerika'da yapılan bir araştırmaya göre eşin ölümünden sonra en çok stres yaratan durum ikinci sırada gelmektedir. Türkiye'de ise 1982 yılında yapılan bir araştırmaya göre boşanma stres kaynağı olarak 13. sırada yer almaktadır. Burada önemli olan nokta, stres kaynaklarının toplumsal olarak farklılık gösterdiği ve boşanmanın bu kaynaklar arasındaki sıralamasının değişebildiğidir (Cüceloğlu, 2012: 322-323). Ailenin kuruluş aşaması olan evlilikten itibaren ailenin sağlıklı devamını engelleyen pek çok sebep vardır.

Aileyi oluşturan eşler tanışma, nişan, evlilik gibi aileyi bir araya getiren süreçlerden geçerek aileyi kurarlar. Daha sonra eşler çocuk sahibi olurlar. Çocuğun büyütülmesi, evliliğin olgunlaştığı evlilik evresi, anne babanın çocuktan ayrılma ve çocuğun evi bırakıp yeni bir hayat kurma evresi ve son olarak da yaşlılık ve beraberinde emeklilik evresi gelmektedir. Bu evreler aileyi oluşturan geliştiren ve sonuca ulaştıran sağlıklı bir ailede olan evrelerdir. Eğer ki ailenin gelişim evrelerinin birinde sorun yaşanırsa aileler o evreye takılı kalıp bir sonrakine geçemeyecektir. İşte bu durum beraberinde boşanmayı ve bir takım başka sorunları da getirmektedir (Macit, 2020: 152). Aileyi olumsuz olarak etkileyen sebeplerin her biri hem yaşananlar hem de etki derecesi olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Amerika’da ve Avrupa’da yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde boşanma sebeplerinin toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık arz ettiği görülebilmektedir

2.3.3.1. Boşanma öncesi

Boşanma, evliliği sonlandırma kararı alan ve bu kararı fark eden çiftlerin izlediği bir sürecin parçasıdır (Korkut, 2012: 103). Boşanma sürecinin altı aşaması vardır. Bunlar şunlardır: Birincisi, eşlerin birbirlerinden kopmaları ve yabancılaşmaları ile başlayan duygusal boşanma aşamasıdır. İkincisi, duygusal boşanmanın resmiyete döküldüğü ve evliliği hukuken bitiren yasal boşanma aşamasıdır. Üçüncüsü, yasal olarak ayrılan çiftlerin mal bölüşümü, nafaka gibi konuların çözüldüğü ekonomik boşanma aşamasıdır. Dördüncüsü, çocuklu ailelerin boşanma sonucunda çocukların velayetinin belirlendiği aile boşanması aşamasıdır. Beşincisi, sosyal rollerin ve bunların getirdiği sonuçların yeniden değerlendirildiği, yeni sosyal özelliklerin kazanıldığı sosyal boşanma aşamasıdır. Altıncısı, tarafların yeni hayatlarına, yeni ilişkilerine, yeni kimliklerine uyum sağlama ve kabullenme sürecinin yaşandığı psikolojik boşanma aşamasıdır (Özgüven,2001: 310). Boşanma aşamalarının herhangi birinde sıkışıp kalan taraflar ve aileler için tam anlamıyla bir boşanmadan bahsetmek mümkün değildir.

Boşanma öncesindeki süreç, eşlerin sorunlara çözüm bulamadıklarını anlamaları ile başlar. Yaşanan çatışmaların yoğunluğuna göre karar verme süreci değişir. Fakat boşanma kararı almadan önce eşlerin duygularını netleştirmeleri ve kendilerine bazı sorular sormaları gerekir. Boşanma kararlarını çocuklara nasıl açıklayacaklarını birlikte belirlemelidirler. Eşlerin birlikte, net ve kesin bir dille, basit cümlelerle ve birbirlerini suçlamadan çocuklarına boşanma nedenlerini ve bundan sonra neler olacağını anlatmaları

önemlidir. Bu konuşmayı yaparken bir uzman desteği almak faydalı olabilir (Bozkurt, 2019: 99).

2.3.3.2. Boşanma sırası

Eşler arasında yaşanan ayrılık, boşanma davası açılana ve sonuçlanana kadar devam eden hukuki bir süreçtir. Boşanma talebinde bulunan eşin başvurusu ile dava süreci başlar ve duruşma tarihi resmi yollarla bildirilir. Bu aşamaya kadar geçen zaman, eşlerin ayrılık kararını sorguladıkları ve pişmanlık duydukları bir dönemdir. Ayrıca, çocuklar için de bu süreç, ayrılığa uyum sağlamaya çalıştıkları ve psikolojik olarak zorlandıkları bir dönemdir. Evden ayrılan eşin çocukları görmek istemesi normaldir. Eşlerin bu süreci bir kriz olarak algılamaları ve çocukların zarar görmemesi için gerekli önlemleri almaları önemlidir (Şen, 2013: 28).

2.3.3.3. Boşanma sonrası

Boşanma süreci, eşlerin dava tutanağını imzalamaları ve Yargıtay kararının kesinleşmesi ile sona erer. Boşanma, bireylerin hayatlarında önemli kayıplara yol açar. Bu kayıpların en büyüğü, eşlerin birbirlerini yitirmeleridir. Bu nedenle, boşanma sonrasında bireyler kayıp yasını yaşarlar ve duygusal sorunlarla karşılaşır. Bireyler, zaman içinde bu duygusal durumdan kurtulmaya ve hayatlarına devam etmeye çalışır. Ancak, bireylerin gerçekte kaybettikleri şey, evlilikle birlikte oluşan mutlu bir gelecek beklentisidir (Eryorulmaz, 2013: 54).

Boşanma kararının kesinleşmesi, eşler için hayatlarında radikal bir değişim ve yeni bir başlangıç anlamına gelir. Eşler bu aşamada da ayrılık kararlarının doğruluğunu sorgulamaya devam ederler. Geçmişe yönelik bir değerlendirme yaparlar ve yaşadıkları duyguları tekrar yüzeye çıkarırlar. Öfke, kızgınlık, kin ve nefret gibi duygular yoğun olarak yaşanır ancak zamanla azalır. Çocuklar için de bu süreç zordur. Velayet kararı ile evini değiştirmek zorunda kalan çocuklar, rutinlerinin bozulmasından etkilenirler. Boşanma, bireylerde psikolojik ve duygusal sorunlara yol açabileceği gibi, aile yapısının da bozulmasına sebep olur. Dolayısıyla, boşanma tüm aile bireylerini derinden etkileyen yıkıcı bir olaydır (Özgüven, 2001:315). Birol, Temel ve Aydın (2017) tarafından Karaman ilinde Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü'ne kayıtlı 10 boşanmış kadın ile yapılan bir çalışmada, boşanma sonrası yaşamlarının psiko-sosyal açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, kadınların karar verme, kaygı ve umutsuzluk düzeyleri

ölçülmüştür. Elde edilen bulgulara göre, kadınların karar verme düzeyleri yüksek iken, kaygı ve umutsuzluk düzeyleri düşük bulunmuştur.

2.4. Boşanma Kuramları

Boşanma olgusunu açıklamak için kullanılan kuramsal perspektifler, aile kurumunun işlevleri, yapısı, değişimi ve çatışmaları hakkındaki kuramsal perspektiflerden yararlanmaktadır. Bu perspektifler, aile ve boşanma arasındaki ilişkiyi farklı açılardan ele almakta ve farklı sonuçlar çıkarmaktadır. Yapısal-işlevselci, çatışmacı, feminist, sembolik etkileşimci ve sosyal alışveriş teorileri, aile ve boşanmayı toplumsal, bireysel, cinsiyetli ve değişken olarak değerlendirmekte ve bunlara göre temel varsayım ve önermeler sunmaktadır.

2.4.1. Yapısal işlevselci teori

İşlevselcilik, toplumun bir sistem olarak işleyişini ve bu sistemin alt birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir sosyolojik yaklaşımdır (Kızılçelik, 2013: 162). Bu yaklaşıma göre, toplumun alt birimleri, insan vücudundaki organlar gibi, birbirine bağlı ve uyumlu bir şekilde çalışır. Bu alt birimlerin her biri, toplumsal sistemin işlevlerini yerine getirir ve toplumsal düzeni sağlar. Bu nedenle, herhangi bir alt birimin işlevsizliği veya bozulması, diğer alt birimleri ve toplumsal sistemi de etkileyebilir. Yapısal işlevselcilik ise 1940 ve 1950’li yıllarda Amerikan sosyolojisinde önemli bir etki yaratmıştır. Yapısal işlevselcilik, toplumu makro düzeyde analiz eder ve toplumsal unsurların işlevlerine odaklanır. Düzen ve uyumun önemini vurgular. Aile ise yapısal işlevselcilikte birey ile toplum arasında temel bir bağ kurarak, toplumsal sistemin en önemli öğelerinden biri olarak görülür (Güçlü, 2011: 42).

İşlevselcilik, toplumu biyolojik bir organizma gibi ele alır ve toplumsal yapıyı oluşturan alt birimlerin işlevlerini inceler. İşlevselci sosyologlardan Durkheim, toplumun bütünlüğünü ve dengesini sağlayan faktörün toplumsal dayanışma olduğunu savunur. Durkheim, (1897) toplumdaki intihar olgusunu araştırdığı “İntihar” isimli eserinde, evli olmayan erkek ve kadınların intihar etme olasılığının evlilerden daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Aile ise işlevselcilikte toplumun temel birimi olarak görülür ve hem ailenin hem de aile bireylerinin varlığını sürdürmesi için gerekli işlevleri yerine getirir. Ailenin işlevlerinin bozulması veya eksilmesi ise aile bireylerinin toplumsal bağlarını zayıflatır ve ailenin işlevsizleşmesine yol açar (Wallace ve Wolf, 2012: 47).

İşlevselcilik, toplumsal yapıyı oluşturan kurumların birbirleriyle olan etkileşimini ve dengeyi araştıran bir sosyolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, dini kurum gibi toplumsal kurumlar, insanlara toplumla uyumlu olmaları için gerekli değerleri ve normları verir. Din, toplumsal düzenin bir akyonu olarak işlev görür. Din kurumunun bozulması veya işlevsizleşmesi, toplumda intihar gibi sorunlara yol açabilir. Toplumsal kurumlar hem açık hem de gizli işlevlere sahiptir. Örneğin eğitim kurumu, açık işlev olarak bireyleri eğitirken, gizli işlev olarak bireylerin sosyalleşmesini ve evlilik ilişkilerini kurmasını sağlar. Toplumsal işlevlerin yerine getirilmesi ve toplumsal sistemin işlerliğinin sürdürülmesi için, toplumun biyolojik bir organizmaya benzer bir yapıya sahip olduğu varsayılır (Gökçe, 2017: 52-53).

Yapısal işlevselcilik, ailenin belirli bir yapıya ve işleve sahip olduğunu ve aile bireylerinin rollerinin ve statülerinin ailenin işleyişine katkıda bulunduğunu savunan bir sosyolojik yaklaşımdır (Ünal, 2016: 7). Bu yaklaşımda kadın ve erkek rolleri geleneksel olarak tanımlanır. İşlevselci görüşe göre, ailedeki boşanmaların nedeni, aile bireylerinin işlevlerini yerine getirememeleridir (Uğur, 2014: 38). Aile bireylerinin işlevlerini yerine getirememesi, aile birliğinin çözülmesine neden olur. Güçlü, (2011) yapısal işlevselciliğin eleştirildiği noktalardan birinin, kadınların anlamsal işlevlere, erkeklerin ise araçsal işlevlere yönelik uzmanlaştırılmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre kadınlar, aile içinde çocuk bakımı, yaşlı bakımı, eşin ihtiyaçlarını karşılama, duygusal destek verme gibi işlevleri üstlenirken, erkekler ise aile içinde karar verme, otorite kurma ve ekonomik gelir sağlama gibi işlevleri üstlenirler. Bu nedenle işlevselci düşünce cinsiyetçi bir yaklaşım olarak eleştirilir. İşlevselcilik değer odaklı bir yaklaşımdır ve toplumdaki çatışma ve çıkar çelişkilerini göz ardı eder. Toplumu kuşbakışı inceleyen işlevselcilik, değişimden çok düzeni önemser ve toplumsal sistemin yapısal bütünlüğünü korumaya çalışır. Toplumsal sistemin mutlak bir düzene sahip olması gerektiği varsayımı, toplumun parçalarına zarar gelmediği sürece toplumun devamlılığının sağlanacağı fikrini destekler. Bu görüş ise işlevselcilerin gözden kaçırdığı toplumsal çatışmanın önemini yansıtır (Güçlü, 2011: 43-44).

2.4.2. Çatışma teorisi

Çatışmacı yaklaşım, işlevselci yaklaşımın eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. İşlevselci yaklaşımın eksik bıraktığı çatışma, değişim ve düzensizlik gibi kavramları gündeme getirmiştir. Toplumda her bireyin veya grubun farklı istekleri, çıkarları ve

ilgileri vardır. Bu farklılıklar, bireyler arasında gerginlik ve çatışma yaratır (Kızılçelik, 2013: 198). Çatışma teorisyenleri, çatışmanın kaynağını kıt kaynaklara bağlamışlardır. Ancak bu görüş, eleştiriye maruz kalmıştır. Çatışma teorisi, insanların çıkar çatışmaları nedeniyle sorun yaşayabileceklerini ve bu sorunların sonucunda bir uzlaşmaya varılacağını öne sürmüştür. Her birey veya grup, kendi çıkarlarını savunurken, diğerleriyle çatışmaya girer. Wallace ve Wolf (2012), hem Weber hem de Marx'ın insanların eylemlerinin büyük ölçüde kendi çıkarlarına dayandığını savunduklarını belirtirler. Weber'e göre, ataerkillik; geleneğe dayalı bir meşruiyetle babanın, kocanın, evin büyüğünün hükmettiği ve egemen olduğu bir yapıdır (Wallace ve Wolf, 2012: 114). Kadınların ev dışında çalışmaya başlamalarıyla, ev içi işlerin kim tarafından yapılacağı konusunda bir çatışma ortaya çıkmıştır. Kadınların eğitim düzeylerinin de artmasıyla, çatışmacı kuram aile dinamiklerinin değiştiğini ve boşanmaların gerçekleştiğini iddia etmiştir. Çatışma, dinamik bir yapı oluştururken, değişim de çatışmayı tetiklemektedir. Aile içinde bireyler arasındaki çatışma ve anlaşmazlıkların boşanmaya yol açtığını ve bunun da bireylerin farklı çıkarlar taşıması ve birbirinden farklı istekleri olması nedeniyle olduğunu ileri sürmüştür. İşlevselciler, çatışmanın önlenmesiyle toplumdaki sorunların azaltılabileceğini savunurken, çatışmacılar sorunların var olduğu noktada bireylerin güç elde etmek için çatıştığını ve bu çatışma sonrasında da toplumsal değişimle düzenin sağlanacağını göstermeye çalışmışlardır. Ailenin sürekli bir değişim içinde olduğunu ifade etmişlerdir.

Çatışma kuramı, Marx tarafından ortaya atılmış ve Weber tarafından geliştirilmiştir. Çatışmanın güç, seçkinler ve sınıflar arasında yaşandığını ve hem kaçınılmaz hem de sürekli olduğunu ileri sürmüştür. Marx, mülkiyete dayalı bir sınıf ayrımı yapmış ve ekonomik temele vurgu yapmıştır. Marxçı feministler, kadınların ev işlerinde ücret almadan çalıştırılmasını bir sömürü biçimi olarak görmüşlerdir (Wallace ve Wolf, 2012: 129). Komünist Manifesto'da Marx ve Engels (1848), burjuvanın karısını bir üretim aracı olarak gördüğünü ve bunun mülk çağına geçişle ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Ancak kadın ve erkek arasında bir iş bölümü olduğunu da kabul etmişlerdir. Bu iş bölümünün cinsiyet temelli olduğunu iddia etmişlerdir. Sosyalist feministler, kadının ezilmesinin sınıf yanında toplumsal cinsiyetle de ilgili olduğunu savunmuşlardır. Çatışma kuramı iki farklı toplumsal bağlamda ele alınmıştır. Birincisi, çatışma kuramıyla toplumun eleştirisini yapan Frankfurt Okulu'nu içerir. Frankfurt Okulu'ndan Wright Mills, gücün sadece mülkiyete bağlı olmadığını, aynı zamanda güç sahibi seçkinlerin kurumsal

çıkarlarının da olduğunu öne sürmüştür. İkincisi, çatışma kuramına analitik bir perspektif katan Weber'i içerir. Weber, toplumu çözümleyici bir şekilde incelemiştir. Analitik çatışma kuramcıları güç ve denge kavramları üzerinde durmuşlardır. Çatışmaların toplumsal bir denge sağladığını iddia etmişlerdir. Güç ile değerler arasında bir ilişki kurmuşlardır (Çakır, 2008: 186).

Çatışma kuramı, toplumsal hedefleri bireysel eyleme indirgeyen bir yaklaşımdır. Marx, bireylerin çıkarlarının önceden belirlendiğini ve akıl yerine maddi koşulların insan davranışını belirlediğini savunmuştur. Marx'a göre, insanlar çıkarları doğrultusunda hareket etmelidir. Çatışma kuramı, gücün nasıl elde edileceğinden çok, nasıl korunacağını çatışma ile açıklamaya çalışmıştır. Ancak güç elde etmenin yolları da önemlidir. Örneğin, eğitim sadece makam ve mevki kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda bireylere teknik yetkinlikler ve zihinsel gelişimler de sağlar.

2.4.3. Feminist teori

Feminizm, 18. yüzyılda kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması için mücadele etmeye başladığı bir kuram olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadınları ikincil konuma ittiği eril toplumlarda, kadınlar hem erkeklerin yaptığı işleri hem de ev içindeki sorumlulukları üstlenmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, kadınların eril sisteme karşı çıkarak eşitlik talep etmelerine yol açmıştır. Kadınların iş gücüne katılımı ise sanayileşme süreciyle birlikte artmıştır. Feminist teori, kadınların yaşadığı sorunları ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini farklı disiplinlerden yararlanarak araştırmayı amaçlamaktadır (Saygılıgil, 2016: 275). Saygılıgil'e (2016) göre, feminist araştırmalar farklı yöntemler kullanarak akademik bir alan oluşturmuştur. Tarih, sosyoloji, iktisat, antropoloji gibi alanlarda çalışma imkanı sunmuştur. Feminist teori, aileyi ataerkil bir yapı olarak ele almakta ve aile içindeki erkek egemenliğinin kadına yönelik baskı ve şiddete neden olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle, feminist teori boşanma olgusunu kadınların özgürleşmesi için bir araç olarak görmektedir. Feminizm, kendi içinde Marksist, liberal, radikal, sosyalist ve kültürel gibi farklı perspektiflere sahiptir ve boşanma olgusuna da bu perspektiflerden bakmaktadır.

Saygılıgil (2016) feminist araştırmaların temel amacının, sosyal yaşamda kadınların deneyimlerinin görünmezliğini ve çarpıtılmasını önlemek olduğunu vurgulamaktadır. Bilimin eril bir karaktere sahip olmasının temel nedeni, kadın emeğinin gerektiği gibi değerlendirilmemesidir. Bu durum, bilimsel alanda erkek egemen bir yapı

oluşturduğunu ve dolayısıyla kadınların bilimsel alanda özgür olamadığını göstermektedir. Feminizmin, az gelişmişlik gibi bir durumu değil, kadınların ezilmesini ele aldığına, feminizmin aslında bir aydınlanma ve bilinçlendirme projesi olduğunu belirtmek önemlidir (Bora, 2004: 184-185). Feminizmin ele alması gereken temel konular arasında, aydınlanma boyutunda kadınların ve erkeklerin eğitim düzeylerinin değişmesi yönünde atılması gereken adımlar bulunmaktadır.

Marksist feminist yaklaşım, ailedeki erkek baskınlığını çözümlemeye çalışırken öncelikle maddi temellere odaklanarak, işgücü ve ev içi emeği analiziyle bu olguyu açığa çıkarmaya çabalamıştır (Arıkan, 1997: 9). Arıkan'a (1997) göre, radikal feministler ve psikanalist etkilenim altındakiler ise üretime odaklanmayı reddedip ataerkil sistemin kökenini biyolojik ve ailevi faktörlerde bulmuşlardır. Ancak, bu iki teori toplumsal değişimle birlikte gerçekleşen boşanma olgusunu açıklamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Marksist feministler, boşanmanın temel sebebini sadece maddi faktörlere indirgeyerek diğer etkenleri göz ardı etmiş gibi görünür ve bu nedenle eleştirilere maruz kalmıştır. Öte yandan, boşanmanın temelini sadece ekonomik koşullardan soyutlayıp biyolojik temellere dayandıran bir yaklaşım da eleştiri almıştır. Sosyalist feministler ise kadınların sınıfsal ve ekonomik koşullarını göz önüne alarak bu konuya yaklaşmaktadırlar (Kaçar, 2007: 21). Kaçar (2007), liberal feminizmin kadınların kamusal alana katılımıyla özgürlüklerine kavuşabileceklerini, ancak eşit işe eşit ücret kampanyasının başlamasındaki engellerin temelinde ataerkil baskının bulunduğunu vurgulamıştır. Liberal feministlerin temel iddiası, sorunların eğitim ve insan aklına güvenle çözülebileceğidir. Kültürel feminizm ise tamamen kadın haklarına özgürlük tanınması gerektiğini ve eşcinselliğin doğal bir olgu olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Özsöz, 2008: 55). Boşanmanın açıklanmasında tek bir yaklaşımın eksik kalabileceği gerçeği, bu konunun çok yönlü bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılar. Yukarıda belirtilen feminist teorilerin yanı sıra, diğer kuramlar arasında sosyal değişim-tokuş kuramı da bulunmaktadır. Bu kuram, kadının eğitimi, gelir düzeyi ve boşanma arasındaki ilişki üzerine odaklanmaktadır (Cihan, 2015: 46). Sembolik-etkileşimci teori ise kadının boşanma isteğini evliliğine göre daha karlı gördüğü inancından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Cihan (2015) bu teoriye göre, kadınlar evliliklerinde sorun yaşasalar bile boşanma kararı almaktan çekinebilirler, çünkü boşandıktan sonra maddi anlamda zarara uğrayacaklarına inanabilirler.

Ataerkillik, kültür, sanat ve entelektüel yapının erkek egemen olduğu bir düzeni ifade eder. Bu düzende, kadınlar bu egemenliğe boyun eğerek, erkek bakış açılarından hareket ettikleri kabul edilmektedir. Kadınlar, ataerkil yapıdan kaynaklanan simgesel anlamları, çatışmaları ve işlevleri, eril bilinçle yerine getirmektedir. Feminizm, alışlagelmiş olanı sorgulayarak, sosyalizasyon süreciyle gelen kadın görünüşünü, tanımlamalarını, işlevlerini ve toplumdaki statülerini değiştirmeye yönelik çaba sarf etmektedir. İşlevselcilere göre, erkeklerin ev dışında çalışmasıyla elde ettikleri ekonomik kazanç, hem birbirine bağlı hem de karmaşık olan rollerden kaynaklanmaktadır. Erkeklerin araçsal liderliğinden kaynaklanan ağır ve sert roller, onlara daha fazla ekonomik getiri sağlamaktadır. Çatışma teorisi ise kadınların bir işi yapmasıyla elde ettikleri ücretin düşük olmasını, erkeklerin ise daha yüksek ücret almasını, kadınların güce ve kişisel çıkarlara daha az etki edebilmelerine ve ataerkil yapının etkisiyle daha geride kalmalarına bağlamaktadır. Bu teoriye göre, toplumda erkek üstünlüğünün korunduğu bir düzende, kadınların çıkarları ikinci plana atılarak emeklerine daha düşük ücret ödenmektedir. Kadınların doğurganlık özelliklerinden dolayı ev işleri ve çocuk bakımı konusunda daha etkin olduğu görüşü, genel olarak toplumlarda yaygın bir kabul görmüştür. Bu durum, kadınların iş ve meslek seçimlerini etkilemiş ve belirlemiş olduğu rol ve sorumlulukların bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Güneş, 2017: 247-248). Günümüzde, sosyolojik bakış açıları, toplumsal belirleyici etkenleri anlamada bize farklı perspektifler sunarak günlük yaşantımız ve deneyimlerimizi değerlendirmemize yardımcı olmaktadır.

2.4.4. Sembolik-etkileşimci teori

Sembolik etkileşimcilik, George Herbert Mead tarafından ortaya atılan bir sosyolojik kuramdır. Bu kuram, insanların gerçekliği semboller aracılığıyla anlamlandırdığını ve bu sembollerin sosyal etkileşimlerde sürekli olarak değiştiğini ileri sürmektedir. Evlilik de insanlar için sembolik bir anlam taşımaktadır. Sembolik etkileşimcilere göre, evlilikteki sembollerin değişmesi boşanmaya yol açabilir (Ünal, 2007: 11). Boşanma ise, çiftlerin tekil bireylere dönüştüğü ve stres yaşadığı bir dönüşüm sürecidir (Cihan, 2015: 45). Bu kuram, evlilik ve boşanma olgularını sembolik etkileşimlerin sonucu olarak açıklamaktadır. İnsanlar sembollere anlamlar yükleyerek dünyayı algılar ve davranışlarını belirlerler. Bir simge, toplumsal olarak kabul edilmiş tanım, rol ve eylem içeren bir uyarıcıdır. Örneğin, bir insan hakarete uğradığında kavga edebilir ve bu durumda küfür etmek veya vurmak toplumsal olarak uygun görülen

tepkilerdir. Sembolik olan her şey, bireyin kendi yorumuna ve eylemine bağlıdır. Ancak bu yorum ve eylem, toplumsal olarak önceden belirlenmiş simgelerin yansımasıdır. İnsanlar simgeleri yorumlayarak hareket ettiklerinde simgesel etkileşimden söz edilebilir. Ama simgeleri yorumlamadan içgüdüsel olarak hareket ettiklerinde simgesel olmayan etkileşimden söz edilebilir. İnsanlar nesnelere, kelimelere ve diğer uyarıcılara onlara atfedilen anlamlara göre davranırlar. Yani bireyler uyarıcıları yorumlar ve yorumladıkları simgelere göre eylemlerini belirlerler. Simgeler toplumların birbirleriyle etkileşimi sonucunda oluşur ve değişir. Bir toplumda anlam ifade eden bir simgenin başka bir toplumda da anlam ifade etmesi için toplumların birbirleriyle simgesel anlam alışverişi yapmaları gerekir. Simgelerin anlamlarının oluşması için insanın kendi içinde bu simgeleri yorumlaması gerekir.

Sembolik etkileşimcilik kuramına göre, insanlar sosyal rollerini sembollerle ifade ederler. Bir düğünde, iş görüşmesinde, evlilik teklifinde veya başka bir durumda, insanlar kendilerini başkalarına nasıl göstermek istediklerine göre davranırlar. Bu davranışlar, başkalarının onları nasıl algıladığını etkiler. Örneğin, bir takım elbise giyen bir insan saygın ve ciddi olarak görülebilir. Goffman, (1977) toplumun cinsiyet üzerinden simgeler yarattığını ve kadınların erkek egemenliğini destekleyen rolleri üstlendiklerini iddia etmektedir. Kız ve erkek çocuklarına farklı eğitimler verilen ailelerde, bu eğitimler sembolik anlamlarla pekiştirilmektedir. Kızlar kız oldukları için daha yumuşak ve nazik olmaları beklenirken, erkekler erkek oldukları için daha sert ve güçlü olmaları beklenmektedir. Kadının çocuk emzirmesi onun ev işlerinden sorumlu olduğu simgesini yaratırken, erkeğin ev dışında çalışması onun toplumsal statüsünü belirleyen bir simge haline gelmektedir. Meslek seçimleri de duygusal emek olarak tanımlanan bir simgeleşme sürecidir. Hoschschild, uçuş görevlilerinin kadın, vergi memurlarının ise erkek olmasının bir örnek olduğunu belirtmektedir (Wallace ve Wolf, 2012: 335). Uçuş görevlilerinin kadın olmasının nedeni onların sempatik, güvenilir ve iyi niyetli olmaları gereken simgeleri taşımalarıdır. Vergi memurlarının ise erkek olmasının nedeni onların karşı çıkıcı, otoriter ve sert olmaları gereken simgeleri taşımalarıdır. Gerçek duygular ile taklit edilen duygular arasındaki fark da toplumsal olarak belirlenmiş simgelerin sonucudur.

2.4.5. Sosyal alışveriş kuramı

Sosyal alışveriş kuramı, insanların sosyal davranışlarını rasyonel bir şekilde değerlendirdiklerini, sosyal davranışların ödüllendirici olduğu zaman tekrar edildiğini ve sosyal alışverişin karşılıklı olduğunu öne sürmektedir. Sosyal alışveriş kuramı, evlilik ve cinsellik gibi sosyal sonuçların yaş, ırk, toplumsal cinsiyet, sınıf gibi yapısal faktörlerden nasıl etkilendiğini ve etkileşim düzeyini açıklamaya çalışmaktadır (Çiçek, 2014: 24). Boşanma olgusunda önemli bir nokta, aile içinde bireylerin birbirine verdiği ve aldığı şeylerin dengesinin bozulması ile boşanmaların gerçekleşebileceğidir. Eğer çiftler arasında alışveriş durmuş veya azalmış ise evlilik sürecinin devam etmesi çiftler için zararlı olabilecektir. Bireyler daha karlı olabilecekleri seçenekleri ararlar ve bu seçeneklere göre davranışlarını belirlerler. Levinger'e göre evlilikte eşlerin birbirine bağlılığı üç temel faktöre dayanmaktadır: evliliğin cazibeleri, engelleri ve alternatiflerin cazibeleri (Cihan, 2015: 47). Evliliğin cazibeleri bireylerin eğitim ve maddi durumlarına göre değişkenlik gösterebilir. Evliliğin cazibeleri ağır bastığı zaman boşanmalar da azalabilir. Ancak evliliğin cazibeleri zamanla kaybolmaya başladığı zaman boşanmalar daha tercih edilir bir seçenek haline gelebilir. Eşlerin birbirlerine verdikleri ve aldıkları şeyler arasında bir denge bekledikleri bu kuramda boşanma uygun değer alışverişinin gerçekleşmediği zamanda ortaya çıkar (Çiçek, 2014: 25). Bu noktada eşlerin kurduğu kar-zarar ilişkisi arasındaki tercihleri, karlı olduğu düşünülen seçeneğe yönelme eğilimi gösterirken evliliğin engelleriyle yüzleşme durumu ortaya çıkabilir.

Sosyal alışveriş kuramına göre, insanlar sosyal ilişkilerinde bir şey verdikleri kadar bir şey alırlar. Alışveriş kuramı, insanların barınma, toplumsal kabul görme ve diğer mal ve hizmetleri hem sağladıklarını hem de talep ettiklerini vurgulamaktadır. Çiftçi olan eşi her gece eve sarhoş gelen bir kadının eşinden boşanması, eşi doktor olan ve kendisi şehirde sekreterlik yapan bir kadının eşinden boşanmasından daha zor veya daha az olasıdır. Çünkü çiftçi olan kadının yaşam seçenekleri eşine ve tarlalarına bağlıdır. Şehirde sekreterlik yapan kadının ise iş bulması ve başka biriyle yaşaması daha mümkündür. Boşanma kararı veren sekreter kadın boşanabilirken, çiftçi kadın aile bütünlüğünü ve köydeki toplumsal konumunu kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Evlilik de başta bir karşılıklılık içerir (İnci, 2019: 98).

Sosyal alışveriş kuramına göre, insanlar evlilik gibi sosyal ilişkilerinde rasyonel bir şekilde karar verirler. İnsanlar evlilikte hem verdikleri hem de aldıkları şeyleri

hesaplarlar. Ailelerin istekleri de evlilik seçimlerinde etkili olur. Yani insanlar evlenirken hem kendi hem de ailelerinin çıkarlarını gözetirler. Statü de sosyal alışverişte önemli bir faktördür. Statüleri birbirine yakın olan insanlar daha kolay iletişim kurar ve ilişki kurarlar. Alışveriş kuramı ev işlerinin dağılımını açıklamakta yetersizdir. Çünkü dışarıda para kazanan kadın ile evde kalan kadın arasındaki farkı sadece gelir düzeyine bağlamaz. İki kadından biri daha az diğeri ise daha çok para kazansa bile daha çok para kazanan kadının daha az ev işi yaptığı bir gerçektir. Ancak bu durum daha çok para kazanan kadının eşinin ona ev işlerinde yardım etmesinden değil, dışarıdan hizmet almasından kaynaklanır. Örneğin daha çok para kazanan kadın dışarıdan yemek sipariş ederek, yemek yapma zahmetinden kurtulur ve böylece daha az ev işi yapmış olur. Alışveriş kuramı insanların duygularını, değerlerini, rollerini ve kimliklerini açıklamakta da eksik kalır (Gürüz ve Eğinli, 2011: 36).

2.5. Boşanmanın Etkileri

Hem kadın hem erkek olsun boşanma kişilerde belirli bir rahatlamanın yanı sıra huzursuzluğu da beraberinde getirmektedir. Boşanmanın etkileri aslında kişilerin boşanma öncesi yaşamış oldukları çatışmaların şiddeti ve büyüklüğüne göre değişiklik gösterebilmektedir. Bir ihtimalle aşırı stres yükünün ardından boşanma kişilere büyük bir rahatlama sağlarken, daha az stres yaşayan evliliklerdeki kişiler için ise bu rahatlama hissi daha düşük olmaktadır. İnsanlar geriye dönüp boşanmaya baktıklarında, dezavantajlı kişiler durumlarının o kadar iyileştiğini görebilirler ki, göreceli bir anlamda kendilerini çok daha iyi durumda hissederler. Avantajlı kişiler, en başta boşanma nedeniyle stresli olmadığı için yalnızca mevcut bir iyileşmenin gerçekleştiğini hissedebilir (Booth ve Amato, 1991).

Yine boşanma kişiler için ekonomik bir kayıp olmanın yanı sıra ekonomik birikim yapamama noktasında da göze çarpmaktadır. Kadınların boşanmasıyla beraber yaşamlarında düzensiz ekonomik refahın oluşu, ABD’de yüksek boşanmalara endişeyle bakılmasına neden olan kilit bir durumdur. Ayrılan ya da boşanan kadınlar belirli finansal zorlanmalar ve hanedeki gelir düzeyinin düşmesi gibi durumlarla beraber yaşamlarındaki refahın düşmesi de kaçınılmaz olacaktır (Smock ve ark., 1990: 794). Boşanma sonucu genellikle tek ebeveyn ve çocuk ile oluşan yaşamda çeşitli değişiklikler gözlemlenebilmektedir. Ailede sınırların belirli olmayışı, çocuk üzerinde birden fazla kişinin etkisinin olması, çocuğun kimlik bunalımları, çocuğun anne ve babasının ailesiyle

karşı karşıya kalma ihtimali, çocuklarda akademik zorlanma ve duygusal kırılmaların yaşanması tek ebeveyne sahip aileler açısından ciddi risk ve sorun alanlarını oluşturmaktadır.

Boşanmadan etkilenen en savunmasız gruplardan birisi şüphesi çocuklardır. Çocuklar için boşanma ilk olarak inkârla başlar ve daha sonra yeni yaşama uyumla beraber devam etmektedir. Çocukların bu süreçte göstereceği ilk ve son tepkiler farklılaşsa da genel itibariyle benzerlik gösterebilmektedir. Ebeveynlerinin boşanması üzerine çocuklar; üzüntü, öfke, yalnızlık, depresyon, kaygı, endişe, yaşam doyumunda azalma, düşük benlik saygısı ve özgüven eksikliği, korku, özlem, reddedilme, çatışan ebeveyn sorunları için bir süre sonra kendisini de suçlu hissetme gibi çok çeşitli duygusal tepkiler yaşarlar (Fagan ve Churchill, 2012: 42). Bu çalışmanın odağı boşanmış kadınlar ve beraberindeki çocukları oldukları için boşanmanın etkileri de kadın ve çocuk bağlamında ele alınmaktadır.

Boşanmanın hukuki sonuçları ise genellikle velayet, vesayet, nafaka, tazminat gibi yükümlülüklerin belirlenememesi ya da yerine getirilmemesinden kaynaklı çıkan problemleri kapsamaktadır. Velayetin genellikle anneye verilmesinin sebebi çocuğa asıl bakım vericinin anne olarak görülmesidir, anne veya babası tarafından bakılmayacak çocuklar içinde vasi atamalarının gerçekleştirilmesi söz konusudur. Ebeveynler için velayet kavgaları boşanma sürecinde görülebilecek çatışmalardan birisidir. Kadınlar tarafından nafaka alma noktasında bilgilerinin eksikliği, nafaka talep edilse dahi bu miktarın azlığı ya da karşı tarafın bunu ödememesi, geciktirmesi, erkeğin kadını nafaka isterse boşanmama konusunda tehdit etmesi boşanmanın hukuki problemlerinin başında gelen kısımları oluşturmaktadır (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2011).

Boşanmanın nedenleri ve sonuçlarını geniş bir bakış açısıyla ele almak doğru olacaktır. Çünkü boşanma gibi kaotik bir durumun birden fazla alanda çıktılarının olması kaçınılmazdır. Boşanmanın ardından kişiler ekonomi, çocuk bakımı, hane geçimi ve düzeni gibi konularda çeşitli sorumluluklar yüklenirler. Bunların yanında ayrıca kadının terk edilme ve yalnızlık gibi durumlarda endişe hissetmesi de olasıdır (Baynal, 2018: 252). Görüldüğü üzere boşanmayı deneyimleyen kişiler açısından boşanma ekonomik bir kayıp, psikolojik bir sarsıntı, artan sorumluluklar ve ebeveynlik rolleri, sosyal anlamda toplum tarafından damgalanma unsuru olarak tanımlanabilmektedir.

Ancak boşanmayı salt bir olumsuzluk olarak görmek ve ele almak da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Yapılan birçok akademik çalışmada da kadınların boşanma sonrası problemler yaşarlar dahi boşanmaktan pişman olmadıklarını ve yeniden evlenme düşüncesine de çok fazla olumlu yaklaşmadıkları görülmüştür (Uğur, 2014; Sancaklı, 2014; İmamoğlu, 2019). Sonuç olarak sağlıklı bir aile ortamından tartışmalı ve çatışmalı bir aile yaşamına doğru kayan evliliklerde bazen boşanma kararı almak kaçınılmaz olmaktadır. Böyle durumlarda çiftler için boşanma tercih gibi görünse de aslında tahmin edilebilir bir sonuç olarak karşımıza çıkabilmektedir.

2.5.1. Kadın açısından boşanmanın etkileri

Kadınların tek ebeveyn olarak çocuğuna bakım sağlamasının erkeklere nazaran daha çok sorunla karşılaştıkları bilinmektedir. Bu durumun yaşanmasının belirli sebepleri bulunmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018: 28-29). Bireysel sorunların temelinde sosyolojik olgular yatmaktadır. Bu sebeple kadının duygusal anlamda sorunları aslında bir anlamda toplumun kadına sunmuş olduğu kaynakların sınırlı ve kaliteli olmayışıyla da alakalıdır.

Bekâr annelerin ekonomik durumları boşanmadan sonra genellikle şu yönde seyretmektedir; çocuğun okul masraflarına yetişememe, çocuğu için dersane gibi imkânları sağlayamama gibi temel eğitim problemlerinin yanında ayrıca sosyal anlamda etkileşimde bulunabileceği annesiyle beraber tatile gitme, beraber dışarıda yemek yeme, sinemaya gitme gibi diğer istekleri de karşılayamayacak durumlar söz konusu olabilmektedir. Boşanma sonrası kişilerin ekonomik problem yaşamasının altında çift gelirin teke düşmesi ya da tek erkeğin çalıştığı hanelerde boşanma sonrası kadının tek kalması yatmaktadır. Kadınların boşanması sonrasında ekonomik güvencelerini sağlayabilmeleri noktasında ya yeni bir işe girmeleri ya da evli iken başladıkları işlerine devam ettikleri gözlemlenmektedir. Aktaş Akoğlu ve Küçükkaragöz (2018: 160)'ün yaptığı çalışmadan hareketle ekonomik kaynaklı problemlerin boşanma sebebi olarak görülmesi yaygın olmakla beraber genellikle ilerleyen yıllarda bu problemler baş göstermektedir.

Boşanmadan sonra kadın ve erkeklerin güçlükler yaşadığı bilinmekle beraber cinsiyetler arası yaşanan duygular ve hissedilen güçlükler farklı olabilmektedir. Boşanma sonrası kadınlar ve erkekler bir bocalama sürecine girebilmektedirler. Anneler; geleceğe dönük endişe, başaramama korkusu, sıkıntılı ve gergin hissetmektedirler. Aile

ve Sosyal Araştırmalar Genel M¼d¼rl¼ę¼'n¼n yapmış olduğu 'Tek Ebeveynli Aileler' (2011) alışmasına g¼re tek ebeveyn olarak annelerin ilk d¼nem duyguları; endişe, acı, mutsuzluk, karamsarlık, umutsuzluk, gerginlik, sıkıntı, korku, burukluk, ¼zlem, şaşkınlık, yalnızlık, boşluk, pişmanlık, kırgınlık, kızgınlık, panik, depresyon ve hatta intihar etme isteğidir. Son d¼nem duygularında ise ¼zlem, tedirginlik, yalnızlık, eksiklik, ¼z¼nt¼ ve acı olumsuz olarak devam eden duygular iken huzur, mutluluk, rahatlık, g¼, ¼zg¼ven, gurur, kabullenme gibi olumlu duyguların da varlığından s¼z edilmektedir.

Boşanmanın cinsel ve fiziksel bir ayrılma olmasının yanı sıra toplumu, aileleri ve geride kalan çocukları ilgilendiren sosyal bir y¼n¼ de bulunmaktadır. Boşanmış kadınların problemlerinden bir diğeri de kadınların aileleri tarafından anlaşılmadığını d¼ř¼nd¼kleri ve yine kendilerinin fazla yorulduklarına ilişkindir. Boşanmayla beraber ekonomik sıkıntıların baş g¼stermesi, çocuğun isteklerini karşılayamaması ve bu s¼reci atlatabilme noktasında kendisine fayda sağlayabilecek etkinliklere katılım durumunu da engellemiş olacaktır. Kadının boşandıktan sonra sosyal hayatta etiketlenmeye maruz kalacağı endişesi, kadının çeşitli ekonomik fırsatları kaçırmasına da neden olabilmektedir. Yapılan bir araştırmada boşanan kadınların y¼zde 21' ine yakınının evre tarafından olumsuzluklara maruz kaldıklarını, y¼zde 20'lik kısmının arkadaş ve akraba desteğinden yoksun olduklarını s¼yleyebiliriz (Canatan ve ark., 2019). Bu durum da sosyal anlamda boşanmış kadınların dezavantajlı konumda olduklarını ve sosyal destek ağları bakımından g¼l¼ olunmadığını g¼stermektedir.

Boşanmanın ardından ağlama, içe kapanma, g¼vende azalma, yanlış anlaşılma hususunda endişe, uyku problemleri, iştahsızlık durumları annelerde en çok rastlanan sorunlardır. Çocuklar ise daha hırçın olabilmekte ve akademik anlamda performans d¼ř¼kl¼ę¼ yaşayabilmektedirler (Baynal, 2018: 269). Ayrıca annelerin genel ebeveynlik etkinliklerinde de azalmalar olduğu ve çocuğuyla daha az vakit geçirdiği boşanmanın etkileri arasında sayılmaktadır. Bazı alışmalar, boşanmış ve çocuğunun velayetinin kendisinde olduğu ebeveynlerin; evli ebeveynlere g¼re çocuklarıyla daha kısıtlı vakit geçirdiklerini, daha az destekleyici tavırlar sergiledikleri ve yine diğer ebeveynlere nazaran daha az ve yumuşak kurallar uyguladıklarını g¼stermektedir. Bu sebeple ocuk ¼zerinde daha az denetime sahip oldukları, çocuklarla çatışma durumlarının da fazla olduğunu s¼ylenebilir (Astone ve McLanahan , 1991; Hetherinton ve Clingempeel, 1992; Simons ve ark., 1996; Thompson ve ark., 1992; Akt. Amato, 2010: 1279).

Çeşitli araştırmalar, boşanmış kadınların evli olanlara nazaran daha az mutlu hissettiklerini, yalnız kalma endişesini yaşadıklarını, öz benliklerinde düşüşler ve sarsılmalar yaşama ihtimallerinin daha olası olduğu yönünde bulgulara sahiptiler (Burger, 1970: 137). Psikolojik yıpranmalara ek olarak boşanan kişinin kadın olması durumunda kök ailesinin yanına dönmesi de kadın ve beraberindeki çocuk için ayrı bir baskı unsuru yaratabilmektedir. Konu hakkında yapılan bir araştırmada boşanmış ve çocuklu kadınların %51'lik kısmının çocuğuyla beraber bir hanede yaşadıkları, %28'inin kök ailesiyle veya eski eşinin ailesiyle yaşadıkları, onda birlik bir kısmının ise akrabaları ile beraber yaşadıkları görülmektedir (Demirel Y, 2021: 719).

Bunun yanı sıra boşanma ve kadın odaklı çalışmalarda görülmektedir ki boşanmanın kısa ve uzun dönemli etkilerinde rahatlama bulunmaktadır. Psikolojik rahatlamanın boşanma sonrası kişinin olumsuz duygularından sıyrılarak güven ve umut anlamında kişileri teşvik ettiği bilinmektedir (Gülmez ve Öztürk, 2023). Yine bazı yabancı kaynaklar, boşanmanın kadınlar üzerindeki bazı olumlu tepkiler yaratmasından bahsetmekte ve çatışmalı bir evliliğin bitmesinin ardından boşanmanın kişiler için kendilerini geliştirme fırsatı olacağına dair bilgilerden söz etmektedir (Määttä, 2011; Spainer ve Thompson, 1983).

2.6. Kadının Boşanması ve Toplum

Biyolojik boyutu, kadın veya erkek olmayı işaret eden cinsiyet (sex) terimi, aynı zamanda demografik bir anlam da taşımaktadır. Bunun aksine toplumsal cinsiyet (gender), biyolojik cinsiyet rollerine toplumun/kültürün yüklediği ve söz konusu rollerden beklenti bakımından istediği belirli şeyleri ifade eder (Dökmen, 2019: 19-20). Biyolojik cinsiyet (sex) kişinin doğurganlığını esas alırken toplumsal cinsiyet (gender) sonradan oluşturulan kadınlık ve erkeklik değerlerini belirleyici kıstas olarak kabul eder. Geçmişte farklı olan toplumsal cinsiyet rolleri günümüzde artık kişilerin değişen estik algılarıyla beraber alışlagelmişin dışında görünümlere bürünmektedir. Önceleri toplumda yaygın kabul görünen heteroseksüel (cinselliği karşı cinse olan) eğilimken günümüzde homoseksüeller, transseksüeller, aseksüeller varlık göstermektedir. Kadına yönelik yakıştırmalar daha eski dönemlerde Platon ve Aristoteles'te de rastlanılmaktadır. Platon ve Aristoteles kadının aslında bilgiden, erdemden, mantıktan uzak olduğunu ve bu nedenle idare, yönetim gibi işlerde bulunmamaları gerektiğini belirtmişlerdir. Yani kadına ait olumsuz düşünceler kadim gelenekte de var olmuştur. Kadının ve erkeğin başta

aile olmak üzere toplum içerisinde öğrendiği kadınlığa ve erkekliğe ait belirlenmiş rolleri bulunmaktadır (Can, 2019).

Toplum tarafında oluşturulan ‘dul’ etiketi genellikle kadınlara söylenmektedir ve ülkemizde de sıklıkla rastlanılan bir durum ise boşanma sonrası kadının kendisini başarısız, suçlu veya terk edilmiş olarak görmesidir (Korkut, 2003). Boşanan kadının bireysel birtakım problemlerinin olmasının yanı sıra ayrıca daha büyük yapısal sorunlarla da karşılaştıkları bilinmektedir. İş ararken evli kadınlara nispeten ayrımcılığa ve farklı tutumlara maruz kalan boşanmış kadınlar yine iş yerinde de bu tarz tutumlarla karşılaşabilmektedirler. Son yıllarda kız çocuklarının okuma oranlarındaki artışa rağmen kadınların yine iş bulamama, düşük ücretli işlerde çalışma, güvencesiz işlerde çalışma gibi sorunlarla karşılaştığı bilinmektedir. Aile sosyoloğu olan Owen (1996) boşanmış kadınların sosyal güvenlik, insan hakları, sağlık koşulları bakımından toplumdaki en hassas gruplardan olan kadınların ‘invisible’ görünmez vatandaş durumlarını çelişkili bulmaktadır (Sarpkaya, 2013, s. 32). Boşanmadan sonra her iki cinsiyetten kişiler ruh sağlığında bozulmalar yaşarlar, fakat araştırmalar bu ruhsal anlamda düşüşlerin kadınlarda daha fazla olduğunu belirtmektedir. (Marks ve Lambert, 1998; Akt. Sharma, 2011: 126).

Fizyolojik olarak kodlanan bedenlere çeşitli manevi değerler atfeden toplumsal cinsiyet rolleri, bedenleri kültürel ve sosyal bir yapının ürünü halinde tanımlar ve ayırıştırır (Bingöl, 2014: 108). Türkiye’de kadın denilince akla ev içi emeğin, çocuk bakımının sağlandığı kişilerin ve kamusal alandan ziyade özel alanların akla gelmesi toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının görünür bir sonucudur. Kamusal alanlardaki kadınların daha cinsiyetsiz, sert, duygusal değil de rasyonel olmalarının beklenmesi ise toplumdaki başka bir yargı çeşididir. Kadınlar adına oluşturulan bu kimliklerden sıyrılmak hem zor hem de zaman alıcıdır. Kişiler, biyolojik olarak taşıdıkları cinsiyetlerine göre doğrudan hareket etmek durumunda bazen kalmayabilirler. Bu durumda toplum tarafından oluşturulmuş cinsiyet rollerini kırma eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Kadına daha çok ev içi, pasif, çocuk bakımı, fedakâr ve duygusal roller yüklenirken, erkeklere ise evin geçiminden sorumlu olan, sert, acımasız ve mantıkçı roller verilmiştir. Yani kadın itaat kavramı ile özdeşleşmiş iken erkek ise baskınlık ve buyurganlık ile özdeşleşmektedir.

Boşanmış kadın toplum tarafından bir tehlike olarak görülebilmektedir ya da kadın kendisini evlilik konusunda başarısız görerek boşanma sonrası gelen flört veya evlilik tekliflerine karşı ön yargılı olabilmektedir. Boşanmış kadınlar sosyal ilişki kurmak noktasında zorluklar ve çelişkiler yaşamakla beraber ve toplumdan kadınlara yönelik de sosyal bir dışlanma ve damgalanma söz konusu olabilmektedir. Böylelikle tüm organikliğiyle cinsiyetler, toplumsal normlar, değerler, inanç sistemleri, yasalar, siyasi mekanizmalar gibi birçok faktör tarafından giydirilmektedir (Anbarlı Bozatay, 2011: 129). Ayrıca kadınlar için boşanma sonrası kök ailelerin yanına dönmeleri ekonomik anlamda bir rahatlama sağlarken aile ve toplum baskını da beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum boşanma sonrası ayrı eve çıkan kadınların daha az aile baskısına maruz kaldığı anlamına da gelmemektedir.

Kadın için boşanma kararının zor veriliyor oluşunun nedeni, toplum içinde boşanmış biri olarak yaşamak gibi algıların oluşmasının yanı sıra ayrıca boşanma sonrası ekonomik güvencenin olmayışı ve aileden gerekli desteği göremeyişidir. Arıcan (2019: 58) çalışmasındaki tek ebeveynli ailelerdeki kadınların ortak özelliklerini çoğunun herhangi gelir sağlayan bir işte çalışmıyor oluşları, iş sahibi olma hususunda güçlükler yaşadıkları ve bulsalar dahi ağır koşullar içeren işlerde çalıştıklarını belirtmiştir. Kadının sınırlı olan enerjisini birçok sahada göstermeye çalışması, onun kişisel ihtiyaçlarının ve psikolojik iyiliğinin göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Kadınların iş hayatlarında sırf boşanmış olmalarından dolayı tehlike olarak görünmeleri, iş yerinde çeşitli sözlü veya sözsüz tacize ve zorbalığa maruz kalmaları söz konusudur. Ayrıca yine çevresindeki kadınların kendisini eşleri için bir tehlike olarak atfetmesi, kadının gerekli sosyalleşmeyi sağlaması önünde engellerdir (Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011: 102).

Kadınların sosyal ve siyasi sahalarda erkeğe nazara geri planda kaldığı ve çeşitli sebeplerle geride bırakıldığı bir gerçektir. Kadının bu geri plana itilmişliği onu yaşam boyu nesne konumuna sürükleyebilmektedir. Bunun neticesi olarak da kadın kendi hayatı hakkında birtakım kararlar alırken sürekli başka birilerinin onayını alma ihtiyacı hissedecek ve benlik saygısını oluşturamayacaktır. Boşanmayla beraber kadınların erkeklere göre yoksulluk olgusuyla daha fazla karşılaşma riskine sahip olması ‘yoksullaşmanın kadınlaşması’ kavramını doğrulayacaktır. Beauvoir ‘kadını kurtarmanın’ erkekle olan ilişkisinde olumsuz girdaplara sokulmadan ve geniş olmayan ilişki kalıplarından uzak kalınarak olabileceğini savunmaktadır. Aksi durumlarda bunlar

oluşmazsa kişilerin kadın-erkek güç dengesizliğini kabul ettiğini belirtmektedir (Yörükoğlu, 1983: 57).

Cinselliğin kadın ve erkekte farklı anlamlar ve duygular oluşturmaları kişilerin boşanma sonrası yeniden evlenme düşüncelerinde etkili olabilmektedir. Backer (1981), boşanma ve damga (stigma) ilişkisini ifade ederken boşanmış kişilerin toplumda var olan birtakım olumsuz eleştiriler sebebiyle yeniden evlilik yapma ihtimallerinin daha az olduğunu söylemektedir (Arıkan, 1992: 45). Boşanmış kadının bir daha evlenmemesi gerektiğine yaygın inanışın aksine erkeklerin yeniden bir yuva kurmasının normal sayılması toplumdaki yerleşmiş yorumları oluşturmaktadır. Kadının yeniden evleniyor oluşu bazen duygusal birlikteliklerden ziyade sosyal yaşamda maruz kaldığı koşullar gerekçesiyle de olabilmektedir. Evlilik süresince, çiftler ekonomik anlamda gelirlerini paylaşırlar ve yaşam standartları olarak eşit imkânlarla sahiptirler. Fakat evlilik birliğinin bozulmasıyla beraber kadının sosyal hiyerarşide gerçek anlamda yeri belirlemektedir. (Arendell 1986; Delphy 1984; Delphy ve Leonard 1992; Okin 1991; Weitzman 1985; Akt. Smock ve ark., 1999: 797).

Batıda 18. Yüzyıla dayanan ve 1900'lü yılların yarısından sonra baş gösteren kadın hareketleri kadınların yaşadıkları problemleri görünür kılmaya ve sorunlara çözüm arayışına girmiştir. Feminizmin 1920'lerde baş göstermesi ardından yine II. Dünya Savaşı'nın etkileriyle kadınların değişen pozisyonları, göç dalgaları kadınlar için bir devrim niteliği taşımaktadır. Yine toplumsal cinsiyet açısıyla yoksulluk kavramının incelenmeye başlanması 1970'lerden itibaren olsa da yoksulluğun erkekten ziyade kadın sorunu olduğu 1995'de Pekin Eylem Platformu'nda tartışılmış ve ele alınmıştır (Yusufoğlu ve Kızmaz, 2015: 2).

2.7. Türkiye'de Boşanma İstatistikleri

Tüm dünyada gelişen değişimlerle birlikte fazlalaşan gelişmişlik düzeyinden etkilenmenin neticesinde ülkemizde farklılaşan toplum yapısıyla kadınların çalışma hayatındaki yerinin artmasıyla birlikte boşanma olaylarında fazlalık gözlenmektedir. Türkiye TÜİK verilerinden de görüleceği üzere boşanma vakalarında yükselme gözlenmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2022 yılına ait evlilik ve boşanma verilerine göre 2021 yılında dünya evine giren kişi sayısı 561.710 iken 2022 yılında yaklaşık %2.3 oranında artış göstererek 574.358 sayısına ulaşmıştır. Bu bağlamda kaba evlenme hızı

6,76 olarak ortaya konulur. Evlilik birliğini sonlandıran çiftlerin sayısı ise 2021 senesinde 174.085 iken 2022 senesine gelindiğinde %30 oranında artış göstererek 180.954 olmuştur. 2021 yılında kaba boşanma hızına gelindiğindeyse 2,13 olarak belirtilmiştir. Tablo 1’de ülkemizdeki 2001-2021 yılları arasında evlenme ve boşanma istatistikleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye’de evlenme ve boşanma oranları (2002-2022)

Yıl	Evlenme Sayısı	Evlenme Hızı (%)	Boşanma Sayısı	Boşanma Hızı (%)
2002	510.155	7,73	95.323	1,44
2003	565.468	8,47	92.637	1,39
2004	615.357	9,10	91.022	1,35
2005	641.41	9,37	95.895	1,40
2006	636.121	9,18	93.489	1,35
2007	638.311	9,10	94.219	1,34
2008	641.973	9,04	99.663	1,40
2009	591.742	8,21	114.162	1,58
2010	582.715	7,97	118.568	1,62
2011	592.775	7,99	120.117	1,62
2012	603.751	8,03	123.325	1,64
2013	600.138	7,88	125.305	1,65
2014	599.704	7,77	130.913	1,70
2015	602.982	7,71	131.830	1,69
2016	594.493	7,50	126.164	1,59
2017	569.459	7,09	128.411	1,60
2018	554.389	6,80	143.573	1,75
2019	542.314	6,56	156.587	1,88
2020	488.335	5,80	136.570	1,62
2021	561.710	6,68	174.085	2,07
2022	574.358	6,76	180.954	2,13

Tabloda yer alan veriler, Türkiye’de evlilik ve boşanma oranlarının son 20 yılda önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Bu değişimin nedenleri arasında, ekonomik

koşullar, eğitim düzeyi, yaşam tarzındaki değişimler ve toplumsal değerlerdeki dönüşümler gibi faktörler sayılabilir.

2.8. Boşanma ve Ebeveynlik

Kanunlarda evlilik yaşamının bitmesine ve ortak yaşamın son bulmasına paralel olarak çocuğun velayetinin eşlerden birisine verilmesi öngörülmektedir (Aydın O., 2009: 22). Velayeti alan ebeveyn, çocuğun birtakım hak ve sorumluluklara sahip olur ve yine kendisine birtakım görevler yüklenmiş olur. Boşanma sonrası çocuk ile kalan tek ebeveyn, çocuğun tüm durumlarına ve gelişimine şahit olmaktadır. Boşanma sonrası çocukla kalan ebeveynin genellikle anne olduğu bilinmektedir. Çocuğun istek ve ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışan tek ebeveyn olan anne boşanma sonrası bireysel iyileşme sürecine çocuğunu da dâhil edebilmektedir.

Boşanmanın ardından aile, akraba ilişkileri, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin korunabilmesi zor ve zaman alıcıdır. Yani boşanma ile biten şeyler olduğu gibi başlayan yeni birtakım roller, statüler, konumlar, ilişkiler olması ihtimaldir. Boşanma sonrası ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin süresi, kalitesi ve sıklığı önem arz etmektedir. Ebeveynlerle dengeli ve sağlıklı bir iletişiminin varlığı çocuğun, çatışmalar ve anlaşmazlıklar noktasındaki tutumunu değiştirebilmektedir. Boşanma durumu çocuklara uygun şekilde açıklanmalı, boşanmanın olağan bir durum olduğu anlatılmalı, boşanma sebebinin çocuktan kaynaklı olmadığı dillendirilmeli ve ebeveyn olarak annesi ve babasının çocuğun her daim yanında olacağını güvencesini sıcaklığını vermelilerdir. Çocuklar boşanma sürecinde genellikle bir taraf seçilmeye zorlanabilmektedir.

Çocuğa boşanma sonrası fikrinin sorulması, duygularının aşikar edilmesine yardımcı olunması, anne ve babası hakkındaki düşüncelerini dile getirilmesinin sağlanması önemlidir. Fiziksel anlamda ayrılık gerçekleşirken çocuğun bir ebeveyniyle başka bir adrese taşınması mümkündür. Evdeki düzenin olabildiği kadar aynı kalabilmesinin sağlanması adına ebeveynlerinin her ikisinin evinde de fotoğrafların var olması, kendisine ait yeterince eşyasının bulunması, ayrılıkların çocuk ve aile için özel olan bir günde yapılmaması önemlidir (Sayan Karahan, 2022: 99).

Çiftler arasındaki tartışmalar, kişilerin ebeveynliklerine üç yönde etki etmektedir. İlki ebeveynin oluşan çatışmalardan dolayı çocuk üzerindeki denetimi ve kontrolünü azaltması ve çocuğun davranışlarındaki sapmaların artmasıdır. İkincisi ebeveynin kendisini çocuktan geri çekmesi ve reddetmesidir. Yani ebeveyn burada çocuktan

uzaklaşmaktadır. Son olarak ise ebeveynler çocuk üzerindeki denetim ve kontrolünü fazla arttırıp, çocukta gerilim ve strese sebep olmasıdır (Şirvanlı, 1999: 20). Boşanma öncesi ve sırasında ebeveynler kendi problemleri ile çok fazla meşgul olarak, çocuğun ihtiyaç ve isteklerine tepkisiz kalabilmektedirler. Bu durum çocuğun olayların gerisinde bırakılmasına sebep olmaktadır.

Batı'da boşanma arabuluculuğu noktasında farklı disiplinlerin beraber çalışması yaygınlaşmaktadır ve boşanmaya salt bir problem olarak değil de yeni bir döneme başlangıç olarak bakabilme düşüncesi hâkim olmaktadır. Bu fikirsel beraberliğin en önemli unsurunu çocukların hem annesiyle hem babasıyla iletişimlerinin sürekli olması gerektiği, çocuğun yüksek yararı doğrultusunda bu unsurun yasal ve sosyal olarak oluşturulması önemlidir. Bu noktada FCWO (Family Court Welfare Officers)' nun sorumluluk alanına giren bu durum, organizasyonun ailelerle beraber çalışmasına vesile olmaktadır (James, 1995: 264).

Erkek çocuklarının boşanma döneminde daha pasif bir ruh yapısına sahip oldukları, kız çocuklarının ise duygu ve tepkilerini paylaşma yönünde daha istekli oldukları söylenebilir. Çocuklara hayatlarında meydana gelebilecek değişikliklerin neler olduğu ve bunların sebeplerini anlatmak doğru bir davranış olmakla beraber çocuklara bir ebeveyn rolü yükleyerek, onları dert dinleyen ya da ebeveynlerini kontrol eden birileriymiş gibi görmek doğru olmayacaktır (Zara, 2013: 111). Anne ve baba ebeveyn olarak rollerini yeterli şekilde ifa ederse, çocuklar iki ebeveynle de sağlam ve yakın ilişkiler geliştirir. Ebeveynler bu hususta çocukların gelişimine ve onların esenliklerine katkıda bulunabilmek adına çeşitli faaliyetler yürütmektedirler (Amato ve ark., 2011: 514).

Ortak velayet her ne kadar iyimser gibi dursa da fiili anlamda karşılığı tam oluşmamaktadır. Ebeveynlerin boşanma sonrasında bazı rol ve sorumluluklarını yerine getirilmesi hususuna inanmayan yazarlar mevcuttur. Bu kişiler velayeti almayan ebeveynin çocuğu ziyaret hakkının olmamasını, çocukla alakalı kararlarda geri planda durmasını savunmaktadırlar. Ancak bu tarzdan düzenlemeler hem çocuğu hem ebeveyn-çocuk ilişkisinde çeşitli yıkımlara sebebiyet verebilir (Ahrns, 1980: 439).

Boşanma öncesi var ebeveyn-çocuk ilişkisi boşanma sonrasında görülmesi muhtemel ilişki tarzlarını da belirlemiş olacaktır. Görülen parçalı, kopuk, dağınık ilişkilerin boşanma ile beraber daha tetiklendiği söylenebilmektedir. Velayeti almayan ebeveyn ile çocuğun görüşme süresi ve sıklığının az olması nedeniyle ebeveyn-çocuk

arasında kopuk ilişkiler kurulabilmekte veya sürdürülebilmektedir. Ayrıca yine velayeti alan anne ile çocuğun ilişkilerini belirleme noktasında çocuk ve annenin gelişimsel özelliklerini ve bulunduğu yaşam dönemlerinin etkili olduğu görülmektedir (Ceylan Dolanbay, 2022: 138).

2.9. Boşanmayla Başa Çıkma Sosyal Destek ve Maneviyat

İnsanlar boşanma sonrasında kendi güçleri doğrultusunda birtakım bireysel yöntemler geliştirmektedirler. Bu yöntemler gerek psikolojik gerekse de ev ekonomisini ilgilendiren önlemleri kapsayabilmektedir. Bernard, nakdi ve aynı yardımların tabi ki önemli olduğunu savunmakla beraber, kişilerin çevresinde kendilerini anlayabileceklerini düşündükleri maddi olmayan ağların da kişileri mutlu edeceğini söylemektedir (Arıkan, 1992, s. 43). Kişinin sosyal sermaye açısından güçlü olması; iş fırsatlarından yararlanması, gelir elde etmenin kolay olması ve yoksulluk riskinin azalması noktasında koruyucu bir faktör niteliğindedir. Kişinin kendisini güvende hissetmesi de sosyal sermayenin bir bileşeni olabilmektedir. Sosyal sermaye, kişinin sosyal hayattaki ilişkilerine odaklanır ve kişinin erişim sağlayabildiği kaynaklara bu ilişkiler vasıtasıyla gidilebileceğinin önemini göstermektedir. Ayrıca sosyal sermayenin kişisel bağlamda olduğu kadar daha büyük yapılanmaları da içerebileceği unutulmamalıdır (Boztilki, 2022: 249).

Temel güven duygusu aslında kişiliğin başladığı olan erken dönemlerde oluşmaktadır. Güven başta bakım verici kişiye yönelik olarak başlar ve daha sonra aile, arkadaş, akraba, grup ve toplum düzeyinde ilerleyebilir. Sosyal ağ kavramı, kişiler arası bağları ve grup içi ilişkileri gösterebilmek adına kullanılmaktadır (Acar, 2001: 22). Sosyal ağlar ailedeki üyeler arasında miras gibi aktarılabilir. Sosyal desteğin etkileri olaydan olaya değişebilmektedir. Bulut (2008: 117) çalışmasında boşanmış kadınların ailelerin, kızlarına destek olmakla beraber kadın üzerinde baskı ve denetim uyguladıklarını da vurgulamıştır. Kadınların boşanma sonrası kendi kök ailelerince desteklenmemeleri veya hor görülmeleri kadının boşanmadan sonra çeşitli zorlanmalar yaşamasına sebep olmakta ve kadının toplum içerisindeki statüsünü zedelemektedir.

Psikolojik desteğin yanında kişinin manevi desteğe de ihtiyacı vardır. Çünkü insan fizyolojik, psikolojik, sosyal olduğu kadar manevi boyutu olan da bir varlıktır. Çoğunlukla deneysel ve kliniksel çalışmaların geneli, din kavramının ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği ve yine fonksiyonellik noktasında kişiye yararlar sağlayabileceği

yönündedir (Levin ve Chatters, 1998; Akt. Miller ve Kelley, 2013: 350). Din, kişilerin kendiliklerini tanımlama ve dış dünyayı anlama çabasını içine almakla beraber kişilerde manevi rahatlama ve doyum hissini de sağlayabilmektedir (Altunsu Sönmez, 2019: 257).

Boşanmayla baş etme noktasında kişilerin yeni bir eş adayı veya partner desteği arayışları da önemli olabilmektedir. Yeniden evlenme kişilerde boşanmanın olumsuz çıktılarını gidermekle beraber hayata dair yeni beklentilerin oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir. Ancak Sancaklı (2014:97)'nın yapmış olduğu çalışmada görülmüştür ki anneler, yeniden evliliğe sıcak bakmamışlar ve hayattan beklentilerini kadınlık üzerine değil de annelik üzerine şekillendirmişlerdir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Boşanma sonrası kadınlarda görülen psikolojik, ekonomik, sosyal ve bazı hukuki durumları ve kadınların ebeveynliklerini öz bir değerlendirmeye göre ifade ettikleri bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışılan konunun öznel cevaplar taşıması ve yine boşanmanın herkes için değişiklik arz eden bir deneyim olması sebebiyle sınırlı sayıda ama derinlemesine görüşme tekniği imkânı sunan nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca söz konusu çalışmanın amaçlarından birisi de boşanma sonrası kadınların deneyimlerini öğrenebilmek olduğundan nitel bir çalışmayla kişisel görüşler, öneriler, duygular ve beklentilerin edinilmesi daha verimli ve uygun olmuştur.

Çalışmada araştırmacı tarafından oluşturulan demografik sorular ve yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmış olup, katılımcılarla yüz yüze ve elektronik ortamda görüntülü konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların beyanlarını tam anlamıyla kaydedilmek, görüşme esnasında vurgu ve tonlamalara dikkat edebilmek adına katılımcılarla yapılmış olan görüşmeler sesli şekilde kaydedilmiştir.

3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmayı eşinden boşanmış ve boşanma sonrası bir dönem de olsa çocuğuyla yaşamayı deneyimlemiş 10 kadın katılımcı oluşturmaktadır. Kişilerin hâlihazırda çocuklarıyla ortak yaşamalarına özen gösterilmiştir.

Araştırmaya katılmayı kabul eden 10 kadın ile görüşülmüştür. Kadınların yaşları 27 ile 67 arasında değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada incelenmek istenilen husus, kadınların evlatlarıyla geçmişte ve halen devam etmekte olan ilişkilerinin değerlendirilmesi olduğundan katılımcıların bazılarının ileri yaşta olması çalışma için sorun teşkil etmediği düşünülmektedir. Haliyle katılımcılar seçilirken kadınların tek çocuğuyla dahi olsa beraber yaşama kriteri koyulmuştur.

Kadınların meslek dağılımları ise öğretmen, aşçı, hemşire, memur, ev hanımı, sigortacı ve emekli memurdan oluşmaktadır. Çalışmaya katılan annelerin çocuklarının velayetleri kendilerindedir. Katılımcılar şu an ailesiyle, çocuklarıyla ya da çocuklarıyla ve aile fertlerinden birisi ile beraber yaşamaktadırlar. 2 katılımcı çocukları için nafaka almakta, geriye kalan 8 katılımcı nafaka veya tazminat almamaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma türü fark etmeksizin nitel veya nicel araştırmalarda veri elde etmenin birincil yöntemleri anket, mülakat ve gözlem olarak ayrılmaktadır (Coşkun ve ark., 2017: 84). Bu çalışmada da veri toplamı aracı olarak görüşme (mülakat) tekniği kullanılmaktadır. Görüşme, en az iki kişinin karşılıklı katılımıyla gerçekleşmektedir. Görüşme çeşitleri kendi içerisinde yapılandırılmış görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme ve yapılandırılmamış görüşme olarak ayrılmaktadır.

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı, bazı sorulara kesin cevaplar alırken ayrıca bazı soru türleri için de derin olan cevaplar alabilme imkanı bulmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2018: 159). Çalışmadaki verilerin analizi ve kullanımı hususunda kadınlardan edinilen kişisel bilgiler gizlilik esasına göre korunmuş olup katılımcıların isimleri Katılımcı1 (K1), Katılımcı2 (K2) gibi kodlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorulara bakıldığında ilk bölümde kişilerin tanıtıcı bilgilerini içeren demografik sorular bulunmaktadır.

Araştırmaya dair sorular ise şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

İlk iki soru kişilerin yaşam standartlarını, ekonomik geçim stratejilerini ve bulundukları hanenin genel değerlendirmesi yapılması adına sorulmuş sorulardan oluşmaktadır.

3, 4, 5 ve 6. sorular katılımcıların boşanma sonrası kısa dönem ve uzun dönem duygularını, boşanma sonrası karşılaştıkları psikolojik, sosyal, ekonomik, hukuki sorunları, kişinin kendisinde gözlemlediği değişimleri, tek ebeveynlik sürecini anlatması amacıyla sorulan sorulardır.

7, 8, 9, 10 ve 11. sorular kadınların ebeveynliklerini nasıl değerlendirdiklerine, çocuklarıyla var olan ve değişen ilişkilerine, çocuklarını yetiştirme koşullarına dair sorulardan oluşmaktadır.

12, 13 ve 14. sorular boşanma sonrası kadınların değişen ev içi ve ev dışı düzenlemelerini yine boşanma sonrası kadınların değişen rol ve sorumluluklarını ayrıca kadınların sosyal çevrelerini anlamak için sorulan sorulardır.

15 ve 16. sorular kadınların boşanma gerekçesiyle kişisel ve yapısal alanlarda dışlanmışlığa veya zorbalığa maruz kaldıklarını öğrenebilmek için sorulmuştur.

17 ve 18. sorular boşanma sürecinde ve boşanma sonrasında kadınların sosyal destek ağlarını, kurum desteği alıp almadıklarını anlayabilmek için sorulan sorulardan oluşmaktadır.

Son olarak 19 ve 20. sorular ise kişilerin boşanma sonrası dini ritüellerini ve Yaratıcı ile olan ilişkilerini öğrenmek, kadınların gelecek beklentilerini ve yeniden evlilik düşüncelerini öğrenebilmek için sorulan sorulardır.

3.4. Araştırmanın Yeri ve Zamanı

Araştırmadaki 5 katılımcı ile yüz yüze görüşülmüştür. Yüz yüze görüşülen kişilerin uygunluk durumları gözetilerek yaşadıkları hanelerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Farklı illerde ikamet eden 5 katılımcı ile Whatsapp uygulaması üzerinden görüntülü görüşme şeklinde yapılmıştır. Görüşmeler ortalama 40 dakika olarak planlanmış ancak katılımcıların vermiş olduğu cevaplara göre bu süre değişkenlik göstermiştir.

Görüşmeler 22.03.2023 – 30.03.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bazı durumlarda gün içerisinde birden fazla katılımcıyla görüşmeler yapılmıştır.

3.5. Veri Analizi

Araştırma sonuçlarından elde edilen veriler, içerik analizi tekniği ile yorumlanıp, tartışılmıştır. İçerik analizinde, verilerin daha derin bir şekilde anlaşılması ve açıklanması için kavramsal ve tematik bir çerçeve oluşturulur. Betimsel analizle sınıflandırılan ve yorumlanan veriler, içerik analiziyle daha ileri bir düzeyde işlenir ve yeni kavramlar ortaya çıkarılır. İçerik analizinde, verilerin ortak özelliklerine göre gruplandırılması ve bunların okuyucuya anlamlı bir şekilde sunulması esastır. İçerik analizinin nasıl yapılacağını anlatmadan önce, bu analizde kullanılan kavramların tanımını yapmak gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 227; Neuman, 2012: 663).

Veri analizinin ilk basamağında yarı yapılandırılmış görüşmelere ilişkin ses kayıtları yazılı transkribe edilerek yazılı metinlere dönüştürülmüş ve kodlanmaya hazır hale getirilmiştir. Metinlerin kodlanması aşamasında, metinlerde yer alan anlamlı birimler belirlenmiş ve verileri azaltma-gruplama-etiketleme basamakları takip edilerek temalar oluşturulmuştur. Bir sonraki aşamada temalar arasındaki benzerlikler ve

farklılıklar göz önünde bulundurularak kategoriler oluşturulmuş ve kategoriler arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Veri analizinin son basamağında ise kategoriler ve ilişkiler belirlenerek ulaşılan bulgular yorumlanmıştır.

4. BULGULAR

Bulgular kısmında boşanmış kadınların, boşanma sonrası yaşamlarını psikososyal açıdan değerlendirmek, değişen rol ve sorumluluklarını ele almak, ebeveynlik etkinliklerini değerlendirmek, geleceğe yönelik düşüncelerini öğrenebilmek adına veriler elde edilmiştir. Çalışmaya ait veriler ses kaydı ile kaydedilmiş olup sonrasında ses kayıtları dinlenerek Word dosyasına aktarılmıştır. Her bir katılımcının vermiş olduğu cevaplara göre belirli temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Çalışmanın bulgular kısmı 7 ana tema ve 17 alt temadan oluşmaktadır.

4.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Yüz yüze veya elektronik ortamda görüntülü konuşma ile gerçekleştirilen çalışmaya katılan 10 kadının meslek, yaş, şehir ve çocuk sayısı dağılımları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Katılımcılara ait demografik bilgiler

Katılımcı Kodu	Mesleği	Yaşı	Yaşadığı Şehir	Çocuk Sayısı	Tek Ebeveyn Olarak Geçirdikleri Süre
K1	Öğretmen	37	Elazığ	1	3 Yıl
K2	Aşçı	44	İstanbul	1	11 Yıl
K3	Ev Hanımı	52	Antalya	1	8 Yıl
K4	Ev Hanımı	53	Elazığ	5	11 Yıl
K5	Hemşire	40	Elazığ	1	15 Yıl
K6	Sigortacı	27	İstanbul	1	4 Yıl
K7	Emekli Memur	67	Elazığ	1	31 Yıl
K8	Ev Hanımı	61	Elazığ	2	12 Yıl
K9	Memur	62	Ankara	2	16 Yıl
K10	Öğretmen	49	Malatya	2	6 Yıl

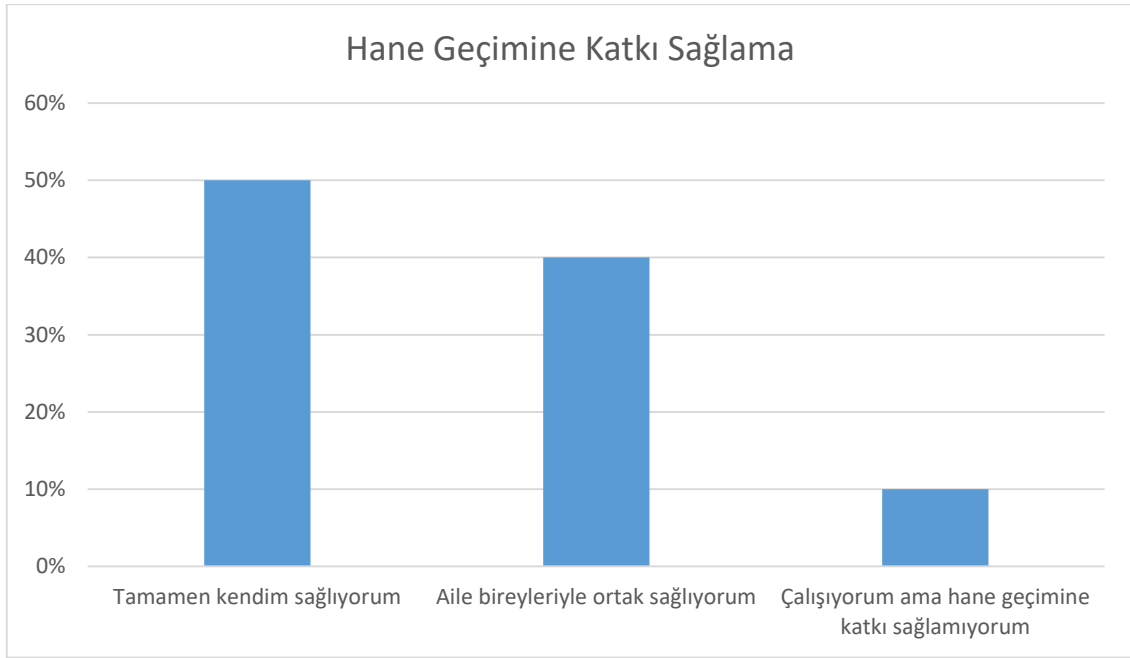
Boşanmış kadın görüşmecilerin demografik özellikleri kapsamında kadınların yaş, meslek, aile yapısı, boşanma süreci, evlilik biçimi, velayet, nafaka ve tazminat durumları gibi çeşitli boyutları ele alınmıştır. Bu bağlamda, görüşmecilerin yaş ortalaması 48.3 yıl olarak belirlenmiş, en genç görüşmecinin 27 yaşında (K6), en yaşlı görüşmecinin ise 67 yaşında (K7) olduğu görülmüştür. Görüşmecilerin öğretmen, hemşire, memur, aşçı ve sigortacı gibi farklı mesleklere sahip oldukları belirlenmiştir. Görüşmecilerin çoğunluğunun (7 kişi) ev hanımı oldukları ve çoğunlukla (8 kişi) çocuklarıyla birlikte yaşadıkları görülmektedir. Çocuk sayısı bakımından ise en fazla çocuğu olan görüşmeci K4 olup, 2 çocuk sahibidir. Görüşmecilerin boşanma süreci değişkenlik göstermektedir. En uzun süre boşanma sürecinde olan görüşmeci K7 (31 yıl) olup, en kısa süre boşanma sürecinde olan görüşmeci ise K1 (3 yıl) olmuştur. Görüşmecilerin evlilik biçimleri de farklılık göstermektedir. Görüşmecilerin yarısı (5 kişi) görücü usulü evlenmiştir. Diğer yarısı ise (5 kişi) severek veya anlaşarak evlenmiştir. Görüşmecilerin velayet durumlarına bakıldığında, çoğunlukla (7 kişi) çocukların velayetinin kendilerinde olduğu belirtilmiştir. Görüşmecilerin nafaka ve tazminat durumları ise oldukça karmaşıktır. Nafaka alan görüşmeci sayısı 3 kişi iken, nafaka almayan veya alamayan 7 kişi ve tazminat alan veya talep eden görüşmeci sayısının ise sadece 2 kişi olduğu belirlenmiştir.

4.2. Boşanmış Kadınların Hane Durumları ve Genel Yaşam Standartları Değerlendirmeleri

Araştırmada görüşmecilerin geçinme durumlarını, ikamet ettikleri hane özelliklerini ve yaşam standartlarını belirleyebilmek amacıyla kadınlara “**Bulunduğunuz hanenin geçimi nasıl sağlanıyor? Siz ne derece katkıda bulunuyorsunuz?**” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 3 ve Şekil 1’de verilmiştir:

Tablo 3: Görüşmecilerin hane geçimine katkı sağlama durumlarına ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Tamamen kendim sağlıyorum	K1, K4, K8, K9, K10,	5
Aile bireyleriyle ortak sağlıyorum	K2, K3, K5, K7	4
Çalışıyorum ama hane geçimine katkı sağlayamıyorum	K6	1

Şekil 1: Görüşmecilerin hane geçimine katkılarına ilişkin cevaplarının dağılımı

Şekil 1'e göre, boşanmış kadın görüşmecilerin yarısının bulundukları hanenin geçimini tamamen kendilerinin sağladığı, diğer yarısının ise aile bireyleriyle ortaklaşa veya hiç katkıda bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç, boşanmış kadınların ekonomik bağımsızlık ve sorumluluk düzeylerinin farklılık gösterdiğini göstermektedir.

Görüşmecilerin **“Bulunduğunuz hanenin geçimi nasıl sağlanıyor? Siz ne derece katkıda bulunuyorsunuz?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Kira durumum yok, babamın evi. Fatura giderleri de tamamıyla babama ait. Ben sadece kızımın eğitim masraflarıyla, giderleriyle, kendi kişisel masraflarımla ilgileniyorum. O konuda maddi bir sıkıntı yaşamıyorum” (K1)

“Bulunduğum ev kira. Kardeşim, annemin desteğiyle.” (K3)

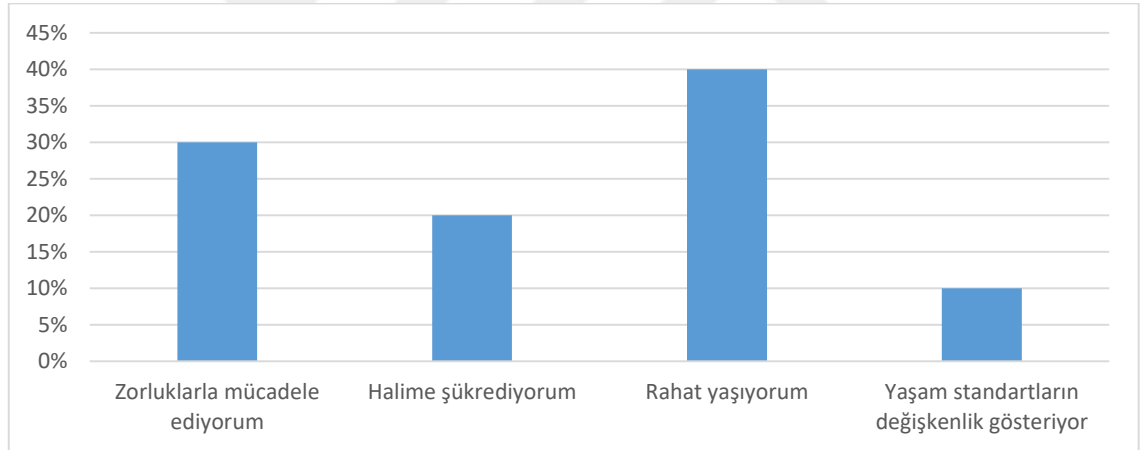
“Ben çalışıyorum. Çalıştığım para ile sadece kendim geçiniyorum ve çocuğuma kreşe gönderdiğim için onun masraflarını karşılıyorum. Sadece evde ufak market alışverişleri, ya da kardeşimin cebine ufak bir harçlık koyuyordum. Düzenli ödediğim bir fatura, kira falan yok.” (K6)

4.3. Boşanmış Kadınların Genel Yaşamlarına İlişkin Algılarına Yönelik Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin geçinme durumlarını, ikamet ettikleri hane özelliklerini ve yaşam standartlarını belirleyebilmek amacıyla kadınlara “**Genel yaşamını nasıl değerlendiriyorsun?**” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 4 ve Şekil 2’de verilmiştir:

Tablo 4: Görüşmecilerin yaşam standartlarına yönelik düşüncelerine ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Zorluklarla mücadele ediyorum	K1, K3, K4	3
Halime şükrediyorum	K7, K9	2
Rahat yaşıyorum	K2, K5, K8, K10	4
Yaşam standartların değişkenlik gösteriyor	K6	1

Şekil 2: Görüşmecilerin yaşam standartlarına yönelik düşüncelerine ilişkin bulgular

Şekil 2’ye göre, kadınların genel yaşamlarını nasıl değerlendirdikleri kişisel durumlarına, maddi imkanlarına, ailevi ilişkilerine ve beklentilerine göre farklılık göstermektedir. Kadınların yarısından fazlası genel yaşamlarının rahat olduğunu veya durumlarına şükrettiklerini ifade etmiştir. Kadınların dörtte biri ise zorluklarla başa çıkmaya çalıştığını ifade etmiştir. Kadınların sadece biri ise genel yaşamının değişken olduğunu dile getirmiştir. Bu sonuç, boşanmış kadınların genel yaşamlarına ilişkin farklı algı ve tutumlar geliştirdiklerini göstermektedir.

Görüşmecilerin “Genel yaşamını nasıl değerlendiriyorsun?” sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Boşanma tabi ki zor bir süreç. Genel yaşam itibariyle zorluyor. Tek başına yaşamak, tek başına kızını idare etmek, onun sorumluluklarını üzerine almak tabi ki zorlaştırıyor yaşamımı. Ama yani süreç itibariyle, yaşadığım memleket, ailem, çevrem burada olması itibariyle çok da zorlanmadım.” (K1)

“Ben ev temizlemeye, merdiven temizlemeye gidiyorum. Devlet oğluma iki buçuk öğrenci aylığı veriyor Sosyal Hizmetler’den alıyor. Okul masrafları için kesik kesik gidiyorum işe. Merdiven olsun, ev temizliği olsun o.” (K4)

“Orta halli diyebilirim” (K9)

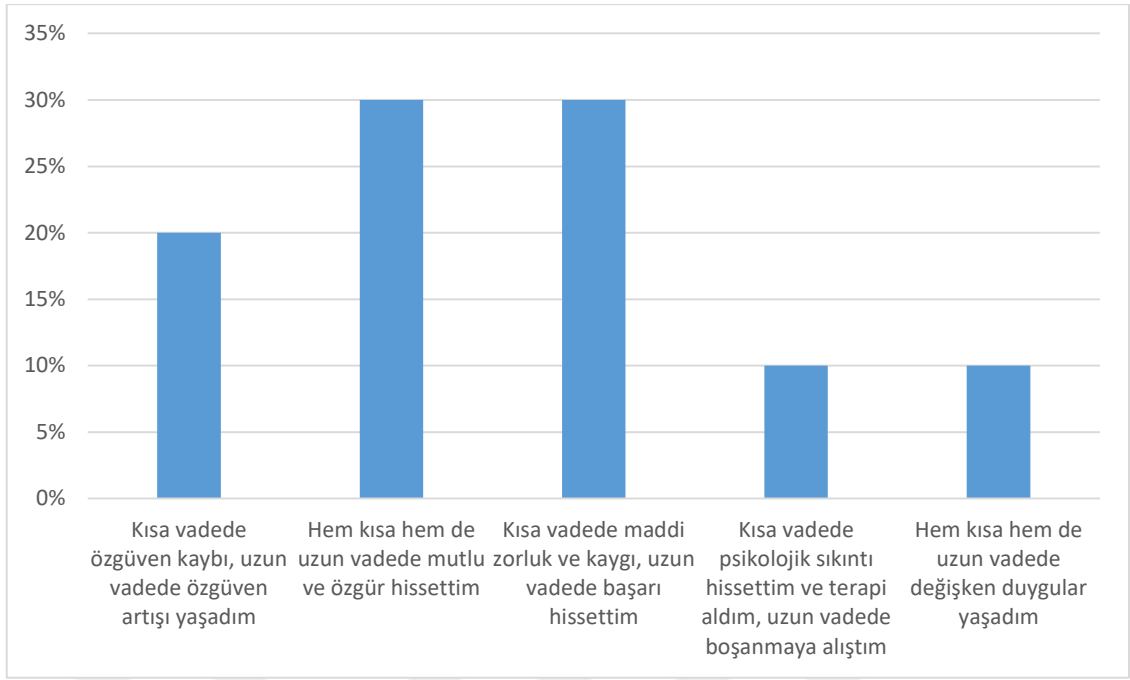
“Orta dereceydi hayat standartım ama bu yer yer değişiyordu. İşsiz kaldığım dönemlerde oluyordu, birkaç ay. Çalıştığım dönemlerde gayet rahattım. Arkadaşlarımla dışarıda gezebiliyordum. Geçimimi bu şekilde sağlıyordum. Çocuğumun geleceği için artan paramla kenara altın bile koyuyordum. Ama bazen babamdan borç aldığım bile oluyordu.” (K6)

4.4. Boşanmış Kadınların Boşanma Sonrası Duygularına İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin boşanma sonrası kısa ve uzun vadede hissettikleri duyguları belirleyebilmek amacıyla kadınlara “Boşanma sonrası hissettiğiniz duyguları kısa dönem ve uzun dönem olarak anlatır mısınız?” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 5 ve Şekil 3’de verilmiştir:

Tablo 5: Görüşmecilerin boşanma sonrası kısa ve uzun dönemde hissettikleri duygulara ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Kısa vadede özgüven kaybı, uzun vadede özgüven artışı yaşadım	K1, K6,	2
Hem kısa hem de uzun vadede mutlu ve özgür hissettim	K2, K7, K9	3
Kısa vadede maddi zorluk ve kaygı, uzun vadede başarı hissettim	K3, K8, K10	3
Kısa vadede psikolojik sıkıntı hissettim ve terapi aldım, uzun vadede boşanmaya alıştım	K5	1
Hem kısa hem de uzun vadede değişken duygular yaşadım	K4	1

Şekil 3: Görüşmecilerin boşanma sonrası kısa ve uzun vadedeki duygularına ilişkin bulgular

Şekil 3’e göre kadınların boşanma sonrası hissettikleri duygular kendi durumlarına, beklentilerine, yaşadıkları sorunlara ve aldıkları desteklere göre farklılık göstermektedir. Kadınların yarısından fazlası boşanma sonrasında mutlu, özgür veya özgüvenli hissettiklerini belirtmiştir. Kadınların dörtte biri ise maddi zorluklar ve kaygılar yaşadıklarını ancak bunların zamanla azaldığını veya bittiğini söylemiştir. Kadınların sadece ikisi ise psikolojik sıkıntı veya değişken duygular yaşadıklarını dile getirmiştir. Bu sonuç, boşanmanın kadınların duygusal durumları üzerinde farklı etkiler yarattığını göstermektedir.

Görüşmecilerin “**Boşanma sonrası hissettiğiniz duyguları kısa dönem ve uzun dönem olarak anlatır mısınız?**” sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Öncesinde tamamıyla özgüvenimi kaybettim bir kere. Çünkü aldatılarak ayrıldım. Bu çok üzücü ve kırıcı, inciti bir durum bir kadın için. O dönem için uzun bir süre özgüvenimi kaybettiğim için hani aynaya bakmaktan bile öyle oldu ki yorulduğum dönemler oldu. Ama kızımın varlığı beni iyileştirdi, daha güçlü kıldı ve ayakta kalmam gerektiğini biliyorum. Sonrasında çalışma hayatımın olması beni tabi ki güçlendirdi. Özgüvenimi yerine getirdi tekrardan.” (K1)

“Bizim boşanma dönemimiz biraz zor olduğu için psikolojik sıkıntılar yaşadım. Terapi görmedim ama kendim atlatmaya çalıştım, kızıma sarıldım. O dönemler biraz sıkıntılıydı. Sonuçta kimse boşanmak için evlenmiyor.” (K5)

“yani insan her yönden de biraz zorlanıyor. Ama boşandıktan sonra rahat ettim ama.” (K8)

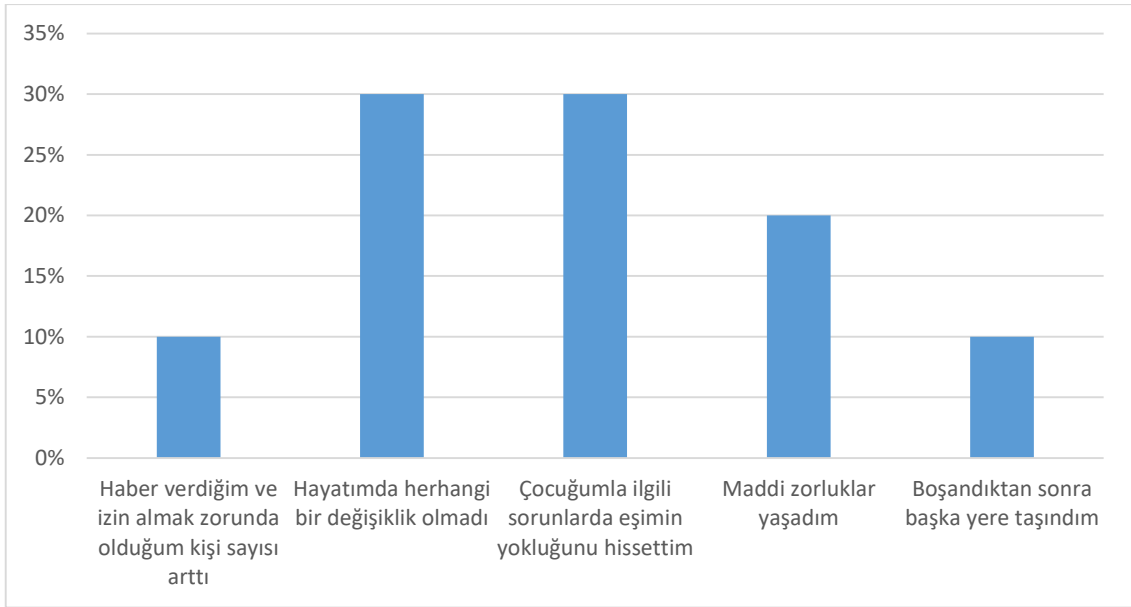
“Şiddet, aşağılama, yasaklar, zina. “resmen ben kendimi bir kafes içerisinde hissediyordum. Sevdiklerimle, ailemle, arkadaşlarımla görüştürmek istemiyordu. Elimdeki maaşımı almak istiyordu. Bunlara rağmen tolare ettim. İlk duyduğumda rahmetli Duygu Asena’nın bir gazete yazısı vardı hatta o böyle büyük bir başlık olarak geçmişti. O benim duygularımı çok güzel ifade ediyor. ‘bir kadının kanser olduğunu ya da bir kadının kanser olduğunu duyduğundaki hissiyatlarıyla bir kadının aldatıldığını öğrendiğindeki hissiyatları aynı’ gerçekten benim için çok ağır bir travma oldu. Mideme çok ciddi kramplar girdi. Ayaklarım yerden kesildi. Başım döndü çok şiddetli baş dönmesi yaşadım. Yere yığılacak gibiyim ama yığılmıyorum. Midem ağrıyor mideme, kalbime felaket ağrılar saplanıyor. Yerde miyim gökte miyim? Bir garip halde hissettim. O gece vücudumda karıncalaşmalar oldu” (K10)

4.5. Boşanmış Kadınların Boşanma Sonrası Süreçte Yaşadıklarına İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte neler yaşadıklarını ve yaşamlarında ne gibi değişiklikler hissettiklerini belirleyebilmek amacıyla kadınlara **“Tek ebeveyn olarak (çocuk var ise) boşandıktan sonraki süreci anlatır mısınız? Hayatınızda neler değişti, örnekler vererek anlatınız?”** sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 6 ve Şekil 4’de verilmiştir:

Tablo 6: Görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte yaşamlarında meydana gelen değişimlere ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Haber verdiğim ve izin almak zorunda olduğum kişi sayısı arttı	K1	1
Hayatımda herhangi bir değişiklik olmadı	K2, K5, K7	3
Çocuğumla ilgili sorunlarda eşimin yokluğunu hissettim	K3, K4, K9	3
Maddi zorluklar yaşadım	K6,	2
Boşandıktan sonra başka yere taşındım	K8	1

Şekil 4. Görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte yaşamlarında meydana gelen değişimlere ilişkin bulgular

Şekil 4'e göre, kadınların tek ebeveyn olarak boşandıktan sonraki süreçte yaşadıkları deneyimlerin farklı boyutları olduğu görülmektedir. Kadınların çoğu boşanma sonrası çocuklarının psikolojik sorunlarıyla ilgilendiklerini, maddi zorluklar yaşadıklarını veya tekrar evlenme istekleri veya engelleri olduğunu belirtmiştir. Kadınların az bir kısmı ise boşanma sonrası hayatında bir değişiklik olmadığını, haber verme ve izin alma zorluğu yaşadığını veya yer değiştirdiğini söylemiştir. Bu sonuç, boşanmış kadınların tek ebeveyn olarak karşılaştıkları sorunların ve zorlukların çeşitlilik gösterdiğini göstermektedir.

Görüşmecilerin “**Tek ebeveyn olarak (çocuk var ise) boşandıktan sonraki süreci anlatır mısınız? Hayatınızda neler değişti, örnekler vererek anlatınız?**” sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Bir kere tek kocan değil, çok kocan oluyor. Bu çok zorlu bir süreç yani. Önceden tek başına bir insandan izin alıp ya da bir ona haber verip bir yerlere gitmen gerekirken sonrasında birkaç kişiyle irtibat halinde olmak zorunda kalıyorsun. Annene haber veriyorsun, babana haber veriyorsun. Bu beni çok zorladı özellikle. Bir yere gitmekten artık vazgeçme durumuna geliyordum. Her tarafta oturamıyorsun. Çocuğunla birlikte gireceğin alanlar, ona göre seçmek durumundayım. Bir hani eşin yanındayken bir yerlere girmek var, birde tek başına giriş yapmak var. Ondan dolayı da sıkıntılar yaşadım.” (K1)

“Hayatımda bir fazlalık gitti. Mesela bana bir erkeğin varlığını hiç hissetmemiştim, yokluğunu da hiç hissetmedim. Zaten ben yetiştiriyordum çocuğumu. Benim için aman aman bir şey değişmedi. Her şey stabil, aynı tarzda devam etti yani. Boşanmamdan sonra hiçbir temel taş değişmedi, hepsi aynı devam etti. Çünkü bu temek taşları ben oluşturmuştum. Benim eşimin bana hiçbir faydası yoktu. Boşandıktan sonra da aman aman bir sıkıntı çekmedim. Ben çocuğu nasıl yetiştirecem, ne yapacam.. hiç o toplara girmedim. Çünkü yine benim çabamla yetişiyordu, yine benim çabamla büyüyordu. Sadece zorluğu şu oldu, mesela çocuğun psikolojisinde bir baba figürü yoktu. Yani çocukluğundan beri yoktu, büyüdüğü zamanda böyle oldu. Onda biraz zorlandım, onun dışında maddi manevi bir sıkıntı olmadı” (K2)

“Çok sıkıntılar yaşadım, evlatlarım kız çocuğu olduğu için. Nasıl desem.. Babasız yetiştiler. Çoğu yerde gücüm yetti, çoğu yerde yetemedi. O yönden tabi çok yıkıldım.” (K4)

“Peşimde çok koşan oldu, kimseyi istemedim ama ben. Eşyaları topladım, Elazığ’a gönderdim, İzmir’deydim. İzmir’de evlendim. Gene müdürlükten hemen tayinimi yaptım. Tekrar Elazığ’a geldim, hayatımı devam etmeye başladım.” (K7)

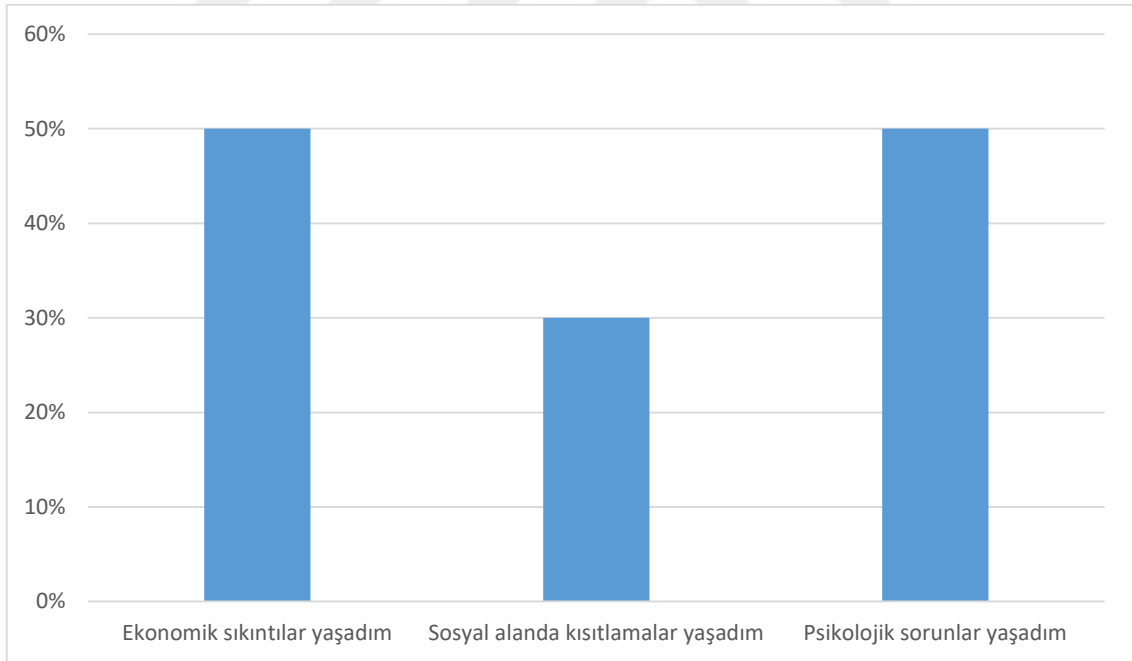
“Direkt zaten Balıkesir Ayvalık’taydık buraya geldik. Orada birkaç gün kaldık direkt buraya geldik. Tabi o zaman aylığım yoktu zorlandım. Zaten ortanca çocuğum gelmedi, büyüğüm yurt dışında. Küçük oğlum alıştı yani buraya.” (K8)

4.6. Boşanmış Kadınların Boşanma Süreci Sonrasında Karşılaştıkları Problemlere ve Destek Alma Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte hangi problemlerle karşılaştıklarını ve problemlerin çözümü noktasında kimlerden destek aldıklarını belirleyebilmek amacıyla kadınlara “**Boşanma sonrasında karşılaştığınız problemler nelerdir? Baş edemediğiniz durumlarda kimlerden yardım istiyorsunuz?**” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 7, Tablo 8, Şekil 5 ve Şekil 6’da verilmiştir:

Tablo 7: Görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte yaşamlarında meydana gelen değişimlere ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Ekonomik sıkıntılar yaşadım	K1, K2, K4, K9, K10	5
Sosyal alanda kısıtlamalarla karşılaştım	K1, K6, K7	3
Psikolojik sorunlar yaşadım	K2, K3, K5, K8, K9	5

Şekil 5: Görüşmecilerin boşanma sonrası yaşadıkları sorunlara ilişkin bulgular

Şekil 5’e göre kadınların boşanma sonrası en çok karşılaştıkları problemin ekonomik sıkıntılar olduğu görülmektedir. Kadınların büyük çoğunluğunun (K1, K4, K5, K6, K8, K10) boşanma sonrası eski eşlerinden nafaka alamadıklarını, kira veya fatura ödemekte güçlük çektiklerini veya çalışma şartlarının ağır olduğunu belirtmiştir. Bu

durum kadınların hem kendilerinin hem de çocuklarının geçimini sağlamakta zorlanmalarına neden olmuştur. Kadınların bazıları (K1, K5) çalışma hayatına atılarak veya devlet memuru olarak çalışarak ekonomik sıkıntılarını aşmaya çalıştıklarını söylemiştir. Kadınların bazıları ise (K4, K7) bankalardan veya sosyal hizmetlerden yardım aldıklarını ifade etmiştir. Bu durum kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için farklı kaynaklara başvurduklarını göstermektedir.

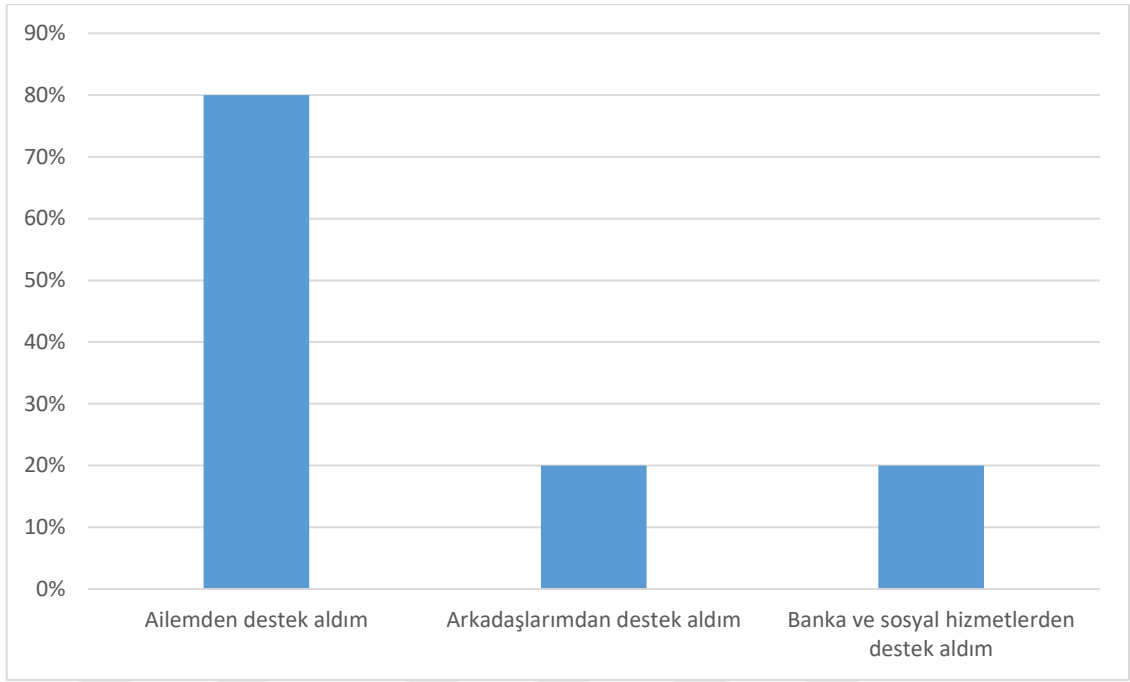
Kadınların boşanma sonrası karşılaştıkları diğer bir önemli problemin ise sosyal kısıtlamalar olduğu görülmektedir (Şekil 5). Kadınların büyük çoğunluğu (K1, K7, K10) boşanma sonrası sosyal alanda kısıtlamalar yaşadıklarını, ailelerinin tutucu olduğunu, insanların bakış açısının rahatsız edici olduğunu veya tek başına bir yere gitmek istemediklerini söylemiştir. Bu durum kadınların hem toplumsal baskı hem de kendi içsel çekinceleri nedeniyle sosyal hayattan uzaklaştıklarını veya sınırlı bir sosyal çevreye sahip olduklarını göstermektedir. Kadınların bazıları (K1, K2, K3) çalışma ortamlarında veya arkadaş çevrelerinde sosyalleşebildiklerini belirtmiştir. Bu durum kadınların sosyal destek arayışlarının devam ettiğini göstermektedir.

Kadınların boşanma sonrası yaşadıkları bir diğer problem ise psikolojik sorunlardır. Kadınların bir kısmı (K6, K8, K9) boşanma sonrasında psikolojik sorunlar yaşadıklarını, çaresizlik, boşluk, yıkılma veya aldatılma gibi duygular hissettiklerini ifade etmiştir. Bu durum kadınların boşanmanın verdiği travmayı atlatmakta zorlandıklarını göstermektedir. Kadınların bazıları (K2, K5, K7) ise boşanma sonrası mutlu ve özgür hissettiklerini belirtmiştir. Bu durum kadınların boşanmanın kendilerine yeni bir hayat fırsatı sunduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Görüşmecilerin boşanma süreci sonrasında karşılaştıkları problemleri çözmede destek aldıkları kişilere ilişkin bulgular Tablo 8 ve Şekil 6'da verilmiştir.

Tablo 8: Görüşmecilerin boşanma sonrasında karşılaştıkları problemleri çözmede destek aldıkları kişilere ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Ailemden destek aldım	K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9, K10	8
Arkadaşımdan destek aldım	K2, K7	2
Banka ve sosyal hizmetlerden destek aldım	K4, K7	2
Ailemden destek aldım	K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9, K10	8

Şekil 6: Görüşmecilerin boşanma süreci sonrasında destek aldıkları kişilere ilişkin bulgular

Şekil 6'ya göre kadınların boşanma sonrası aldıkları en önemli destek kaynakları aile ve arkadaşlarıdır. Kadınların çoğu (K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9, K10) boşanma sonrası ailelerinden veya arkadaşlarından manevi veya maddi destek aldıklarını belirtmiştir. Bu durum kadınların yalnız olmadıklarını hissetmelerine ve güçlenmelerine yardımcı olduğunu göstermektedir. Kadınların bazıları (K4, K7) ise banka veya sosyal hizmet desteği aldıklarını söylemiştir. Bu durum kadınların resmi kurumlardan da yardım talep ettiklerini göstermektedir.

Görüşmecilerin “**Boşanma sonrasında karşılaştığınız problemler nelerdir? Baş edemediğiniz durumlarda kimlerden yardım istiyorsunuz?**” sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“O dönemde çekincelerim oluyordu, tek bir yere gitmek istemiyordum. Ama şu anda o şeyler bitti artık. Kendime güvenim geldi, atıyorum mesela yaşımdan dolayı meslek sahibi değilim, okumadım. Diplomam yok ama inan ki bir diplomam olsaydı, bir üniversite mezunu falan olsaydım çalışmaya bile başlayabilirdim. O kadar ki özgüven patlaması yaşıyorum artık. Kız kardeşlerimden, annemden, kendi çocuklarımdan destek aldım.” (K3)

“Ekonomik sıkıntımız yoktu çok şükür ama alkol, dayak, darp, psikolojiyi etkiliyor ister istemez. En büyük sıkıntımız zaten aldatılmak oldu. Sosyal olarak değişen bir

şey yoktu. O dönem tabi özel sektörde çalışıyordum, çalışma şartlarım çok daha ağırdı ama şu an devlet memuruyum. Çok daha iyi ekonomik, sosyal. Kızıma tek başıma zaten bakıyorum. Annemden yardım alıyorum.” (K5)

“Çevre baskısı yoktu ama psikolojikmen çöktüm, ama şimdi çok şükür. O zamanlar hep sıkıntı, niye böyle oldu? Niye başka kadınla beraber gitti, çocuklarını bıraktı diye.” “ilk geldiğimde kiraya geldim, sıkıntı oluyordu her yönden. Ev kaloriferliydi, onu yetiştiremiyordum. Ne bileyim işte oğlan okula gidiyordu. Hep sıkıntı para konusunda oldu.” (K8)

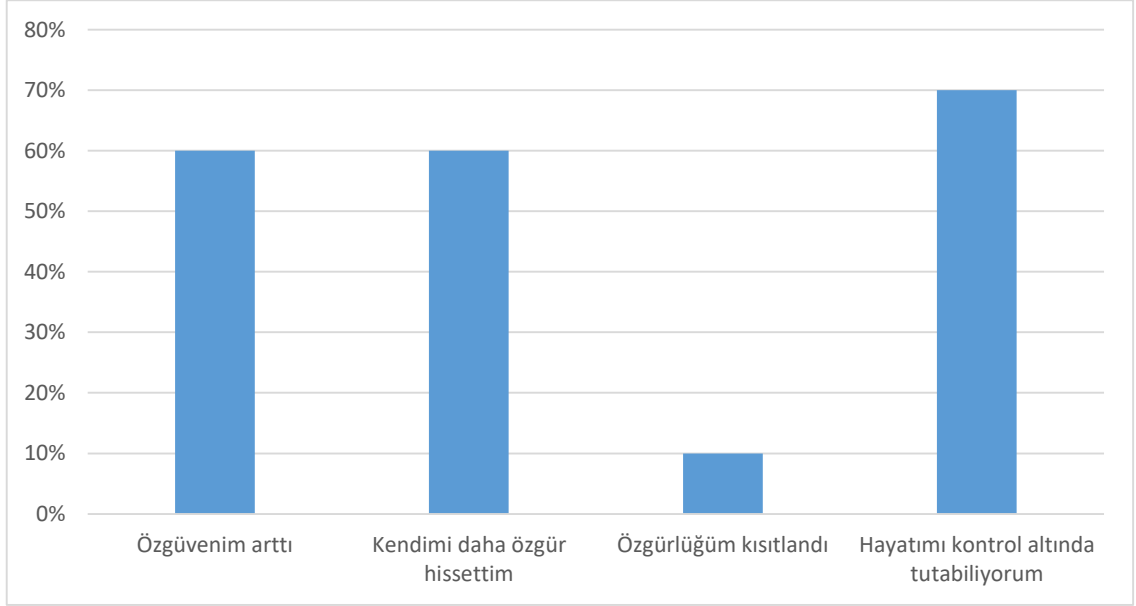
“Ekonomi beni en çok etkiledi. Psikolojik olarak çok çabuk toparlandım. Çocuklarıma da zerre kadar yaşadığımız sıkıntıları yansıtmadım ya da en asgari düzeyde yansıtmaya çalıştım ki çocuklarım bu süreçten etkilenmesin. Güçlü bir anneyim, son derece güçlü, gülüp söyleyen birisiyim. Aile fertlerimi bile ben teselli ediyordum. Bizim bir yaşam standardımız var ben onu istesem de aşağıya çekemiyorum, alıştığımız, gezdiğimiz, aldığımız. Çocuklarımin bir marka takıntısı var. O konuda gerçekten zorlandım ama Allah yardım etti. Belki borçlarımda oldu ama buna rağmen hiç umursamadım, daha lüks yaşadım. İlk önce insanın ailesidir destek alacağı. Şimdi ailem çok iyi niyetli, fedakarca bir yaklaştım sergiledi hep arkamda durdu. Ama aile fertlerim saftır, kurnaz değildir. Boşanma aşamasında kafası daha kurnazca çalışan insanlara ihtiyaç duydum. Çevremde de böyle bir insan olmayınca ben bir psikologdan destek aldım ki iyi ki de almışım. Çocuklara yaklaşım noktasında, karşıdaki insanlara stratejik anlamda nasıl yaklaşırım noktasında çok iyi yönlendirdi.”(K10)”

4.7. Boşanmış Kadınların Boşanma Süreci Sonrasında Kendilerinde Fark Ettikleri Değişimlere İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin boşanma sonrası süreçte kendilerinde ne tür değişimler fark ettiklerini ve hayatlarını kontrol altında tutabilme durumlarını belirleyebilmek amacıyla kadınlara **“Boşanma sonrasında kendinizde ne gibi değişimler fark ettiniz? Kendinize güveniniz noktasında ya da özgürleşme anlamında bir değişiklik hissettiniz mi? Kendi hayatınızı kontrol altında tuttuğunuzu düşünüyor musunuz?”** sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 9 ve Şekil 7’de verilmiştir:

Tablo 9: Görüşmecilerin boşanma sonrasında kendisinde hissettikleri değişimlere ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Özgüvenim arttı	K2, K3, K4, K5, K6, K9	6
Kendimi daha özgür hissettim	K2, K3, K4, K5, K8, K10	6
Özgürlüğüm kısıtlandı	K1	1
Hayatımı kontrol altında tutabiliyorum	K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10	7

Şekil 7: Görüşmecilerin boşanma süreci sonrasında kendilerinde hissettikleri farklılıklara ilişkin bulgular

Şekil 7’ye göre kadınların boşanma sonrasında kendilerinde fark ettikleri değişimler ve özgürlük hisleri çoğunlukla olumlu yöndedir. Kadınların yarısından fazlası boşanma sonrası özgüvenlerinin arttığını ve özgürleştiklerini ifade etmiştir. Kadınların dörtte biri ise hayatlarını kontrol altında tuttuklarını söylemiştir. Kadınların sadece biri ise boşanma sonrası özgürlüğünün kısıtlandığını dile getirmiştir. Bu sonuç, boşanmış kadınların kendilerine yeni bir hayat kurduklarını ve eski eşlerinden bağımsızlaştıklarını göstermektedir.

Görüşmecilerin “**Boşanma sonrasında kendinizde ne gibi değişimler fark ettiniz? Kendinize güveniniz noktasında ya da özgürleşme anlamında bir değişiklik hissettiniz mi? Kendi hayatınızı kontrol altında tuttuğunuzu düşünüyor musunuz?**” sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Hani ben eşimle olduğum zamanlar daha özgür olduğumu düşünüyorum. Ailem mutaassıp bir aile, babam zor bir adam bu konuda, titiz bir adam. Dolayısıyla bu konularda kısıtlandığımı düşünüyorum. Tabi ki özgüven konusunda benim için en büyük avantaj çalışmamdan dolayı sosyalleşmemde, özgüvenimde bunlarla beraber kapatılıyor biraz daha.” (K1)

“Boşanma sonrası kendimi daha iyi hissettim. Çaba gösterdim, yani nerede iş varsa oraya koştum. Kendimi mecbur gördüm. Daha özgüven duydum kendime.” (K4)

“Ben hep özgürdüm, hep rahattım. Onun için bende bir şey fark etmedi. Yanımdaydı ama çekti gitti, bitti.”(K7)

“Özgüven eksikliğim hiç olmadı. Daha iyi oldum. Çünkü sorunlarım ortadan kalkmıştı. Anlaşamıyorduk. O sorunların içinde de çocuklarımı büyütmek istemiyordum. O yüzden hiçbir zaman sorun yaşamadım.” (K9)

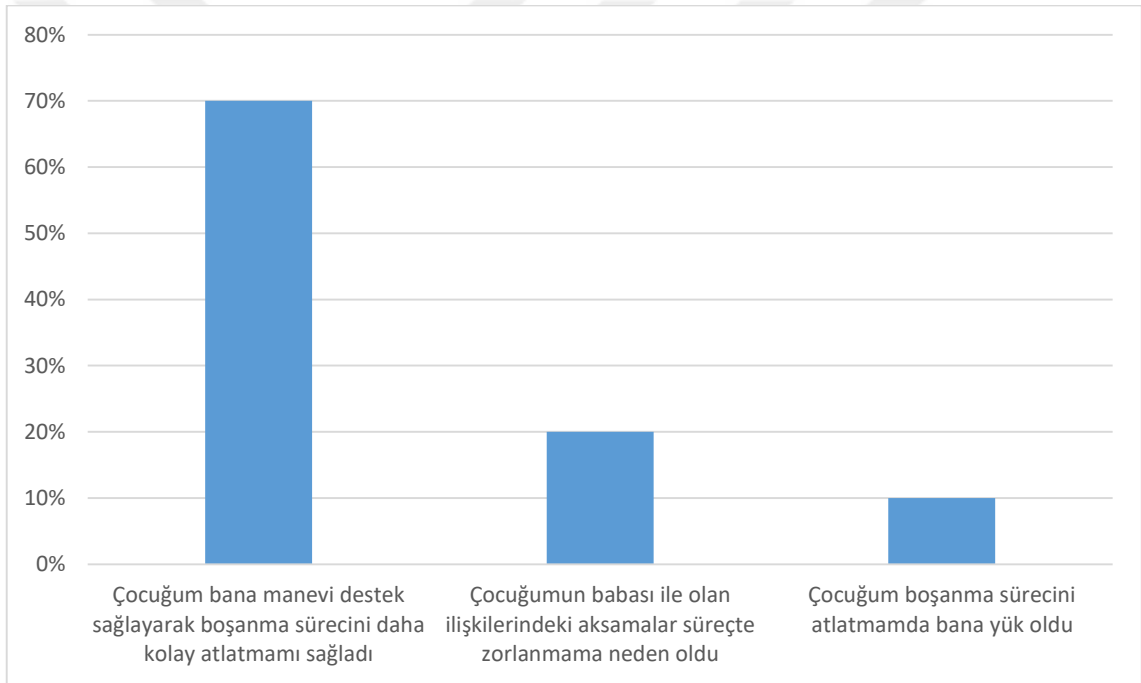
“Ya benim özgürlüğümü ciddi anlamda sekteye uğratan bir varlıkmiş o. Tümünden hayatıma engellerle, sıkıntılarla beni böyle yıprattı. Derin nefes almaya başladım. O benim oksijenimi engelliyormuş. Çocuklarımla istediğimi yiyebildim ki yediklerime dahi karışıyordu. Belirli bir süre hep ensemdeydi. Hala daha gözü üzerimde, beni takip etmeye çalışıyor. Çocuklarımı başıma nöbetçi tayin etmiş gibi. İstedğim gibi oturmak, müzik dinlemek, TV izlemek, arkadaşlarımın gelmesi o kadar benim özlediğim duygularmış.”(K10)

4.8. Boşanmış Kadınların Çocuk Sahibi Olma Durumlarının Boşanma Sonrası Sürece Etkisine İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin çocuk sahibi olmalarının boşanma sonrası sürece etkisini belirleyebilmek amacıyla kadınlara **“Çocuğunuzun olması boşanma sonrasını daha rahat mı atlatmanıza sebep oldu, daha zora mı soktu?”** sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 10 ve Şekil 8’de verilmiştir:

Tablo 10: Görüşmecilerin çocuk sahibi olma durumlarının boşanma sonrası sürece etkisine ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Çocuğumun varlığı sayesinde ayakta kaldım, onun için mücadele ettim ve yaşama bağlandım	K1, K4, K5, K7, K8, K9, K10	7
Çocuğum baba figürünün eşikliğinden dolayı psikolojik sorunlar yaşadı ve babasıyla iletişim kuramadı	K2, K3	2
Çocuğum bu süreçte sosyal hayatımı kısıtlamama neden oldu	K6	1

Şekil 8: Görüşmecilerin çocuk sahibi olma durumlarının boşanma sonrası sürece etkisine ilişkin bulgular

Şekil 8'e göre çoğu kadın çocuklarının boşanma sonrası süreci daha rahat atlatmalarına sebep olduğunu düşünmektedir. Çocuklarının varlığı onlara manevi destek, güç ve motivasyon sağlamaktadır. Kadınlar çocuklarıyla arkadaş gibi olduklarını, onların kokusunu içlerine çektiklerini, onların rızısıyla ayakta durduklarını ve onlar için yaşamaya devam ettiklerini dile getirmektedirler. Bu durum, boşanmanın yarattığı travmatik etkileri azaltmaya yardımcı olmaktadır. Ancak bazı kadınlar da çocuklarının baba ile olan ilişkisinden kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını veya çocuklarının sosyal

hayatlarını kısıtladığını ifade etmektedir. Bu durumda, çocukların boşanma sonrası sürece uyum sağlamaları için gerekli desteğin verilmesi önemlidir. Çocukların baba figürüne ihtiyaç duydukları, babalarıyla iletişim kurabilmeleri gerektiği ve annelerinin sosyal aktivitelere katılmasına izin vermeleri gerektiği konusunda bilgilendirilmeleri faydalı olabilir. Ayrıca, boşanma sonrası kadınların hem kendilerine hem de çocuklarına zaman ayırabilmeleri, kendilerini geliştirebilmeleri ve hayata pozitif bakabilmeleri için psikolojik danışmanlık alabilmeleri de önem taşımaktadır.

Görüşmecilerin **“Boşanma sonrasında kendinizde ne gibi değişimler fark ettiniz? Kendinize güveniniz noktasında ya da özgürleşme anlamında bir değişiklik hissettiniz mi? Kendi hayatınızı kontrol altında tuttuğunuzu düşünüyor musunuz?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Bence çocuğumun olması daha iyi geldi bana. Hani birazcık daha manevi değer boyutuna bakarsam ben onun rızısıyla beraber ayakta olduğumu düşünüyorum. Psikolojik olarak da o olmasa süreci çok zor atlattırdım. İlk zamanlar çok kötüydü çünkü ama sonrasında onun varlığı ‘evet ayakta kalmalıyım, onun için mücadele etmeliyim, onun için yaşamalıyım’ ama bu zamanla kendime de dönüş yaptım. Kendime de ayakta kalmalıyım, kızım için belki ama şimdi artık kendim içinde ayakta kalmalıyım cümlelerine döndü” (K1)

“Evlatlarımın olması o dönemde biraz iyi geldi biraz yük geldi. Daha kendimi işe verdim, daha kafamı dağıttım. Allah’a daha çok yaklaştım. Allah’ım bana yardım etsin diye.” (K4)

“İlk ayrıldığım zaman dedim ki iyi ki çocuğum var, eğer o olmasaydı belki ben daha kötü olurdum. Çünkü ben ne zaman kötü hissetsem ona sarılıyordum, kokusunu içime çekiyordum. O an mutlu oluyordum. Ama dönem dönem de işte bir yere gideceğim bir aktivite yapacağım çocuğuma annem bakıyordu. Ben iki saatlik yere gidecektim arkadaşlarımla annem hemen arıyordu, çocuğun ağlıyor gel diye. Bunu annem hep yapmaya başlayınca ister istemez çocuğumu engel olarak düşünmeye başladım.” (K6)

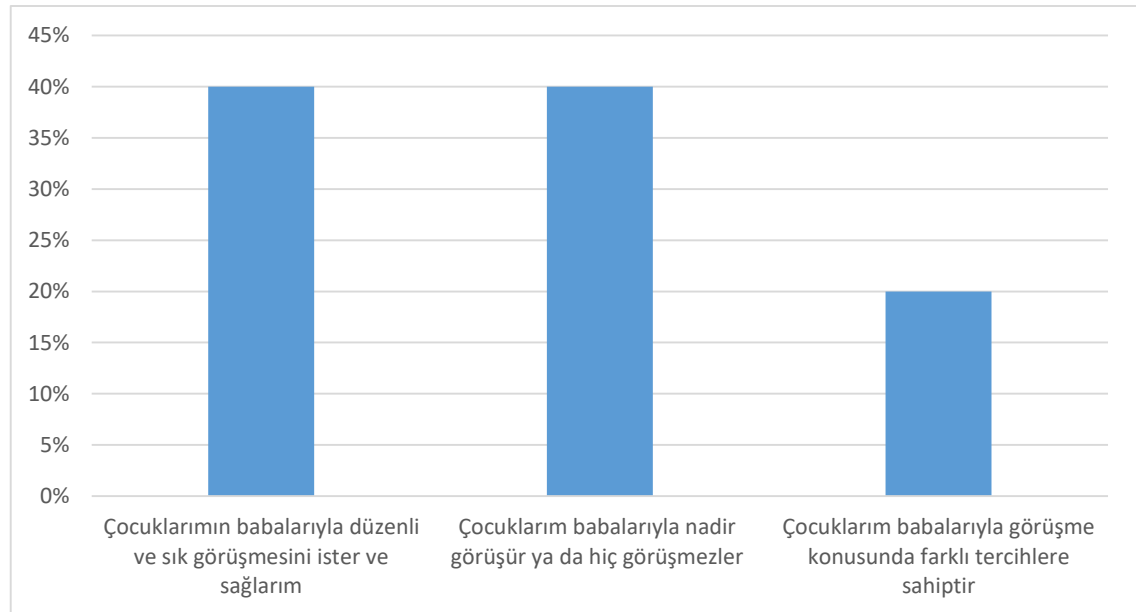
“Her şeye rağmen iyi ki de varlar ve o evlilikten bana kalan en güzel hediye, en önemli kazancım o iki evladım. Her türlü zorluğa rağmen buna rağmen hiç ‘of’ demedim. Allah sana benim yanımdaydı.”(K10)

4.9. Boşanmış Kadınların Çocuklarının Babalarıyla Görüşme Durumu ve Beklentilerine İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin çocuklarının babalarıyla görüşme durumunu ve çocuklarının babalarıyla görüşmelerinden beklentilerini belirleyebilmek amacıyla kadınlara “Çocuğunuz ve babasının görüşme sıklıkları nelerdir? Çocuğun diğer ebeveynle görüşmeye dair beklentileri ve babasından genel anlamda beklentileri nelerdir?” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 11 ve Şekil 9’da verilmiştir:

Tablo 11: Görüşmecilerin çocuklarının babalarıyla görüşme durumu ve beklentilerine ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Çocuklarımın babalarıyla düzenli ve sık görüşmesini ister ve sağlarım	K1, K4, K7, K10	4
Çocuklarım babalarıyla nadir görüşür ya da hiç görüşmezler	K2, K5, K6, K8	4
Çocuklarım babalarıyla görüşme konusunda farklı tercihlere sahiptir	K3, K9	2

Şekil 9: Görüşmecilerin çocuklarının babalarıyla görüşme durumu ve beklentilerine ilişkin bulgular

Şekil 9'a göre bazı kadınlar çocuklarının babalarıyla görüşmesinin onların psikolojik sağlığı ve aile bağları açısından önemli olduğunu düşünmektedir. Bu kadınlar çocuklarının babalarını düzenli aralıklarla görmesine engel olmadıklarını, hatta teşvik ettiklerini söylemektedirler. Çocukların da babalarını özlediklerini, onlardan ilgi ve sevgi beklediklerini belirtmektedirler. Ancak bazı kadınlar da çocuklarının babalarıyla nadir veya hiç görüşmediğini, babalarının ilgisiz, sorumsuz veya uzak olduğunu ifade etmektedirler. Bu kadınlar çocuklarının babalarından maddi veya manevi bir beklentisi olmadığını, onlara yeterli şartları kendilerinin sağladığını dile getirmektedirler. Bazı kadınlar ise çocuklarının babalarıyla görüşme konusunda farklı tercihleri olduğunu, bazılarının görüşmek istediğini bazılarının ise istemediğini söylemektedirler. Bu durumda, çocukların babalarına karşı duydukları kızgınlık, güvensizlik veya ilgisizlik gibi duyguların etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Görüşmecilerin **“Çocuğunuz ve babasının görüşme sıklıkları nelerdir? Çocuğun diğer ebeveynle görüşmeye dair beklentileri ve babasından genel anlamda beklentileri nelerdir?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Görüşmüyorlar. Beklentimiz yok çünkü babasının sunabileceği bütün şartları ben ona sunuyorum zaten” (K2)

“Babasıyla çok sık görüşmüyor. Yılda bir defa belki zaten çok ilgili bir babada değil maalesef.” “benim bir beklentim yok ama çocuğuma babalık yapmasını tabi ki isterdim. En azından ayda bir de olsa haftada bir de olsa, ben çünkü bu konuda hiçbir zaman engel olmadım ama kendisi burada değil zaten. Şehir dışında yaşıyor. Telefonla bile ayda bir defa ya arıyor, ya aramıyor.” (K5)

“Görüşemiyorlar. Ben diyorum gel çocuğunu gör, çocuğun seni istiyor, özlüyor. Bana diyor ki vaktim yok çalışıyorum. O zaman diyorum babaannesine, halasına gitsin, dedesini görsün bu çocuk akrabalık ilişkilerini bilsin. Ne kadar kötü olurlarsa olsunlar sonuçta çocuğum büyüyecek ve ben onlarla mesafeli büyümesini istemiyorum. O bağ olsun istiyorum. Çok nadir ara ara gelir alır. Üç ayda bir.” (K6)

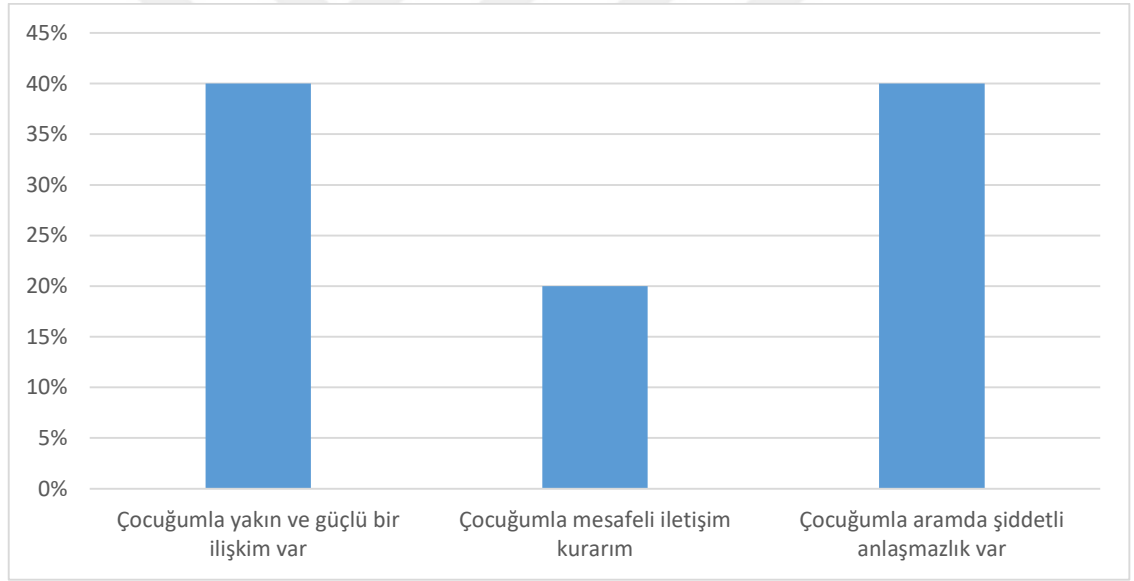
“Çocuklarımın psikolojik yönden etkilenmemesi adına babalarıyla düzenli görüşmesine engel olmadım. Çocuklarım rahatlıkla babalarıyla görüştüler. Babalarının evine gittiler. Hatta ben istiyordum, neticede o da babaları. Ben onun hayatından çıktım çocukları her zaman var olacak.” (K10)

4.10. Boşanmış Kadınların Çocuklarıyla İletişim Durumlarına ve Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin çocuklarıyla iletişimlerinin nasıl olduğunu belirleyebilmek amacıyla kadınlara “Çocuğunuzla iletişiminiz nasıldır?” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 12 ve Şekil 10’da verilmiştir:

Tablo 12: Görüşmecilerin çocuklarıyla iletişim durumlarına ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Çocuğumla yakın ve güçlü bir ilişkim var	K1, K5, K6, K9	4
Çocuğumla mesafeli iletişim kurarım	K2, K8	2
Çocuğumla aramda şiddetli anlaşmazlık var	K3, K4, K7, K10	4

Şekil 10: Görüşmecilerin çocuklarıyla iletişim durumlarına ilişkin bulgular

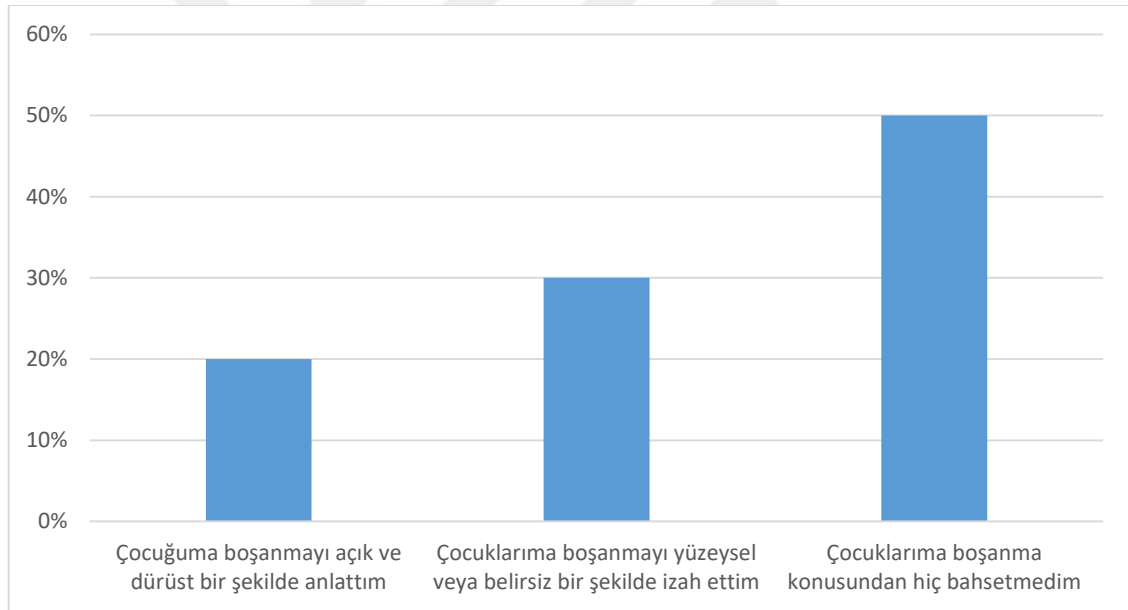
Şekil 10’a göre boşanma sonrası çocukla annenin iletişimi kadından kadına farklılık göstermektedir. Bazı kadınlar çocuklarıyla yakın ve güçlü bir ilişki kurduklarını düşünürken, bazıları ise bunun tam tersini yaşadıklarını belirtmiştir. Çocuğun babasının hayatından çıkışının da hem anne hem de çocuk üzerinde farklı etkiler bıraktığı görülmektedir. Bazı çocuklar babalarının yokluğunu üzülenek veya öfkelenerek karşılamışken, bazıları ise bunu kabullenmiş veya umursamamıştır. Çocuğun bu olaylardan sonraki değişimleri de bu farklılıkları yansıtmaktadır. Bazı çocuklar daha

mutlu, daha bağımsız veya daha başarılı olurken, bazıları ise daha üzgün, daha bağımlı veya daha başarısız olmuştur.

Araştırmada görüşmecilerin boşanmayı çocuklarına nasıl izah ettiklerini belirleyebilmek amacıyla kadınlara **“Boşanma sonrası çocuğunuza bu durumu nasıl izah ettiniz?”** sorusu ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 13 ve Şekil 11’de verilmiştir:

Tablo 13: Görüşmecilerin boşanma durumunu çocuklarına izah etme biçimlerine ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Çocuğuma boşanmayı açık ve dürüst bir şekilde anlattım	K1, K9	2
Çocuklarıma boşanmayı yüzeysel veya belirsiz bir şekilde izah ettim	K2, K3, K10	3
Çocuklarıma boşanma konusunda hiç bahsetmedim	K4, K5, K6, K7, K8	5

Şekil 11: Görüşmecilerin çocuklarıyla iletişim durumlarına ilişkin bulgular

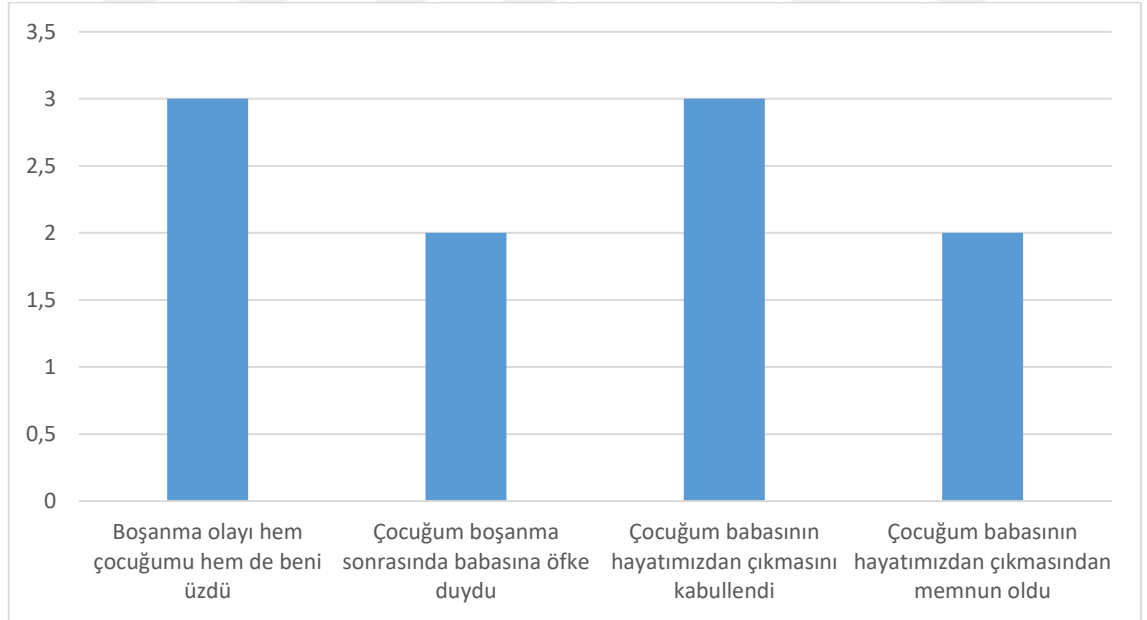
Şekil 11’e göre boşanma sonrası çocuklara bu durumu izah etme kadından kadına farklılık göstermektedir. Bazı kadınlar çocuklarına boşanmayı açık ve dürüst bir şekilde izah ettiklerini düşünürken, bazıları ise bunu yüzeysel veya belirsiz bir şekilde yaptıklarını veya hiç yapmadıklarını belirtmiştir. Çocuğun babasının hayatından çıkışının da hem anne hem de çocuk üzerinde farklı etkiler bıraktığı görülmektedir. Bazı çocuklar babalarının yokluğunu üzülen veya öfkelenen karşılamışken, bazıları ise bunu kabullenmiş veya umursamamıştır. Çocuğun bu olaylardan sonraki değişimleri de bu

farklılıkları yansıtmaktadır. Bazı çocuklar daha mutlu, daha bağımsız veya daha başarılı olurken, bazıları ise daha üzgün, daha bağımlı veya daha başarısız olmuştur.

Araştırmada görüşmecilerin boşanma sürecinin çocukları ve kendileri üzerindeki etkisine ilişkin düşüncelerini belirleyebilmek amacıyla kadınlara “**Çocuğunuzun babasının hayatınızdan çıkışı sizde ve çocuğunuza nasıl etkiler bıraktı? Çocuğunuzun bu olaylardan sonraki değişimleri nelerdir**” sorusu ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 14 ve Şekil 12’de verilmiştir:

Tablo 14: Görüşmecilerin boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Boşanma olayı hem çocuğumu hem de beni üzdü	K1, K6, K10	3
Çocuğum boşanma sonrasında babasına öfke duydu	K4, K7	2
Çocuğum babasının hayatımızdan çıkmasını kabullendi	K2, K3, K8	3
Çocuğum babasının hayatımızdan çıkmasından memnun oldu	K5, K9	2

Şekil 12: Görüşmecilerin boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular

Şekil 12’de boşanma olayının çocuklar üzerinde farklı etkileri olduğu görülmektedir. Boşanma olayı hem çocuğu hem de anneyi üzdüğünü belirten

görüşmecilerin sayısı en fazla olup, bu durum boşanmanın aile bireyleri için travmatik bir deneyim olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuğun boşanma sonrasında babasına öfke duyduğunu ifade eden görüşmecilerin sayısı ise ikinci sırada gelmektedir. Bu durum, çocuğun babasını suçladığını veya terk edildiğini hissettiğini göstermektedir. Çocuğun babasının hayatımızdan çıkmasını kabullendiğini söyleyen görüşmecilerin sayısı da üç olup, bu durum çocuğun boşanmaya uyum sağladığını veya başka bir şekilde başa çıktığını göstermektedir. Çocuğun babasının hayatımızdan çıkmasından memnun olduğunu dile getiren görüşmecilerin sayısı ise en az olup, bu durum çocuğun babasıyla olan ilişkisinin zayıf veya olumsuz olduğunu veya babasının aileye zarar verdiğini düşündüğünü göstermektedir. Tablodaki bulgular, boşanmanın çocukların duygusal durumları ve aile ilişkileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin kişiye göre değişebildiğini vurgulamaktadır.

Görüşmecilerin **“Çocuğunuz ve babasının görüşme sıklıkları nelerdir? Çocuğun diğer ebeveynle görüşmeye dair beklentileri ve babasından genel anlamda beklentileri nelerdir?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“İletişimimiz bu konuda güzel. Ben ilk günden beri ne zorluk yaşarsam yaşayayım yanımdan hiç ayırmadım. Ağlasam da sızlasam da ona hiç yansıtmadım. İçimden ağladım. Ama onu mutlu ettim. Hani ben şu anda da karşılığını aldığımı inanıyorum.” (K1)

“Çocukların zaten babalarıyla çok fazla bir diyalogları olmadığı için çok da yadırgamadılar. Sadece bir yokluğuydu işte, akşam eve gelmeyişi. Benimle olan iletişimleri hala aynı, değişen bir şey yok.” (K3)

“Çocuklar “niye bizi buraya getirdin anne, babamdan niye ayırdın, kendi memleketimizde daha iyiydik dedikleri oldu. Ama sonra sonra alıştılar, şimdi orayı istemiyorlar.” “bazen kızıyordum, bazen işte konuşuyordum. Kızım daha da iyi olacak, bu zorluğu atlatacağız. Yani öyle” (K4)

“Her şeye rağmen ben çocuklarımla sağlıklı iletişim kurduğumu düşünüyorum. Boşanmayı açıklamak için ortak bir toplantı olmadı. Çocuklar ayrılma kararımıza şahit oldular. Şiddetli bir tartışmamız oldu. Aldatıldığımı öğrendiğim zaman çocuklarda buna tanık oldular. Eski eşim evi terk etti. Oğlum çok üzüldü. Bana hiçbir mal edinme hakkı talep etmeyince ben geldim çocuklarıma dedim ki

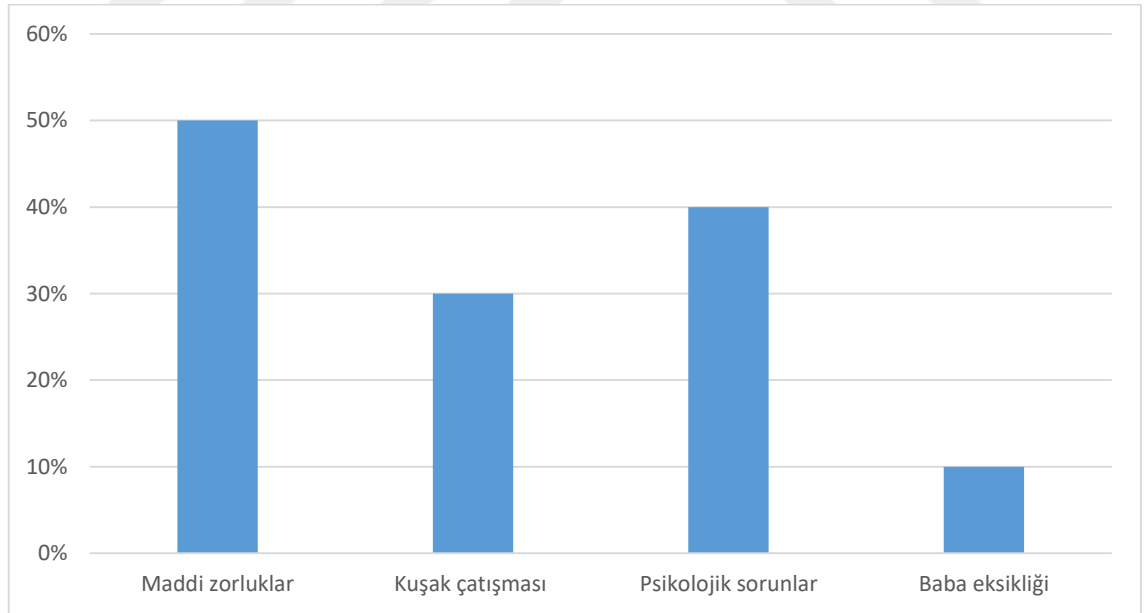
babanızla barışmayacağım, bitti. Baba da sonra çocuklara kendisi açıklamıştır.”(K10)

4.11. Boşanmış Kadınların Çocuk Yetiştirme Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklara İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin boşandıktan sonra çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorlukları belirleyebilmek için kadınlara “**Çocuğunuzu yetiştirme noktasında ne gibi zorluklarla karşılaştınız? Sizi en fazla zorlayan şey nedir?**” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 15 ve Şekil 13’de verilmiştir:

Tablo 15: Görüşmecilerin çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Maddi zorluklar	K1, K2, K3, K4, K7	5
Anneanne-dede ile kuşak çatışması	K1, K5, K6	3
Psikolojik sorunlar	K5, K8, K9, K10	4
Baba eksikliği	K7	1

Şekil 13: Görüşmecilerin çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin bulgular

Şekil 13’e göre kadınların çocuklarının eğitim, sağlık, giyim gibi ihtiyaçlarını karşılamakta maddi açıdan zorlandıklarını ve bu durumun hem kendilerini hem de çocuklarını olumsuz etkilediğini; çocuklarının anneanne veya dede evinde büyüdüğünü

ve bu nedenle farklı değerlerle yetiştiğini; çocuklarının boşanma sonrası psikolojik sorunlar yaşadıklarını ve bunun davranışlarına yansıdığını ve çocuğunun babasının olmamasının kendisini zorladığını ifade ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda, boşanmış kadınların çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorlukların hem maddi hem de sosyal-psikolojik boyutları olduğu görülmektedir. Bu zorlukların kadınların ve çocukların yaşam kalitesini düşürdüğü ve mutluluklarını engellediği söylenebilir.

Görüşmecilerin **“Çocuğunuzu yetiştirme noktasında ne gibi zorluklarla karşılaştınız? Sizi en fazla zorlayan şey nedir?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Hem istekler doğrultusunda hani çevrenin de etkisiyle isteklerde değişiyor. Yaşam standartları değişiyor. Özel okulun verdiği bir çevre var. Onun etkisiyle tabi ki ekonomik olarak tabi ki beni etkiliyor.” “ilk zamanlar gibi değil, büyüdükçe maddi anlamda zorlandığım durumlar, zamanlar oluyor.” “yetiştirme konusunda tabi ki sıkıntılar yaşıyorum. Kuşak çatışması yaşıyoruz en basiti. Babam sonuçta 70 yaşında bir adam, kızım sonuçta aynı evde yaşıyor. Babası daha serbest bir insan, dedemiz daha mutaassıp bir insan. Dolayısıyla yemesi, oturması, kalkmasıyla zorluk yaşıyoruz.” (K1)

“Hastalık süreci vardı. Yemesi içmesi hepsi özeldi. Çocukluğunda beri çyleydi. Bunları hem okul, hem bunları karşılamakta zorlandım. Ama bazı şeylerden feragat ederek onun daha kaliteli yaşamasını sağladım yani” (K2)

“Biz ayrıldığımızda çocuğum çok küçüktü. O yüzden onda anne baba kavramı yok. Anneanne, dede evinde büyüdük yani o yüzden ayrı yaşadığımızı anlamadı maalesef. Çünkü bir yaşındaydı. Ayrıca erkeklere inanılmaz düşkünlüğü var. Sokakta bir adam güldüğünde ona hemen gider sarılır, kucığına atlar falan. Temas kurma desem de o devam ediyor, zitlaşıyor. Bu dönemde ayrıca hırçın, inatçı ve empati kuramayan bir çocuk oldu.” (K6)

“Çocuklar hırçınlaşıyorlar. Bazen senin onlar için çırpındığını, fedakârlık yaptığını görmezden gelebiliyorlar.”(K10)

4.12. Boşanmış Kadınların Ebeveynliklerine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin boşandıktan sonra çocuklarına yönelik ebeveynliklerine ve bu süreçte çocuklarına yönelik tutumlarına ilişkin görüşlerini

belirleyebilmek için kadınlara “Ebeveynliğiniz hakkında neler düşünüyorsunuz? Ne olsaydı çocuğunuza daha fazla yeteceğinizi düşünürdünüz? Bu süreç içerisinde çocuğunuza karşı tutumunuz nasıl olmuştur?” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 16 ve Şekil 14’de verilmiştir:

Tablo 16: Görüşmecilerin ebeveynlik becerilerine ve çocuklarına yönelik tutumlarına ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Yaşam koşulları ve maddi zorluklar	K1, K3, K4, K7, K9	5
Ebeveyn-çocuk ilişkisi ve iletişimi	K2, K5, K6, K8, K10	5
Baba eksikliği	K4, K5, K9, K10	4
Eğitim düzeyi ve kariyer	K3, K7	2
Aile desteği	K1, K2, K5, K8	4

Şekil 14: Görüşmecilerin çocuk yetiştirme sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin bulgular

Şekil 14’de kadınların, tek başlarına çocuk yetiştirmenin maddi ve manevi zorluklarından bahsettikleri, bazılarının kendi evlerinde yaşamayı, daha iyi bir yaşam standardına sahip olmayı, çocuklarına daha fazla imkan sağlayabilmeyi isterken, bazılarının da mevcut durumla yetinmeye çalıştıkları; bazıları, çocuklarına sevgi ve özgürlük vererek arkadaş gibi yaklaştıklarını, bazıları ise otorite kurarak disiplinli bir tutum sergilediklerini, ergenlik dönemi gibi zorlu evrelerde çocuklarını anlamakta veya dinlemekte güçlük çektiklerini; üniversite mezunu olmanın veya çalışmanın kendilerine

ve çocuklarına daha fazla fayda sağlayacağını düşünürken, bazıları da mevcut eğitim düzeyleriyle veya çalışma durumlarıyla yetinebildiklerini ve anne-babalarının veya akrabalarının kendilerine maddi veya manevi destek verdiklerini veya çocuk bakımında yardımcı olduklarını söylerken, bazıları da aileleriyle kuşak çatışması yaşadıklarını veya onlara muhtaç olmadıklarını ifade ettikleri görülmektedir.

Görüşmecilerin **“Ebeveynliğiniz hakkında neler düşünüyorsunuz? Ne olsaydı çocuğunuza daha fazla yeteceğinizi düşünürdünüz? Bu süreç içerisinde çocuğunuza karşı tutumunuz nasıl olmuştur?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Ebeveynliğimi şöyle değerlendiriyorum ya tabi ki benimde hatalarım var bu konuda. Yaşam zorlukları içerisinde çocuğa çok fazla ilgi ve alaka gösteremiyorsun. çünkü hem babasın hem annesin. Hem maddi manevi her şeyini karşılamak zorundasın. Maneviyata gelince orada biraz böyle güçsüz kalıyorsun. Çünkü hem dışarıdasın hem içeridesin. Bunlarda böyle bir çelişme oldu ama sonra şöyle bir kaniya vardım: özgür bırakırsan sıfır hata yapabilir diye düşündüm ki öyle oldu” (K2)

“Valla kendi açımdan anneliğimi iyi değerlendiriyorum. Kimseye muhtaç ettirmedim, kendi çabamla. E tabi evde bazen oluyor, bazen olmuyor. Onu da evlatlarım yani normal karşıladı. Çocuklarım onlarda benimle beraber merdiven sildi, ev temizliğine gittiler. Onlarda zorluğu çekti ama niye? Ben onlar için, onlar benim için. Eşimin bana yardım etmesini isterdim. Nafaka vermesini isterdim, çocuklarım evlendiğinde yanında bulunmasını isterdim.” (K4)

“Oğlumu çok güzel sevdim yalnız fazla otorite oldum. Ama boş da bıraktım. Hep gözüm üzerinde oldu. İş yerine getirirdim onu. Sinemaya da giderdik, iş yerinde seyahatlere çıkınca hep oğlumla giderdik. Gezilere çıkardık, tatile giderdik. Her zaman dibimdeydi.” (K7)

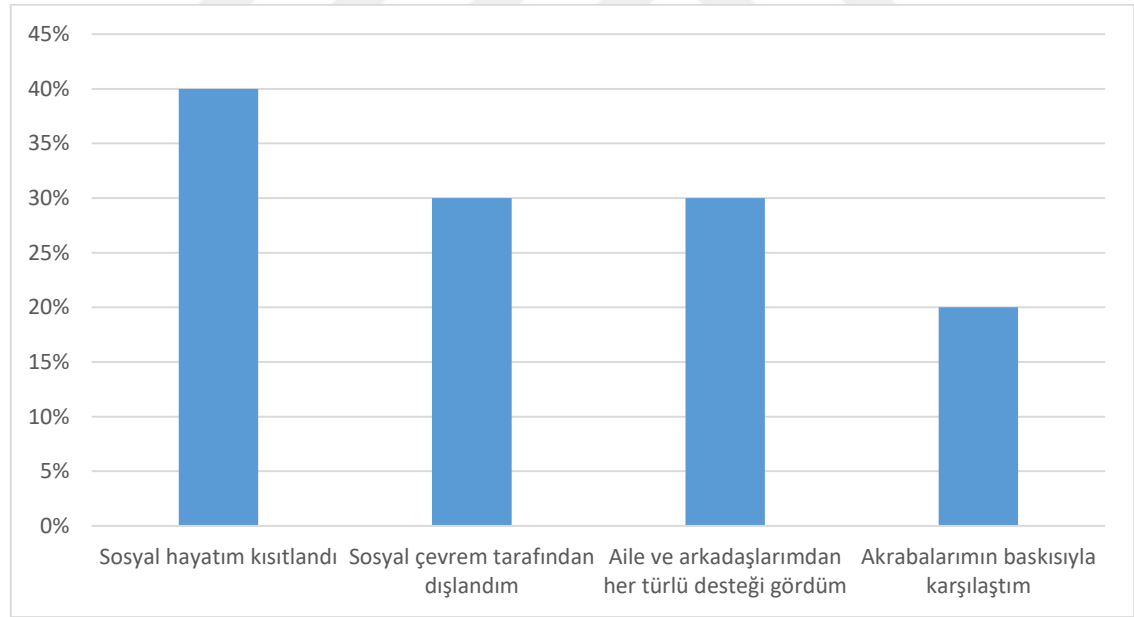
“tabi ki annenin ve babanın yeri çok çok ayrı. Hiçbir zaman anne, babanın görevini yapamıyor. O güveni sağlayamıyor. Çünkü baba faktörü farklı bir şey. Babayla kendilerini daha güçlü hissediyorlar. Bu eksiklikler oldu tabi ki. Ben ne yaparsam yapayım o babanın yerini tutmadı. Annenin en kralı dahi olsa o babanın yokluğunu dolduramadım. Çocuğuna yetemiyorsun....” (K9)

4.13. Boşanmış Kadınların Boşanma Sürecinin Sosyal Yaşantılarına Etkisine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin boşandıktan sonra sosyal yaşantılarının nasıl etkilendiğine ilişkin görüşlerini belirleyebilmek için kadınlara “**Boşanma durumunuz sosyal yaşantınızı nasıl etkiledi? Arkadaş, aile, iş veya akraba ortamlarından örnek vererek anlatır mısınız?**” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 17 ve Şekil 15’de verilmiştir:

Tablo 17: Görüşmecilerin boşanmanın sosyal hayatlarına etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Sosyal hayatım kısıtlandı	K1, K5, K9, K10	4
Sosyal çevrem tarafından dışlandım	K5, K6, K9	3
Aile ve arkadaşlarımdan her türlü desteği gördüm	K2, K3, K4	3
Akrabalarımın baskısıyla karşılaştım	K5, K8	2

Şekil 15: Görüşmecilerin boşanmanın sosyal hayatlarına etkisine yönelik görüşlerine ilişkin bulgular

Şekil 15’de bazı kadınların boşanmadan sonra sosyal hayatlarının kısıtlandığını, arkadaş ve iş ortamlarından uzaklaştıklarını veya tek başlarına dışarı çıkamadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Bazı kadınlar ise toplum tarafından dışlandıklarını, özellikle işverenlerin kendilerine farklı gözle baktıklarını veya komşuların dedikodu yaptıklarını

belirtmişlerdir. Buna karşılık, bazı kadınlar da aile ve arkadaş çevrelerinden destek gördüklerini, boşanmadan sonra daha fazla ortama girdiklerini veya kendilerine güvendiklerini söylemişlerdir. Ayrıca, bir kadın da boşanmadan sonra resmi işlemlerle uğraşmanın zorluğundan bahsetmiştir. Bu sonuçlar, boşanmanın kadınların sosyal yaşantısını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebileceğini, ancak bu etkinin kişiye ve çevreye göre değişebileceğini göstermektedir.

Görüşmecilerin **“Boşanma durumunuz sosyal yaşantınızı nasıl etkiledi? Arkadaş, aile, iş veya akraba ortamlarından örnek vererek anlatır mısınız?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Tabi ki sosyal hayatım tamamen ortadan kalkmasa da saatine göre bile çok büyük sıkıntılar yaşıyorum. Belirli bir saatte dışarıda olamamam, geç saatlerde dışarıda kalamamam, başka bir erkek ya da kuzenim bile olsa onun arabasıyla eve kadar gelememem. Bir kız arkadaşım olsa dahi o araçla evin önüne gelmemi istemiyor. Bu benim için kesinlikle sosyal yaşantımı derinden etkiliyor. Hani iş arkadaş ortamlarını zaten artık eledim diyebilirim. Bir toplantı olursa belki çok nadir arkadaşlarımla kahve içmişliğim var. Belki gidip geldiğim birkaç ev ortamım var. Çok fazla sosyal hayatım kalmadı açıkçası.” (K1)

“Herhangi bir dışlanmaya maruz kalmadım” (K3)

“Toplum tarafından ister istemez dışlanmışlığa maruz kalıyorsun. Çünkü Elazığ gibi kısıtlı bir toplumda yaşıyorsunuz hani evinize abiniz bile gelse farklı anlaşılabilir. Tanıyan var, tanımayan var. Bunun zorluğunu yaşadım ama güçlü olarak ayakta kalmak, kendi kendine terapi etmek yetiyor.” (K5)

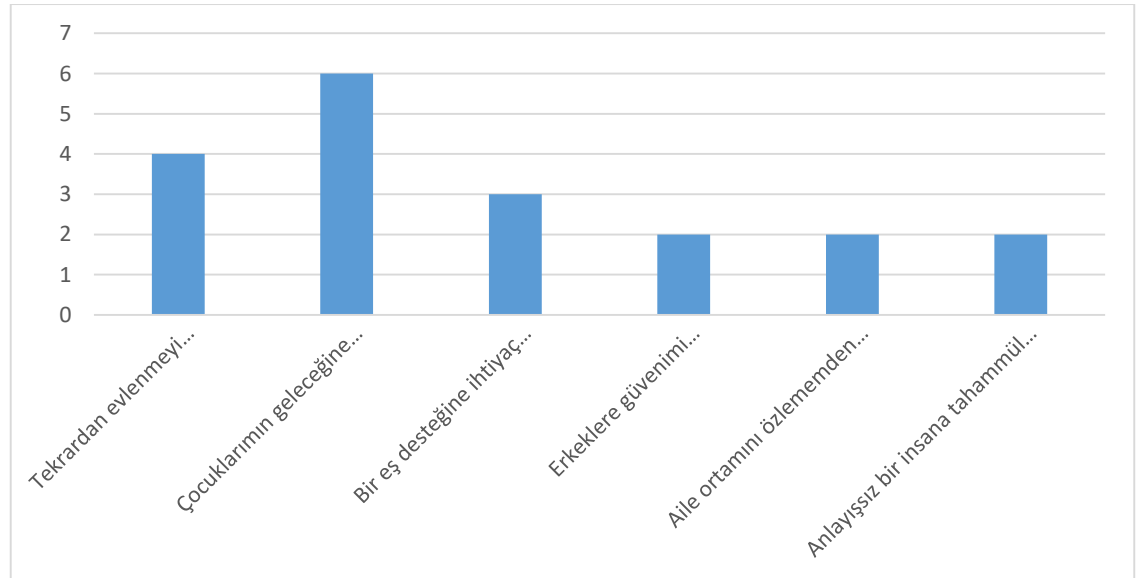
“Her yere tek başınıza tek bayan olarak gidemiyorsunuz. Çarşıya, pazara gidersiniz de bir dostunuza bir aile olmuyor. Mesela dün yağmur yağıyordu. Camımdan acaba su girdi mi dedim komşuma acaba. Konuştuk biraz akşam bana çaya gel dedi. eve geldikten sonra yemeğimi yedim, çaya gideceğim. Sonra ailesi vardı belki oğlu, gelini beraberlerdi. Sonra aradı niye gelmiyorsun dedi. valla siz ailecek çocuğun gelinin ben rahatsız etmek istemiyorum, gelemeyeceğim dedim. Hemen ne oldu söz versem de o ortama giremiyorum. Rahatsızlık vermek istemiyorum. Eşim yok niçin ben oraya gideyim? Soyutluyorsun kendini.” (K9)

4.14. Boşanmış Kadınların Tekrardan Evlenmeyi Düşünme Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşmecilerin tekrardan evlenmeyi düşünme durumlarını belirleyebilmek için kadınlara “Tekrardan evlenmeyi düşünür müsünüz? Geleceğe yönelik istekleriniz, düşünceleriniz nelerdir?” sorusu yönlendirilmiş ve ulaşılan cevaplara ilişkin oluşturulan temalar ve frekans özellikleri Tablo 18 ve Şekil 16’da verilmiştir:

Tablo 18: Görüşmecilerin yeniden evlenmeyi düşünme durumlarına ilişkin bulgular

Tema	Görüşmeciler	Frekans
Tekrardan evlenmeyi düşünüyorum	K1, K2, K6, K10	4
Çocuklarımla geleceğine kendimi adadım, yeniden evlenmeyi düşünmüyorum	K1, K2, K3, K4, K5, K8	6
Bir eş desteğine ihtiyaç duyduğum için yeniden evlenmeyi düşünüyorum	K2, K7, K10	3
Erkeklerle güvenimi kaybettiğimden dolayı evlenmeyi düşünmüyorum	K1, K6	2
Aile ortamını özlememden dolayı evlenmeyi düşünüyorum	K1, K9	2
Anlayışsız bir insana tahammül edemeyeceğimden yeniden evlenmeyi düşünmüyorum	K7, K9	2

Şekil 16: Görüşmecilerin yeniden evlenmeyi düşünme durumlarına ilişkin bulgular

Şekil 16’da boşanmış kadınların tekrar evlenme konusunda nasıl düşündüklerine ve geleceğe yönelik neler istediklerine dair farklı görüşler sundukları görülmektedir. Bazı

kadınlar tekrar evlenmeyi düşündüklerini, ancak güven kaybı ve korku yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bazı kadınlar ise tekrar evlenmeyi kesinlikle istemediklerini, erkeklere tahammül edemediklerini veya yalnız kalmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık, bazı kadınlar da tekrar evlenmeyi şartlara bağlı olarak değerlendirdiklerini, yalnızlık ve destek ihtiyacı duyduklarını veya aile ortamı özlediklerini söylemişlerdir. Ayrıca, hemen hemen tüm kadınlar çocuklarının geleceğine önem verdiklerini, onların iyi bir eğitim almasını ve mutlu olmasını istediklerini vurgulamışlardır. Bu sonuçlar, boşanmış kadınların tekrar evlenme konusunda farklı beklenti ve tutumlar sergilediklerini, ancak çocuklarının geleceği konusunda ortak bir kaygı taşıdıklarını göstermektedir.

Görüşmecilerin **“Tekrardan evlenmeyi düşünür müsünüz? Geleceğe yönelik istekleriniz, düşünceleriniz nelerdir?”** sorusuna yönelik verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Hayır evlenmeyi düşünmem. Hedeflerim küçük kız inşallah başarılı bir şekilde üniversite kazanıp, güzel yerlere gelip, güzel kariyerler yapmaları. İyi insanlarla gelecekte karşılaşmaları, iyi bir evlilik yapmaları, beni yormamaları. Bütün hedefim bu annelerin başka ne isteği olacak ki.” (K3)

“İyi bir hayat arkadaşı olsun herkes ister ama hiç düşünmedim bunu. Tek de olsam çift de olsam sıkıntı yok. Bunu hiç düşünmedim. Çocuğumun tabi ki öncelikle geleceğini sağlamak, iyi bir üniversiteyi kazanması, iyi bir mesleğe atanması şu an benim önceliğim bunlar.” (K5)

“Hayır kesinlikle düşünmüyorum. İnsanlar beni sıkacaklar. Hatta kardeşim bile bir şey dediğinde ona bile dayanamıyorum. Tahammül edemiyorum. Erkeğe tahammül edemiyorum. Güzel yaşamak, huzurlu yaşamak. Allah dinden imandan ayırmasın.” “çocuğumun evlenmesini istemiyorum, babası gibi kıskanç çünkü.” (K7)

“Düşünmedim evliliği. Özellikle ben hiç düşünmüyordum sadece hasta olduğumda çok yalnız kaldım. Çok yalnız kaldım. Eski eşimde destek olmadı. O an dedim ki yalnızlık Allah’a mahsus diyorsun. Destek bekliyorsun. Ben yalnız kalınca o an düşündüm. Açıkçası her şeye sahibim çok şükür. İleriye dönük çocuklarımla ilgili beklentilerim var. Evlatlarımla alakalı. Yani onların iyi yerlere gelmesi, üniversiteyi bitirip iyi yerlerde çalışması. Sağlıklı güzel evlilikler yapmaları, sağlıklı torunlarım olsun. Onları seveyim.” (K10)

5. TARTIŞMA

Nitel yöntem ile gerçekleştirilen bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu vasıtasıyla elde edilen boşanma sonrası kadınların psiko-sosyal durumları, ebeveynlik etkinlikleri ve kadınların boşanma sonrası diğer düşüncelerine ait veriler elde edilmiştir. Tartışma kısmında ise bu veriler doğrultusunda literatürdeki gerçeklerin tartışmaları hakkında bir analiz ve karşılaştırma yapılmaktadır.

Bu çalışmada görüşülen boşanmış kadınların yaş ortalaması 49,2'dir. Ancak son dönem verileri gösteriyor ki bu yaş ortalaması gün geçtikçe düşmektedir. Tek ebeveynli ailelerin %90'ının kadın olduğu, bu ailelerdeki ebeveynlerin de giderek gençleşme eğiliminde olduğu görülmektedir (AÇSHB Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019: 58).

Araştırmada boşanmış kadınların büyük bir çoğunluğunun boşanma sonrası süreçte hane geçimini kendilerinin sağladığını, bir kısmının da anne-baba-kardeş gibi aile bireyleriyle ortaklaşa sağladıklarını ifade ettikleri belirlenmiştir. Bu bulgu, boşanmış kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanma ve ailelerine bakma konusunda sorumluluk üstlendiklerini göstermektedir. Boşanmış kadınların hane geçimini sağlamaları, hem toplumsal cinsiyet rollerinin değişimi hem de boşanmanın ekonomik etkileri açısından önemli bir konudur. Araştırmada ulaşılan bu bulgu literatürde yer alan araştırmalarda ulaşılan bulgularla benzerlik göstermektedir. Çiçek (2014) araştırmasında Denizli'de yaşayan boşanmış kadınların boşanma süreci sonrasında hane halkı geçimini sağlayabilmek için çalıştıklarını ve hane geçimini üstlendiklerini belirlemiştir.

Katılımcıların büyük bölümü, boşanma sonrasında karşılaştıkları zorluklar arasında ekonomik problemlerin ön plana çıktığını ifade etmiştir. Ekonomik problemler, kadınların sosyal, siyasal ve kültürel yaşamlarını da etkileyerek çeşitli değişimlere yol açmıştır. Kadınların ekonomik sorunlarının en sık dile getirilen sorun olması, Arıcan (2019)'ın çalışmasıyla da uyumludur. Arıcan'ın çalışmasında, tek ebeveynli ailelerin çoğunun geçim zorluğu yaşadığı ve devletin sunduğu sosyal ve ekonomik destek hizmetlerinden faydalandığı belirtilmiştir. Ayrıca kadınlar, ekonomik sorunlarının daha çok boşanmanın ilk dönemlerinde yoğunlaştığını, zaman içinde bu sorunların azaldığını ve daha rahat bir yaşama geçtiklerini söylemiştir. Boylu (2014)'nın çalışması da benzer

sonuçlar göstermekte olup, annelerin ekonomik zorluklarının genellikle boşanma sonrasının ilk evrelerinde ortaya çıktığı görülmektedir

Araştırmada sosyal hizmetlerden ve belediyelerden destek alan katılımcılar, bu desteklerin evin geçimine katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Arıcan (2019: 71)’ın çalışmasına göre, tek ebeveynli ailelerin kadın olduğu durumlarda, devletten sağlanan hizmet ve yardımların geçici fakat kolay ulaşılabilir olduğu ve kendileri ve aileleri için yararlı olduğu ifade edilmiştir. Tek ebeveynli ailelerde kadınlara verilen ekonomik desteklerin daha büyük önem taşıdığı görülmektedir. Araştırmanın başka bir bulgusu ise, katılımcıların büyük bir kısmının ekonomik yardım almadığı veya istemediğidir. Bu bulgu, Akın (2023)’ın çalışmasıyla da tutarlıdır. Akın (2023), kadınların boşanma süreci sonrasında ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kaldıklarını, kadınların bir bölümünün maddi sıkıntılarla mücadele sürecinde kurum ve kuruluşlara maddi destek için başvurduklarını, ancak buna rağmen kadınların büyük bir bölümünün çalışarak maddi gelir elde etmeye çalıştıklarını belirlemiştir.

Boşanmış kadınların geleceğe yönelik beklenti ve amaçlarının çocuklarıyla ilgili olduğu araştırmada vurgulanmıştır. Yaş faktörünün bu konuda etkili olduğu görülmektedir. Yaşlı katılımcılar çocuklarının mutluluğunu ve başarısını ön planda tutarken, geç katılımcılar duygusal ve maddi ihtiyaçlarını ne çıkarmaktadır. Bu bulgu literatürdeki diğer çalışmalarla da uyumludur. Örneğin, “Boşanmış Kadınların Yaşam ykleri ve Yoksullukla Başetme Biçimleri” başlıklı bir çalışmada, kadınların kendi hayallerini çocuklarına aktardıkları, boşandıkları eşlerinin bağımlılık sorunları olduğu, boşanma sonrası yoksulluk içinde kaldıkları ancak boşanmanın doğru bir karar olduğunu düşündükleri belirtilmiştir (amur Duyan et al., 2007). Ayrıca, boşanmış kadınların gelecekte ev sahibi olma isteği de bu çalışmayla paralellik göstermektedir.

Boşanma sonrası kadınların karşılaştığı zorluklar araştırmada belirtilmiştir. Kadınlar kaygı, öfke, çaresizlik, zgven kaybı, çocukların bakımı ve geleceği, maddi sorunlar ve toplumsal baskı gibi sorunlarla mücadele etmektedir. Gedik (2019) araştırmasında Kadınların boşanma süreci sonrasında sosyo-kültürel, ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını; Yozgat’taki boşanmış kadınların hukuki haklarını koruma noktasında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını; nafaka alamama sorunları nedeniyle ekonomik sıkıntılar, psikolojik problemler, çaresizlik, zgven kaybı, öfke ve ocuk bakımı gibi konularda zorluklar yaşadıklarını belirlemiştir. Benzer şekilde, Boztilki

(2022: 252) yalnız annelerin sağlık problemlerinin evli annelere göre daha fazla olduğunu ve bunun stres, yetememe duygusu, özgüven eksikliğine bağlı olduğunu ve sosyal destek ağlarının bu durumda önemli olduğunu belirtmiştir.

Çalışmada, boşanmış kadınların çocuklarıyla ve geçimleriyle ilgili kaygı duydukları ortaya çıkmıştır. Bu kaygıların hem bireysel hem de çevresel faktörlerle bağlantılı olduğu düşünülebilir. Zira insanlar yaşamlarını etkileyen çok sayıda sisteme bağlıdır. Bireysel düzeyde belirsizlik, çevresel düzeyde toplum baskısı kaygının başlıca nedenlerindendir. Bu konuda yapılmış bir başka çalışmada, boşanmış annelerin evli annelere göre depresyon, uyku problemleri, ağlama eğilimleri gibi sorunlarla daha fazla mücadele ettiği belirtilmiştir. Bu sorunların sadece eşin varlığıyla değil, geçim ve çocuklarla ilgili kaygılarla da ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Afyonoğlu ve ark., 2021: 88).

Boşanma sonrasında annelerin çocuklarıyla olan ilişkileri, çocukların cinsiyeti, yaşadıkları ebeveyn, ebeveyn tutumu gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bazı anneler, boşanmadan önceki gibi çocuklarıyla iletişim kurduklarını veya çocuklarının kendilerine daha yakınlaştıklarını belirtmişlerdir. Ancak bazı anneler de, çocuklarıyla uygun bir ebeveynlik rolü oluşturamadıklarını veya çocukların diğer ebeveyne duydukları özlem nedeniyle kendilerini suçladıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, bir anne oğluna ergenlik döneminde cinsellik konusunda bilgi vermek zorunda kalmıştır. Bu durum, boşanma sonrasında ebeveynlik rollerinin dengesiz dağıldığını veya eksik kaldığını göstermektedir. Çocuğun psikososyal durumu, bu rollerin ne kadar uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Boşanmış ailedeki çocukların aile aidiyeti duygusu da, bu faktörlerden etkilenmektedir. Avşar (2019), yaptığı araştırmada, boşanmış ailedeki çocukların aile aidiyetinin; aile yapısı, ebeveyn tutumu ve birlikte yaşadıkları ebeveyne göre farklılık gösterdiğini bulmuştur. Çocuğun sorunlarını rahatça paylaşabilmesi de, aile aidiyetini etkileyen önemli bir unsurdur.

Boşanmış kadınların sosyal yaşamlarında karşılaştıkları zorluklardan biri de, yeni medeni durumlarını çevrelerine açıklamak veya gizlemek arasında kalmalarıdır. Bazı kadınlar, boşanmış olmalarının toplum tarafından olumsuz yargılanmasından veya cinsiyetçi beklentilere maruz kalmaktan korktukları için, iş yerlerinde veya arkadaş çevrelerinde boşanmış olduklarını söylemekten kaçınmaktadırlar. Bu veriler, toplumun cinsiyet rollerine ilişkin anlayışının, boşanmış kadınların sosyal ilişkilerini nasıl etkilediğini göstermektedir. Kucur ve Kelebek (2021: 256)' in yaptıkları bir araştırmada

da, boşanmış kadınların yeni medeni durumlarını saklama eğiliminde olduklarını ve bu konuda soru sorulmasından rahatsız olduklarını ortaya koymuşlardır.

Boşanmış kadınların erkeklerle olan ilişkileri, boşanma sonrası yaşadıkları sosyal ve kültürel baskılar nedeniyle değişmektedir. Bazı kadınlar, boşanmış olmanın getirdiği damgalamadan veya erkeklerin tacizinden kaçınmak için, erkeklerle görünmekten veya vakit geçirmekten kaçınmaktadırlar. Kadınlar, kendilerini süslememekte, etek boyuna dikkat etmekte, hemcinsleriyle sosyalleşmekte ve erkeklerle sadece zorunlu durumlarda iletişim kurmaktadırlar. Kadınlar, flört etme gibi durumlarda da bunu gizli tutmakta ve toplumun yargısından korunmaya çalışmaktadırlar. Bu bulgular, kadınların boşanmayı erkeklerden farklı bir şekilde yaşadıklarını ve toplumun cinsiyet normlarına uyum sağlamak zorunda kaldıklarını göstermektedir (Sarpkaya, 2013: 38).

Boşanmış kadınların problemlerle mücadele stratejilerinde dinin önemli bir yeri vardır. Bu çalışmada, katılımcılara boşanma sonrası dinin rolü ve Allah ile olan ilişkileri hakkında sorular sorulmuştur. Kadınların hepsi, boşanma sonrası Allah ile olan bağlarının güçlendiğini, Kuran okuma, tesbih çekme, dua etme gibi dini uygulamaları bir rahatlama yöntemi olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Kadınlar, güven duygusunu sağlamak için yaratıcıya ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Baynal (2018:263)'ın yaptığı bir araştırmada da, boşanmış kadınların dua, tevekkül, dini sohbet ve ibadet gibi dini baş etme yöntemlerine başvurdukları görülmüştür.

Boşanmış annelerin sosyal güven duygusu, farklı sosyal gruplara göre değişiklik gösterebilir. Boztilki (2022)'nin yaptığı bir çalışmada, tek ebeveynli ailelerde annelerin sağlık çalışanlarına, sosyal hizmet çalışanlarına, güvenlik güçlerine ve ailelerine en çok güven duydukları ortaya çıkmıştır. Ancak bizim yaptığımız çalışmada, annelerin sosyal desteği daha çok aile, arkadaş ve komşu gibi yakın çevrelerinden aldıkları ve sadece bir annenin sosyal hizmetlerden yararlandığı görülmüştür.

Kadınlar genellikle boşanma kararını çocuklarına bireysel olarak açıklama eğilimindedir veya bazı durumlarda tüm aile üyelerinin katılımıyla bir toplantı düzenleyerek bu kararı duyururlar. Aral ve Sağlam'ın (2012) araştırmasına göre, katılımcı çocukların %42,5'i ebeveynlerinin boşanma kararını annelerinden duyarken, %22,5'i bu haberi doğrudan kendi ebeveynlerinden öğrenmiştir. Boşanma sürecinde ve sonrasında, genellikle çocuk ve anne arasındaki ilişki, annenin yanında şekillenir. Ayrıca, çocuğun

yaşadığı önemli olayların genellikle ilk olarak annesiyle paylaşılması, çocuk için önem taşımaktadır.

Velayeti üstlenen ebeveyn, çocuğuyla sürekli bir arada olmanın ve çocuğunun kontrolünü önceki düzeyde sürdürmenin sağladığı güveni yaşamaktadır; ancak aynı zamanda, ekonomik ve ailevi baskılarla başa çıkmak durumunda olan bu annelerin karşılaştığı zorluklar da göz ardı edilemez (Aktaş, 2011). Bu çalışmada, tüm annelerin çocukları üzerinde velayet haklarına sahip oldukları belirtilmiş olup, bu durum annelerin ev içi ve ev dışı kuralları belirleme ile otorite oluşturma konusunda çeşitli sorumlulukları olduğu bulgular kısmında vurgulanmıştır. Ancak, araştırmaya katılan kadınların, aileleri tarafından baskıya maruz kalmadıkları, ancak toplumda boşanmış kadınlara dair farklı inançların bulunduğu ortaya çıkmıştır. Boşanmış annelerin, tek başına çocuklarıyla yaşaması veya 'baba evine' geri dönmesinin, kadının otoritesini azaltmanın yanı sıra ebeveyn-çocuk ilişkisini dış müdahalelere açık hale getirdiği görülmüştür.

Araştırmada boşanmış anneler, boşanma sonrasında babaların çocuklarla iletişimine engel olmadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak, baba-çocuk ilişkisinin boşanma sonrasında düzensiz ve yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, başka bir çalışmada da desteklenmiştir. Bu çalışmada, boşanma sürecinde ve sonrasında velayet hakkı verilmeyen ebeveynin -genellikle babanın- çocukla olan iletişiminin hem sayısal hem de kalitatif olarak azaldığı ve zayıfladığı belirtilmiştir (Öngider, 2013).

Tek ebeveynli ailelerde yetişen çocukların, çift ebeveynli ailelerde yetişen çocuklara göre bazı kişilik özellikleri ve yaşam becerileri açısından farklılıklar gösterdikleri bilinmektedir. Bu çalışmada, katılımcılardan birinin tek ebeveynli ailede büyüyen çocuğunun, diğer çocuklara kıyasla daha olgun ve akılcı düşündüğünü belirttiği aktarılmaktadır. Bedel ve Işık (2015: 79) tarafından yapılan bir araştırmada da, tek ebeveynli ve çift ebeveynli ailelerden gelen çocukların verdiği yanıtlar karşılaştırılmış ve tek ebeveynli ailelerden gelen çocukların, problem çözme süreçlerinde daha yapıcı davrandıkları ve ısrarcı ve sabırlı oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte, yaşam doyumu, olumsuzluklara karşı tutum ve kendine güven gibi konularda, çift ebeveynli ailelerden gelen çocukların daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Bu sonuçlar, bireylerin yaşadıkları krizlere karşı direnç gösterme yeteneklerinin, yaşamın farklı evrelerinde değişebildiğini göstermektedir.

Boşanma sonrası annelerin, çocuklarıyla olan ilişkilerinde bazı değişimler yaşadıkları belirtilmektedir. Bu çalışmada, annelerin, çocuklarının davranışlarına karşı daha anlayışlı, bağlı ve hoşgörülü oldukları ifade edilmektedir. Benzer şekilde, başka bir araştırmada da, tek ebeveynli ailelerde anne olan kadınların, çocuklarına daha merhametli, şefkatli ve düşkün davrandıkları bulunmuştur. Bu durumun nedenleri olarak, annelerin, çocuklarını yeterince görememe, onlarla vakit geçirememesi, bakımlarını sağlayamama ve onları kaybetme gibi endişe ve kaygılar yaşamaları gösterilmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2011: 103).

Boşanma sonrası kadınların, çocuklarının kendilerine destek olduğunu düşündükleri görülmektedir. Ancak, bu çalışmada, katılımcılardan sadece biri, çocuklarının hem maddi hem de manevi açıdan kendilerine yük olduğunu ifade etmiştir. Çocuğun annenin psikolojik durumu üzerindeki etkisi, annenin yaşadığı stres ve kaygıyla ilgilidir. Bu bulgulara uygun olarak, başka bir araştırmada da, kadınların çocuk sahibi olmalarının ekonomik zorluklara yol açsa da, duygusal/ruhsal açıdan çocuksuz kadınlara göre daha az sorun yaşadıkları belirlenmiştir (Aktaş, 2011).

Boşanma sonucunda kadınların, aileleriyle olan ilişkileri, yaşadıkları yer, iş ve sosyal hayatları gibi pek çok alanda değişiklikler yaşadıkları görülmektedir. Toplumsal ve bireysel düzeyde oluşan boşanmış kadın imgesi, kadınların kendilerini savunma ve koruma konusunda dikkatli olmalarına neden olmaktadır. Uzunkaya Seçen (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, boşanmış kadınların çoğunun ailelerinden hem maddi hem de manevi destek gördükleri, ancak boşanma sonrası toplumda damgalanma, güven kaybı, erkeklerin beklentileri, yalnızlık ve çekingenlik gibi sorunlarla karşılaştıkları belirtilmektedir.

Boşanma sonrası kadınların aile desteğinin önemli bir faktör olduğu birçok çalışmada ortaya konmuştur. Kadınların boşanma kararlarını aileleriyle paylaştıkları ve ailelerinin bu karara saygılı davrandıkları gözlenmiştir. Toplumsal değişimlerin boşanmaya bakış açısını da etkilediği düşünülebilir. Sucu (2007)'nin yaptığı bir araştırmada, boşanmış kadınların %66'sının ailelerinin yanında oldukları ve onlara anlayış gösterdikleri belirlenmiştir. Bu çalışma, boşanma sonrası kadınların aile desteğinin yaygın olduğunu gösteren diğer çalışmalarla uyumludur.

Boşanmış kadınların boşanma sürecindeki duygusal değişimleri bu çalışmanın önemli bulgularından biridir. Kadınlar, boşanmanın ilk zamanlarına göre daha sonraki

zamanlarda duygusal durumlarının iyileştiğini ifade etmişlerdir. Bu bulgu, başka bir çalışmada da desteklenmektedir. Bu çalışmada, boşanan bireylerin boşanmanın farklı evrelerinde farklı değerlendirmeler yaptıkları belirtilmiştir. Boşanmanın başlangıcında uyum sorunları ve olumsuz duygular yaşayan bireyler, zamanla olumlu yönleri görmeye ve pozitif duygular hissetmeye başlamışlardır (Ceylan Dolanbay, 2022).

Boşanma deneyimi yaşayan kadınların bir bölümü, duygusal bağ kurma ve yeniden evlenme konusunda isteksiz olduklarını belirtmişlerdir. Kadınların yaşadıkları olumsuzluklar, gelecek planlarını ve yaşam kalitelerini etkilemektedir. Bu çalışmanın bu bulgusu, başka bir çalışmayla da paralellik göstermektedir. Bu çalışmada, boşanmış ailelerden gelen kadınların, tam ailelerden gelen kadınlara göre, duygusal ilişkilerinde daha fazla güvensizlik ve tatminsizlik yaşadıkları ortaya konmuştur (Fagan ve Churchill, 2012).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kadınların boşanma sonrası deneyimlediği psikolojik, ekonomik, sosyal, hukuki sorunlarını değerlendirmek ve kadınların beraberindeki çocuklarıyla etkileşimlerini görebilmek adına öz ebeveynlik değerlendirmeleri incelenmiştir.

Boşanmış kadınların boşanma sonrası yaşamlarına ilişkin deneyimleri, duyguları, sorunları ve beklentilerini inceleyen bu araştırma, boşanmanın kadınların yaşamlarını farklı yönlerden etkilediğini ve bunlara farklı tepkiler gösterdiklerini ortaya koymuştur. Araştırmada, boşanmış kadınların ekonomik durumları, sosyal ilişkileri, psikolojik durumları ve ailevi sorumlulukları boşanma sonrası değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu değişikliklerin bazıları olumlu, bazıları ise olumsuz yönde olmuştur. Boşanmış kadınların bu değişikliklere uyum sağlamak için farklı kaynaklara ve desteklere başvurdukları görülmüştür.

Boşanmış kadınların ekonomik durumları boşanma sonrası en çok etkilenen alanlardan biri olmuştur. Boşanmış kadınların büyük bir bölümünün bulundukları hanenin geçimini tamamen kendilerinin sağladığı, bir kısmının ise aile bireyleriyle ortaklaşa sağladıkları veya hiç katkıda bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, boşanmış kadınların ekonomik bağımsızlık ve sorumluluk düzeylerinin farklılık gösterdiğini göstermektedir. Boşanmış kadınların büyük çoğunluğunun boşanma sonrası eski eşlerinden nafaka alamadıklarını, kira veya fatura ödemekte güçlük çektiklerini veya çalışma şartlarının ağır olduğunu belirtmiştir. Bu durum kadınların hem kendilerinin hem de çocuklarının geçimini sağlamakta zorlanmalarına neden olmuştur. Araştırmada bazı kadınların çalışma hayatına atılarak veya devlet memuru olarak ekonomik sıkıntılarını aşmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların bazıları ise bankalardan veya sosyal hizmetlerden yardım aldıklarını ifade etmiştir. Bu durum kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için farklı kaynaklara başvurdukları sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Boşanmış kadınların sosyal ilişkileri boşanma sonrası önemli ölçüde değişmiştir. Boşanmış kadınların büyük çoğunluğu boşanma sonrası sosyal alanda kısıtlamalar yaşadıklarını, ailelerinin tutucu olduğunu, insanların bakış açısının rahatsız edici olduğunu veya tek başına bir yere gitmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Bu durum kadınların hem toplumsal baskı hem de kendi içsel çekinceleri nedeniyle sosyal hayattan uzaklaştıkları veya sınırlı bir sosyal çevreye sahip oldukları sonucunu ortaya

koymaktadır. Kadınların bazıları çalışma ortamlarında veya arkadaş çevrelerinde sosyalleşebildikleri görülmüştür. Bu durum kadınların sosyal destek arayışlarının devam ettiğini göstermektedir. Kadınların tekrar evlenme istekleri veya engelleri de sosyal ilişkilerini etkileyen bir faktör olmuştur. Kadınların çoğu tekrar evlenmek istemediklerini veya evlenmenin kendilerine bir şey katmayacağını düşündüklerini ifade etmiştir. Kadınların bazıları ise tekrar evlenmek istediklerini ancak ailelerinin buna karşı çıktığını veya uygun bir eş bulamadıklarını söylemiştir. Bu durum kadınların sosyal hayatlarında yeni bir ilişki kurmaya karşı farklı tutumlar geliştirdikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

Boşanmış kadınların psikolojik durumları boşanma sonrası farklı şekillerde etkilenmiştir. Boşanmış kadınların yarısından fazlası boşanma sonrasında mutlu, özgür veya özgüvenli hissettiklerini belirtmiştir. Bu kadınlar boşanmanın kendilerine yeni bir hayat şansı verdiğini, eski eşlerinden kurtulduklarını veya kendilerini daha iyi tanıdıklarını söylemiştir. Bu durum boşanmanın kadınların psikolojik durumlarını olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Kadınların dörtte biri ise maddi zorluklar ve kaygılar yaşadıklarını ancak bunların zamanla azaldığını veya bittiğini söylemiştir. Bu kadınlar boşanmanın kendilerine zorluklar getirdiğini ancak bunların üstesinden geldiklerini veya geleceklerini ifade etmiştir. Bu durum boşanmanın kadınların psikolojik durumlarını olumsuz yönde etkilediğini ancak bunun geçici olduğunu göstermektedir. Kadınların sadece ikisi ise psikolojik sıkıntı veya değişken duygular yaşadıklarını dile getirmiştir. Bu kadınlar boşanmanın kendilerine travma yaşattığını, depresyon veya anksiyete gibi rahatsızlıklara neden olduğunu veya duygusal olarak kararsız olduklarını söylemiştir. Bu durum boşanmanın kadınların psikolojik durumlarını kalıcı olarak olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermektedir.

Boşanmış kadınların ailevi sorumlulukları boşanma sonrası artmıştır. Boşanmış kadınların çoğu boşanma sonrası çocuklarının psikolojik sorunlarıyla ilgilendiklerini, onlara hem anne hem baba olmaya çalıştıklarını veya onlara daha fazla zaman ayırmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bu durum kadınların tek ebeveyn olarak çocuklarına karşı daha fazla sorumluluk hissettiklerini göstermektedir. Kadınların bazıları çocuklarıyla iletişim kurmakta zorlandıklarını, onlara yeterince destek olamadıklarını veya onları ihmal ettiklerini söylemiştir. Bu durum kadınların tek ebeveyn olarak çocuklarıyla aralarında sorunlar yaşayabileceklerini göstermektedir. Kadınların haber verme ve izin alma zorluğu yaşadıkları veya yer değiştirdikleri de ailevi sorumluluklarıyla ilgili bir başka boyut olmuştur. Kadınların bazıları boşanma sonrası ailelerinin kendilerine müdahale

ettiklerini, onlara hesap vermek zorunda kaldıklarını veya onlardan izin almak zorunda olduklarını söylemiştir. Kadınların bazıları ise boşanma sonrası yer değiştirdiklerini, çocuklarının okullarının değiştiğini veya akrabalarından uzaklaştıklarını ifade etmiştir. Bu durum kadınların ailevi ilişkilerinde değişimler yaşadıklarını göstermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ve yerli, yabancı literatür taramalarından sağlanmış olan bilgiler ışığında boşanma sürecine ve sonrasına ilişkin ayrıca boşanmış kadın ve aileler hakkında sunulacak öneriler şu şekilde olacaktır:

- Kişilere evlilik öncesi, sırası ve sonrası kolay ulaşılabilecek ve ücretsiz olacak biçimde danışmanlık hizmeti verilmelidir.
- Ailelerin etkili problem çözme ve iletişim kurmaları noktasında arabulucu ve birleştirici mekanizmaların varlığı olmalıdır.
- Boşanmanın ardından kadınların kök ailelerinin evine döndükleri ya da yine aileleriyle yakın temasta oldukları bu çalışmada gözlemlenmektedir. Bu noktada kişilerin yaşayabilecekleri sorun alanlarının önceden tahmin edilmesi hem kişiler açısından hem de beraberindeki aileleri açısından önem arz etmektedir. Boşanma sonrası çiftlerin kök aileleri ve çevrelerindeki yakın temas kuracakları kişilere de boşanma sonrası süreç hakkında bilgiler verilmelidir.
- Boşanma fikri edinen çiftlerin başvurabilecekleri, kendileri ve varsa çocukları için terapi, danışmanlık hizmeti alabilecekleri her mahallede olması mümkün sosyal hizmet istasyonları kurulmalıdır. Bu danışmanlık hizmetini almayı kabul eden kişilerin düzenli takipleri yapılmalıdır.
- Kamu veya özel sektör fark etmeksizin iş yaşamında kadının medeni haline göre muamele görmesinin önüne geçilmelidir. Kişiler mesleki anlamda medeni durumlarına göre değil, iş yaşamındaki becerilerine göre değerlendirilmelidir.
- Boşanma sonrası kadınların muhtaçlık durumlarının tespit edilip, nafaka veya tazminat almaları önündeki hukuki engellerin kaldırılması önemlidir. Eski eşten hukuki, maddi taleplerin katı şekil şartlarıyla alınmasının önüne geçilmesi gerekmektedir.
- Bu çalışmadaki katılımcıların cevaplarından hareketle kadınların boşanma sonrası kendilerini gerçekleştirebilmeleri hususunda maddi temelli desteklere ihtiyaç duydukları ve ekonomik kazancın kendilerine güven sağladığı

görülmektedir. Bu noktada boşanmış kadınlara iş bulma noktasında gerekli pozitif ayrımcılık yapılmalı ve gerekli kariyer danışmanlıkları da planlanmalıdır.

- Bu çalışmadan da görüldüğü gibi birtakım toplumsal cinsiyet yargıları kişilerin boşanmayı kadın ve erkek olarak farklı deneyimlemesine sebep olmaktadır. Bu durumda kadınları boşanma sürecinde ve sonrasında erkeklere nazaran daha zor bir duruma sürüklemektedir. Buradan hareketle kültürlerde yer edinmiş ve bebeklikten itibaren çevreden görülerek, öğretilerek gelen toplumsal cinsiyete ilişkin rollerin eriyerek kaybolması gerekmektedir. Günlük yaşamında ve iş yaşamında kişilerin bir eylemi gerçekleştirme noktasında bilgi, beceri ve tecrübeleri göz önünde bulundurulmalıdır.
- Bu çalışmadaki katılımcıların boşanmanın ardından maneviyatı bir rahatlama yöntemi olarak kullandıklarını görmekteyiz. Bu hususta destek almak isteyen kişiler ile iletişime geçilerek bu kişilere Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde profesyonel kişilerin yardımcı olması sağlanmalıdır.
- Ayrıca bu çalışmanın ve bundan önceki çalışmaların, gelecekte boşanmayla ilişkili olan çalışmalara ışık tutması, kadının boşanmasıyla beraber yaşayabileceği problemleri ve tek ebeveynli ailedeki çocuklara ait bilgileri net şekilde ifade edebilen başka çalışmalara da vesile olması sağlanmalıdır.

7. KAYNAKLAR

- Abuzar, C. (2003). *Sosyal Değişme ve Din İlişkileri (Şanlıurfa Örneği)*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Acar, H. (2001). Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(3), 13-26.
- Adak, N. (2022). Evlilik mi? Birlikte Yaşama mı? B. KÖSE, Ö. Zeybekoğlu Dünder: Güçlü, G. Demez, E. Kart, C. Akkaya, . . . S. Aslan, & N. Adak (Dü.) içinde, *Değişen Toplumda Değişen Aile-Sosyolojik Tartışmalar* (s. 221-246). siyasal kitabevi.
- Adler, A. (2000). *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Ahrons, C. (1980). Redefining the divorced family: A conceptual framework. *Social Work*, 25(6), 437-441.
- Akbulut, E. (2016). Durumsal kriz iletişimi teorisi çerçevesinde örgüt-kamu ilişkisinin ve kriz tepki stratejilerinin sorumluluk atfetme düzeyine ve örgütsel itibar algısına etkileri, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 4(1), 50-81.
- Akıl, E. (2019). *Ebeveynlerin Evlilik Çatışması Çatışma Çözüm Stilleri ve Çocuklarının Algıladıkları Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akpan, I., & Ezeume, I. (2020). The Challenges Faced by Parents and Children. *Challenge*, 63(6), 365-377.
- Aktaş Akoğlu, Ö., & Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklerle İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172.
- Aktaş, Ö. (2011). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Anabilim Dalı, İzmir.
- Alkan, İ. (2018). *KKTC'deki Boşanma Sebepleri ve Boşanmanın Eşler Üzerindeki Psikolojik Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yakındoğu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, KKTC.
- Altunsu Sönmez, Ö. (2019). Ailenin Diğer Kurumlarla İlişkisi. A. A. Koyuncu, A. Koyuncu, A. Gökçen, A. Özpinar, E. Ulutaş, E. Başaran, . . . Ö. Altunsu Sönmez, & M. Aydın (Dü.) içinde, *Sistemik Aile Sosyolojisi* (s. 249-268). çizgi kitabevi.
- Amato, P. (2010). Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666.
- Amato, P., Kane, J., & James: (2011). Reconsidering the “Good Divorce”. *Family Relations*, 60(5), 511-524.
- Anadolu Üniversitesi . (2020, Ağustos). Aile Sosyolojisi . Aile Sosyolojisi. Eskişehir.
- Anbarlı Bozatay, Ş. (2011). *Sosyoloji*. Ankara: beta basım.
- Aral, N., & Sağlam, M. (2012). Ebeveynleri Boşanma Sürecinde Olan Çocuklar ile Ebeveynleri ile Birlikte Yaşayan Çocukların Duygularının Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 71-88.
- Arıcan, B. (2019). Tek Ebeveynli Kadınların Sosyal-Psikolojik Sorunları ve Bu Sorunlarla Baş Etme Yöntemleri. Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul.
- Arkonaç:A. (2001). *Bölüm Nedensellik ve Sebep Atıfları Sosyal Psikoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Avşar, E. (2019). Boşanmış ve Boşanmamış Ailelerin Çocuklarının Aile Aidiyeti ve Psikolojik Sağlamlığının Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Konya.

- Aydın, O. (2009). Boşanma Sürecinde Velayet İle İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanmaya Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi , Ev Ekonomisi (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi) Anabilim Dalı .Ankara.
- Aydın, O., & Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126.
- Aydiner Boylu, A., & Öztıp, H. (2013). Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyoekonomi*, 207-220.
- Baynal, F. (2018). Boşanma Sonrası Başa Çıkma Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi. *Bilimname*, 35: 253-282.
- Bayraktar, M.M. (2017). *Jean Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramına Yöneltilen Eleştiriler Bağlamında Türkiye'de Yapılan Din Eğitimi Çalışmalarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bedel, A., & Işık, E. (2015, Ocak). Tek Ebeveynli Olan ve İki Ebeveynli Olan Öğrencilerin Kişiler Arası Problem Çözme ve Yaşam Doyumu Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Kurumsal Eğitim Bilim Dergisi*, 8(1), 70-85. doi:http://dx.doi.org/10.5578/keg.7966
- Beğlü Dikeçilgil, F. (2019). "Ailede Çözüm ve Sosyal Medyanın Etkisi", *Mahremiyet Bağlamında Sosyal Medya ve Aile Formu* içinde, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İzmir.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık . *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3, 108-114.
- Booth, A., & Amato, P. (1991). Dıvorce and Psychological Stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 32(4), 396-407.
- Bozkurt, A. (2021). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 97-114.
- Boztilkı, M. (2022). Tek Ebeveynli Ailelerde Sosyal Sermaye Gelişimi ve Güvenin Önemi: Yalnız Anneler Odaklı Bir Çalışma. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 248-262.
- Burhan, H.A. (2010). *1980 Sonrası Sosyal Değerler ve Sosyal Çözüm: Öğretmenler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Brandwein, R., Brown, C., & Fox, E. M. (1974). Women and Children Last: The Social Situation of Divorced Mothers and Their Families. *Journal of Marriage and Family*, 36(3), 498-514.
- Bulut, M. (2008). Kadınlarda Boşanma ve Kültür İlişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(2), 111-118.
- Burgerss, J. (1970). The Single-Parent Family: A Social and. *Family Coordinator*, 19(2), 137-144.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem.
- Can, İ. (2014). Moderniteden Postmoderniteye Ailenin Ontolojisi ya da Modern Çekirdek Aile Çerezleşiyor Mu? İ. Can, M. Birekul, M. Aydın, Ö. Altunsu Sönmez, M. Akın, Y. Aktay, . . . F. Tekin, & M. Aydın (Dü.) içinde, Aile Sosyolojisi Yazıları (s. 51-82). Açılım Kitap.
- Can, İ. (2019). Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın. A. A. Koyuncu, A. Koyuncu, A. Gökçen, A. Özpinar, E. Ulutaş, E. Başaran, . . . Ö. Altunsu Sönmez, & M. Aydın (Dü.) içinde, SistematiK Aile Sosyolojisi (s. 183-210). Çizgi Kitabevi.
- Canatan, K., Bilge, Y., & Çapar, H. (2019). Tek Ebeveynli Aile Bağlamında Yaşayan Annelerin Sosyal ve Psikolojik Problemleri: Küçükçekmece Örneği. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(4), 1331-1354.

- Ceylan Dolanbay: (2022). Boşanma Sonrası Yaşam Deneyimleri: Ebeveyne Yabancılaşmaya İlişkin Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı. Ankara.
- Coontz: (2007). The Origins of Modern Divorce. *Family Process*, 46(1), 7-16.
- Coşan, B. (2018). Dünyada ve Türkiye' de Sosyo-Ekonomik Bir Problem Olarak Tek Ebeveynli Aile Olgusunun Çok Boyutlu Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(41), 256-294. doi:: 10.21560/spcd.vi.453720
- Coşkun, R., Altunışık, R., & Yıldırım, E. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya Yayıncılık.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Çapçioğlu, İ. (2019). "Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile", *Mahremiyet Bağlamında Sosyal Medya ve Aile Formu* içinde, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İzmir.
- Çobanoğlu, A. (2020). Türk Aile Yapısında ve Kültüründe Yakın Gelecekte Önem Kazanacağı Öngörülen Değişimler. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 4(2), 68-80.
- Demirel, Y. (2021). Tek Başına Çocuk Yetiştiren Annelerin Sorunları ve Çözüm Yolları. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(39), 718-726.
- Doğan, C. (1998). Türkiye' de Boşanma Sorununun Sosyolojik ve İstatistiki Açından Değerlendirilmesi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 25, 59-69.
- Doğan, Ş. (2016). Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması I, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 991-1011.
- Dökmen, Z. Y. (2019). Toplumsal Cinsiyet-Sosyal Psikolojik Açıklamalar. Remzi Kitabevi.
- Erbay, E., Akgül Gök, F., Yüceer Kardeş, T. (2015). Aile mahkemelerine başvuran ve boşanma sürecinde olan ailelerin problem çözme becerilerinin incelenmesi, *ABCD Dergisi*, 19(1), 139-154.
- Ercan, D. (2017). *Aile Danışmanlığı Almayı Kabul Eden ve Reddeden Evli Çiftlerde Boşanmayı Düşünme Nedenleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ermez, Ö. (2020). Evlilik, Aile ve Boşanma -Aile Üzerine Kavramsal Bir Çalışma-. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Fagan, P., & Churchill, A. (2012). The Effects of Divorce on Children . *Marri Research*, 1-48.
- Feyzioğlu:, & Kuşcuoğlu, C. (2011). Tek Ebeveynli Aileler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 26(26), 97-110.
- Soygan, H. (2019). Boşanmış Kadınların Boşanma Sebepleri ve Boşanma Sonrası Karşılaştıkları Güçlüklerin Sosyolojik Analizi, Yozgat İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Gladding: (2018). Aile Terapisi Tarihi, Kuram ve Uygulama. (İ. Keklik, & İ. Yıldırım, Çev.) Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Derneği.
- Gottman, J., Silver, N. (2019). *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Gökce, H. (2017). Dünü, bugünü, yarını ile aile. *Sosyoloji Notları*, 1(1), 50-63.
- Gökçen, A. (2016). Aile Türleri ve Başlıca Aile Sınıflandırmaları. Ed, M. Aydın, & M. Aydın (Dü.) içinde, *Sistemik Aile Sosyolojisi* (s. 81-105). Çizgi Kitabevi.
- Gülmez, A., & Öztürk, M. (2023). Boşanma Sürecinde Olan/Yeni Boşanan Bireylerin Kaygı ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi: Tunceli İli Örneği. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 64-85.

- Günen, F.T. (2017). *Kahramanmaraş'ta Boşanma Olgusunun Eğitim Sosyolojisi Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Güneş, D. (2007). Boşanma Sürecindeki Eşlerin Aile İçi İlişkileri ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.
- Güneş, F. (2017). Feminist kuramda ataerki tartışmaları üzerine eleştirel bir inceleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 245-256.
- Güngör, Ö., Sarıkaya, M.E. (2017). Sosyoloji ve ilahiyat(çı) açısından anlamı, *Journal of Analytic Divinity*, 1(1), 1-21.
- Gürses, İ. (2008). Yükleme teorisi ve din ilişkisi üzerine bir değerlendirme, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 359-377.
- Gürüz, D., Eğinli, A.T. (2011). *Kişilerarası İletişim-Bilgiler-Etkiler-Engeller*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- İnci, M. (2019). Toplumsal mübadele kuramından sosyal sermaye kavramsallaştırmasına: rasyonel seçim kuramı. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2), 93-107.
- İşleten, M.İ. (2014). Aile konutu şerhi ve şerhin iyi niyetli üçüncü kişilere etkisinin yargıtay hukuk genel kurulunun 4.10.2006 tarihli, E. 2006/2-591, K.2006/624 sayılı kararı çerçevesinde değerlendirilmesi, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(13), 927-953.
- Terzi İlhan., Işık, Ş. (2019). Evliliğin ilk yıllarında evlilik yaşamı deneyimi ve evliliğe ilişkin algılar: sorunlar, zorluklar ve ihtiyaçlar. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-ENAD*, 7(4), 1430-1448.
- James, A. (1995). Social Work in Divorce: Welfare, Mediation and Justice. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 9(3), 256-274.
- Karataş, K. (2001). Toplumsal Değişme ve Aile. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(2), 89-98.
- Kaya Kuştemir: (2017). *Sosyal Değişme ve Modernleşme Beykoz'da 1960 Yilından Günümüze Değişme ve Dinamikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kartopu., Ünalın, A. (2019). Büyü ve tabiatüstü güçlere başvurma nedenleri üzerine bir saha araştırması, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 379-399.
- Kaya, K. ve Tan Eren, G. (2020). Boşanma ve erken boşanmaların artış nedenleri. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(9), 708-728.
- Korkut, Y. (2003). Bir Geçiş Krizi Olarak Boşanma. *Psikoloji Çalışmaları*, 23: 99-112.
- Kucur, F., & Kelebek, Ö. (2021). Boşanmış Kadınların Boşanma Aşaması, Süreci ve Sonrasında Yaşadıkları Zorluklar: Esenler SHM Örneği. *Journal of Social Policy Conferences*, 231-266. doi:10.26650/jspc.2021.80.000329.
- Määttä, K. (2011). The Throes and Relief of Divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(6), 415-434.
- Macit, Y. (2020). Türkiye'de aile ve kültürel yapıda meydana gelmesi düşünülen değişimlerin yaşanma, yoksulluk ve evlilik kurumu açısından değerlendirilmesi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 149-157.
- Miller, L., & Kelley, B. (2013). Dindarlık ve Maneviyatın Ruh Sağlığı ve Psikopatoloji ile İlişkisi. C. Park, J. Exline, E. Rose, R. Paloutzian, B. Spilka, B. Altemeyer, . . . I. Silberman, R. Paloutzian, & C. Park (Dü) içinde, *Din ve Maneviyat Psikolojisi* (İ. Çapcıoğlu, & A. Ayten, Çev.: 343-376). phoenix yayınevi.
- Mişe, M. (2015). Boşanmanın Sosyo- Psikolojik ve Dini Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma.. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta.

- Oğuz, V. (2017). Ailede Parçalanma. B. Güler içinde, Aile Yaşam Dinamiği (s. 147-183). Ankara: Pelikan.
- Öngider, N. (2013). Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2), 140-161.
- Özbek, Ç., & Köşk, U. C. (2018). Geleneksel- Çağdaş İkiliğinde Alternatif Aile Modelleri: Toplumsal Bir Zorunluluk Mu, Özgürlüklerin ve Mahremin Alanı Mı? N. Oktik, H. Çelen, G. Önkal, F. Değer, H. Reşitoğlu, Sarı Özgür, . . . U. C. Köşk, N. Oktik, & H. Ü. Reşitoğlu (Dü) içinde, Aileyi Anlamak (s. 265-279). NOBEL.
- Özdemir, P. (2018). Boşanma Sürecindeki Çiftlerin Sorun Çözme Becerilerinin İncelenmesi: Ordu İli Örneği. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 69-93.
- Özgüven, İ. E. (2001). Ailede İletişim ve Yaşam. Ankara: Pdrem Yayınları.
- Özgüven, İ. E. (2014). *Evlilik ve Aile Terapisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özkalp, E. (2017). *Sosyolojiye Giriş*. Ekin Yayınevi.
- Öztürk, M. (2014). 99 Sayfada Boşanmış Ailelerde Çocuk. Kültür Yayınları.
- Sancaklı, D. (2014). Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Maltepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Sarpkaya, O. A. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği. 6(26), 29-50.
- Sayan Karahan, A. (2022). Boşanma Sürecinde Psikolojik Müdahaleler Üzerine Bir Derleme. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 88-111.
- Sharma, B. (2011). Mental and Emotional Impact of Divorce on Women. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 37(1), 125-131.
- Smock, P., Manning, W., & Gupta: (1999). The Effect of Marriage and Divorce on Women's Economic Well-Being. *American Sociological Review*, 64(6), 794-812.
- Spanner, G., & Thompson, L. (1983). Relief and Distress after Marital Separation. *Journal of Divorce*, 7(1), 31-49.
- Sucu, İ. (2007). Boşanmış Kadınların Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Toplumsal Kabülleri (Sakarya İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Soysal, Y., Yanık, H. (2017). Akademisyenlerin öğretimsel bariyerlere yönelik atıflarının pedagojik epistemolojik inanç sistemleri bağlamında incelenmesi, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(2), 333-352.
- Şen, B. (2013). *Boşanma Süreci ve Arabuluculuğu*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şentürk, Ü. (2006). Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması). Doktora Tezi, T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ, Malatya.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler. *Aile ve Toplum Dergisi*, 4(14), 7-31.
- Şirvanlı, D. (1999). Eşler Arası Çatışma ve Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri I: Davranış ve Uyum Problemleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 6(1), 19-29.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018). *Tek Ebeveynli Aileler*. Aile Eğitim Programı Proje, Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2015). *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014*. Araştırma Raporu.

- Zare, H., & Rajaeepur: (2013). The tasks of social workers working with children of divorce: A Review.
- Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2020,2). Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri. B. Köse, Ö. Zeybekoğlu : Güçlü, G. Demez, E. Kart, C. Akkaya, . . . S. Aslan, & N. Adak (Dü.) içinde, Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar. Ankara: siyasal kitabevi.

8. EKLER

Ek 1. Demografik Bilgiler Soru Formu

1. Yaşınız?
2. Mesleğiniz?
3. Kiminle yaşıyorsunuz?
4. Kaç tane çocuğunuz var, yaşları nelerdir?
5. Ne zamandan itibaren ayrı yaşıyorsunuz?
6. Çocuğunuz velayeti kimde?
7. Eski eşinizden nafaka veya tazminat alıyor musunuz?

Ek 2. Yarı Yapılandırılmış Mülakat Formu

1. Bulunduğunuz hanenin geçimi nasıl sağlanıyor? Siz ne derece katkıda bulunuyorsunuz?
2. Genel yaşamınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?
3. Boşanma sonrası hissettiğiniz duyguları kısa dönem ve uzun dönem olarak anlatır mısınız?
4. Tek ebeveyn olarak boşandıktan sonraki süreci anlatır mısınız? Hayatınızda neler değişti, örnekler vererek anlatınız?
5. Boşanma sonrasında karşılaştığınız problemler nelerdir? Baş edemediğiniz durumlarda kimlerden yardım istiyorsunuz?
6. Boşanma sonrasında kendinizde ne gibi değişimler fark ettiniz? Kendinize güveniniz noktasında ya da özgürleşme anlamında bir değişiklik hissettiniz mi? Kendi hayatınızı kontrol altında tuttuğunuzu düşünüyor musunuz?
7. Çocuğunuzun olması boşanma sonrasını daha rahat mı atlatmanıza sebep oldu, daha zora mı soktu?
8. Çocuğunuz ve babasının görüşme sıklıkları nelerdir? Çocuğun diğer ebeveynle görüşmeye dair beklentileri ve babasından genel anlamda beklentileri nelerdir?
9. Çocuğunuzla iletişiminiz nasıldır? Boşanma sonrası çocuğunuza bu durumu nasıl izah ettiniz? Çocuğunuzun babasının hayatınızdan çıkışı sizde ve çocuğunuza nasıl etkiler bıraktı? Çocuğunuzun bu olaylardan sonraki değişimleri nelerdir?

10. Çocuğunuzu yetiştirme noktasında ne gibi zorluklarla karşılaştınız? Sizi en fazla zorlayan şey nedir?
11. Ebeveynliğiniz hakkında neler düşünüyorsunuz? Ne olsaydı çocuğunuza daha fazla yeteceğinizi düşünürdünüz? Bu süreç içerisinde çocuğunuza karşı tutumunuz nasıl olmuştur?
12. Evde veya çocuğunuzla ilişkinizde ne gibi değişiklikler meydana geldi? Boşanma sonrası evdeki kuralları kim belirledi? Herhangi bir kuralda esneme veya katılma durumu oldu mu? Olduysa nedir?
13. Boşanma sonrasında çocuğunuza karşı rol ve sorumluluklarınızda ne gibi bir değişiklik meydana geldi? Anne olarak çocuğunuzun karşılayamadığınız bir ihtiyacı veya isteği oldu mu? Olduysa anlatınız.
14. Boşanma durumunuz sosyal yaşantınızı nasıl etkiledi? Arkadaş, aile, iş veya akraba ortamlarından örnek vererek anlatır mısınız?
15. Daha önce eşinizden ayrı kalma yüzünden aileniz veya toplum tarafından bir zorbalığa veya dışlanmaya maruz kaldınız mı, anlatınız?
16. Eski eşinizden ayrı kaldıktan sonra sırf kadın olduğunuzdan dolayı ayrı kalmayı daha güç veya zor geçirdiğinizi düşündüğünüz anlar nelerdir? Bir kadın olarak ayrı yaşamamanın güçlükleri nelerdir? Sizi o dönemlerde iyi hissettiren kişi, grup veya sistemler nelerdir?
17. Bu durumunuzdan dolayı herhangi bir kurumdan destek aldınız mı, aldıysanız süreci anlatınız? Ekonomik anlamda ayakta durmanızı sağlayan kişi veya gruplar kimlerdir?
18. Size nasıl bir yaşam sunulsaydı ya da nasıl bir destek sağlansaydı yaşamdan daha zevk alırdınız? Sizinle aynı durumu yaşayan kişiler için öneriniz nelerdir?
19. Boşanma sonrası dini ritüelleri bir rahatlama yöntemi olarak kullandığınız anlar oldu mu, olduysa nelerdir?
20. Tekrardan evlenmeyi düşünür müsünüz? Geleceğe yönelik istekleriniz, düşünceleriniz nelerdir?

Ek 3. Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu

ÇALIŞMANIN ADI: "Boşanma Sonrası Kadınların Psikososyal Durumlarının İncelenmesi ve Ebeveynlik Etkinliklerinin Değerlendirilmesi"

Aşağıda bilgileri yer almakta olan bir araştırma çalışmasına katılmanız istenmektedir. Çalışmaya katılıp katılmama kararı tamamen size aittir. Katılmak isteyip istemediğinize karar vermeden önce araştırmanın neden yapıldığını, bilgilerinizin nasıl kullanılacağını, çalışmanın neleri içerdiğini, olası yararları ve risklerini ya da rahatsızlık verebilecek yönlerini anlamanız önemlidir. Lütfen aşağıdaki bilgileri dikkatlice okumak için zaman ayırınız. Eğer çalışmaya katılma kararı verirsiniz, Çalışmaya Katılma Onayı Formu'nu imzalayınız. Çalışmadan herhangi bir zamanda ayrılmakta özgürsünüz. Çalışmaya katıldığınız için size herhangi bir ödeme yapılmayacak ya da sizden herhangi bir maddi katkı/malzeme katkısı istenmeyecektir./ Araştırmada kullanılacak tüm malzemeler ve yapılabilecek tüm harcamalar araştırmacı tarafından karşılanacaktır (iki cümleden biri olabilir)

ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI:

Çalışmanın konusunu çeşitli sebepler doğrultusunda boşanmayı deneyimlemiş kadınlar ve beraberindeki çocukları oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki kadınların boşanmayı kadın olarak nasıl deneyimlediği, ayrılık sonrası durumu, ekonomik, psikolojik, sosyal açıdan nasıl hissettiği ve çocuğuna/çocuklarına karşı nasıl bir tutum sergilediğine dair bir araştırma konusu belirlenmiştir. Bu ve benzeri araştırmalar ile kadınların tek ebeveyn olarak hane durumunu ve çocukları ile olan ilişkisi incelenmiş olacaktır. Sizi Prof. Dr. İsmail BARIŞ ve Sefa Merve KORUCU tarafından yürütülecek olan "Boşanma Sonrası Kadınların Psikososyal Durumlarının İncelenmesi ve Ebeveynlik Etkinliklerinin Değerlendirilmesi" başlıklı araştırmaya davet ediyoruz.

ÇALIŞMA İŞLEMLERİ:

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formları ile sorulacak olan sorulara cevap verebilmeniz için sizden yaklaşık 45 dakika veya 1 saatinizi ayırmanız beklenmektedir. Sorulara olabildiğince samimi ve dürüst yanıtlar vermeniz araştırmanın önemi ve amacı için oldukça önemlidir. Görüşmeler esnasında araştırmacıların cevapları net şekilde hatırlaması ve raporlandırması için ses kayıt cihazı ile kayıt alınması ve araştırmacı tarafından notlar alınması mümkündür. Ancak alınacak olan bilgilerde kimliğinizi

yansıtabak herhangi bir veri çalışmamızda kullanılmayacaktır. Bu formu okuyup, onaylarsanız araştırmaya katılacağınıza işaret edecektir. Ancak araştırmadan dilediğiniz takdirde ayrılabilirsiniz.

Ek 4. Etik Kurul İzni

